

Omstilling på vippen

En hvidbog om forbrug, adfærd og
folkelig deltagelse i grøn omstilling

September 2022

**DEL
TAGER
DANMARK**
VI FORMER
FRAMTIDENS
SÆLSSKABER

CONCITO
DANMARKS GRØNNE TÆNKETANK

**KR
FOUNDATION**

KOLOFON

OMSTILLING PÅ VIPPEN

En hvidbog om forbrug, adfærd og folkelig deltagelse i grøn omstilling

September 2022

1. version

HOVEDFORFATTERE:

Rune Baastrup, Direktør, DeltagerDanmark

Morten Friis, Konsulent, DeltagerDanmark

Mads Schou, Konsulent, DeltagerDanmark

BIDRAGSYDERE:

Charlotte Louise Jensen, Adfærdsanalytiker, CONCITO

Mikael Bellers Madsen, Adfærdsanalytiker, CONCITO

Michael Minter, Programchef, CONCITO

Tue Damsø, Seniorkonsulent, CONCITO

Regitze Skou Fertin, Studentermedhjælper, CONCITO

Claus Knudsen, Seniorprojektleder, Gate 21

Janus Hansen, Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Anders Blok, Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Viktoría Uhrskov, Juniorkonsulent, DeltagerDanmark

REDIGERING:

Sofie Hviid, Klimajournalisterne

GRAFISK OPSÆTNING:

Simon Packness, Grafisk juniorkonsulent, DeltagerDanmark

OM AFSENDERNE:

DeltagerDanmark er en idebåret, socialøkonomisk virksomhed, som arbejder målrettet på at øge danskernes deltagelse i den grønne omstilling. I samarbejde med en bred vifte af grønne aktører fra kommuner, organisationer til lokalt forankrede grønne ildsjæle organiserer og involverer vi danskerne i realiseringen af de ambitiøse klimamålsætninger.

CONCITO er Danmarks grønne tænketank. Vores formål er at medvirke til en mindre udledning af drivhusgasser og en begrænsning af skadevirkningerne af den globale opvarmning. Det gør vi som videnspartner for alle, der ønsker at accelerere den grønne omstilling og skabe fremtidens bæredygtige samfund. Vi er et af Danmarks største grønne netværk med godt 100 virksomheder, forskere, organisationer og personer som medlemmer. CONCITO betyder "jeg sætter i bevægelse" på latin, og det er, hvad vi ønsker at gøre på klimaområdet.

Sammenfatning

VI BØR HALVERE DANSKERNES GLOBALE KLIMAAFTRYK INDEN 2030

Dansk klima- og omstillingspolitik står over for et spring ind i en ny fase. I takt med at Danmarks territoriale udledninger reduceres, vil de udledninger, der forekommer uden for Danmarks grænser på baggrund af vores forbrug, udgøre en relativt større del af vores samlede klimaaftryk. Der er derfor et stigende behov for, at disse udledninger adresseres. Hvor klimaomstillingen de senere årtier har fokuseret på energisystemer og tiltag fjernt fra borgernes hverdag, så vil næste fase byde på en række beslutninger tæt på borgernes hverdag. Beslutninger, som både skal træffes af borgere i de fællesskaber, som de indgår i, af arbejdspladser og civilsamfundsorganisationer samt af myndigheder og politikere i kommuner, regioner og Folketinget.

Anbefaling til reduktionsmål for Danmarks forbrugsbaserede drivhusgasudledninger

For at skabe rammerne for den næste afgørende fase af klimaindsatsen bør man både på Christiansborg og i landets byråd, som en indikativ målsætning, sigte efter en halvering af udledningerne fra danskernes forbrug senest i år 2030 - eller en reduktion på 60% i år 2035 - i forhold til niveauet i år 2020.

For at næste fase af Danmarks omstilling mod bæredygtighed kan lykkes på demokratisk og retfærdig vis, med en sådan målsætning for øje, kræver det en dyb og bred folkelig deltagelse med både nationale og lokale handlingsfremmende samtaler, aktiviteter og fællesskaber.

Formålet med denne hvidbog, er at bidrage til en kvalificering af relevante aktørers beslutningsgrundlag og tilgængelige virkemidler. På baggrund af den nyeste praksiserfaring og forskning, introducerer vi en helhedsorienteret tilgang til bæredygtig omstilling, der indebærer et fordelt ansvar for handling og forpligtende samarbejder i partnerskaber.

Med en helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi mener vi en tilgang, der samtænker omstillingen systemisk, så man både ser på udbud over for efterspørgsel, produktion over for forbrug og det nationale over for det globale. Det er en tilgang, som anerkender og understøtter de fællesskaber, som vi alle indgår i til hverdag, fordi de er en bærende bro mellem det enkelte individ og "de store strukturer" og dermed en vigtig nøgle i udbredelsen og fastholdelsen af bæredygtige levevis.

Danmark er et af de lande i verden, der har de bedste forudsætninger for at demonstrere eksemplariske måder at tackle klimaforandringerens udfordring som et delt ansvar løftet af forpligtende fællesskaber. Samtidig er den gode nyhed, at forskningen nu peger ganske konkret på en værktøjskasse af interventioner, der i fuld udfoldelse kan hjælpe vores samfund gennem sociale tippepunkter til et nyt og mere bæredygtigt sted inden for de planetære grænser. Hvidbogen skitserer relevante rammesætninger for klimapolitik og handlingsrum, såvel som en række konkrete virkemidler.

Hovedpointer fra hvidbogen

Engagement, potentiale og handlingsmuligheder

- På tværs af grundværdier er den danske befolkning klar til en bæredygtig omstilling, og der er en udstrakt efterspørgsel på klimapolitisk lederskab. Hvor klima tidligere var en dagsorden for de få, har den over det seneste årti udviklet sig til en dagsorden for de fleste.
- Danskerne søger efter grønne handlemuligheder og på tværs af befolkningen er der et ønske om, at den grønne omstilling skal planlægges og udføres på retfærdig vis. Men der er samtidig et behov for at adressere eventuelle bekymringer, således at mere bæredygtige måder at leve på, ikke forbindes med færre muligheder og ringere levestandard.

Forbrugsbaserede emissioner og reduktionspotentialer

- Danmarks territoriale udledninger udgjorde ca. 49 mio. ton CO₂e i 2019 (Energistyrelsen 2021a). Ifølge Danmarks Statistik udgjorde de danske forbrugsbaserede udledninger imidlertid 65,4 mio. ton CO₂e i 2020 (DST, 2021a). Grunden til denne forskel er, at de forbrugsbaserede opgørelser medtager CO₂e-udledningen fra de varer, vi importerer fra andre lande. Territoriale opgørelser medregner kun de emissioner, der udledes indenfor Danmarks grænser.
- Vi danskere køber mange ting, fordi vi er velhavende. Dette inkluderer mange ting produceret i udlandet, herunder især fødevarer, biler og en mængde stærkt klimabelastende ting og sager, f.eks. elektronik, tøj, køkkenmaskiner og meget andet.
- Hvis det derfor skal give mening at karakterisere Danmark som et grønt foregangsland og danskerne som grønne helte i denne fortælling, er vi nødt til også at rette fokus på vores store forbrug, der som situationen er nu, bryder med de planetære grænser for både klima- og ressourceaftryk.
- De mest udledende forbrugsgoder i både en international, men især national kontekst, er fødevarer, transport og "ting og sager" som elektronik og tøj.

Forandringspotentialer i hverdagsliv og forbrug

- Skal vi opnå bæredygtige levevis, skal vi ikke udelukkende fokusere på individniveau, men også systematisk hverdagsfællesskaber.
- Det er i hverdagsfællesskaber, at menneskers praksisser og kulturelt bestemte normer og værdier er forankret. Det er under hensyntagen til de sociale dynamikker, som udspiller sig her, at levevis som praksisser, vaner og normer kan forandres.

Samfundsaktørers rolle og handlemuligheder

- I lyset af klimaomstillingens omfang, er der behov for at videreudvikle den faciliterende rolle for myndigheder på alle niveauer. F.eks. har kommunens rolle som facilitator i omstillingsindsatser fået en mere central plads i flere forvaltninger landet over i de seneste år. Den del af klimaafttrykket som forvaltningerne ikke direkte kan påvirke via deres myndigheds- eller planlægningsansvar, kræver andre værktøjer, for at opnå mærkbare reduktioner.

- Det kræver investeringer at øge det folkelige engagement i den grønne omstilling. Det kan især fremmes med partnerskaber og samarbejde på tværs af stat, kommuner, virksomheder, folkebiblioteker og det brede civilsamfund. Og det bør forankres i en stærk lokal ramme. Som talrige eksempler viser rundt i kommunerne, er de ofte forankret i fonde, i offentlig-private samarbejder eller lignende.
- En helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi kan med fordel tage udgangspunkt i at fremme et grønt medborgerskab gennem investeringer i folkeoplysning og -indsatser, der fremmer mere deltagelse fra flere samfundsgrupper som medafsendere, således at repræsentationen og appel bliver bredest mulig.
- I samspil med bæredygtige uddannelser og læring kan en national oplysningsindsats fungere som et vigtigt fundament og bidrag til at skabe det nødvendige mandat bag, og mobilisere fælles viljesdannelse rundt om, flere af de virkemidler som præsenteres i denne hvidbog.

Klimapolitisk lederskab i den nye fase

- Klimapolitisk lederskab handler om konkrete og sektorspecifikke virkemidler, som muliggør, at borgere i fællesskab kan påtage sig ansvar og handlinger, som leverer markante reduktioner i det samlede klimaaftryk. Men det handler i mindst lige så høj grad om at gå forrest med klimahandling og skabe de bredere rammer, der fremmer et folkeligt engagement i klimahandlinger, så der opnås systemiske effekter.
- Sektorspecifikke virkemidler kan med fordel adressere områderne med størst reduktionspotentialer, hvilket for højindkomstlande som Danmark er de tre områder kendt som "bilen, bøffen og boligen" bestående af vores transport/mobilitet (via mindsket bil- og flytransport, mere samkørsel og delebilisme, strategisk byplanlægning og offentlige transportudbud, som gør det nemmere at leve uden bil), fødevarer (via en mere planterig kost og mindre madspild) og energiforbrug (via udfasning af olie og gas i el- og varmforsyning og udvidelse af vedvarende energi f.eks. via energifællesskaber). Herudover er der store reduktionspotentialer forbundet med vores forbrug af varer og tjenesteydelser (særligt via mere leje og leasing samt genbrug og reparation i stedet for at købe nyt og eje).
- Områder med et stort potentiale for at styrke de bredere rammer for et folkeligt engagement i den grønne omstilling, er: Nye offentlige fortællinger om klimahandling, bedre forbrugsbaserede opgørelser og databaser, reduktionsmål for forbrugsudledninger, klimavurdering af politiske forslag og beslutninger, grønne offentlige indkøb og ansvarlige investeringer, en ambitiøs og social retfærdig grøn skattereform samt en begrænsning af fossile reklamer. Alle disse områder uddybes nærmere i kapitel 6.

Indhold

1. Omstilling på vippen: En helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi	7
1.1 Omstillingens næste fase	9
1.2 Fra teori til handling	11
1.3 En helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi	12
1.4 Distribueret ansvar for klimahandling	13
1.5 Forpligtende samarbejde i partnerskaber	13
1.6 Danmarks unikke mulighed for klimalederskab	14
1.7 Læsevejledning	16
2. Borgernes rolle i klimaindsatsen	18
2.1 Hvor er borgerne i myndighedernes arbejde?	20
2.2 Danskerne er klar	24
3. Danmarks klimaaftryk i verden	32
3.1 Indledning	34
3.2 Forbrugsgoders klimaaftryk	37
4. Sådan accelererer vi omstillingen gennem fællesskaber	46
4.1 Sociale tippepunkter mod bæredygtige levevis	48
4.2 Hvem og hvad driver samfundsforandring?	50
4.3 Social praksis og hverdagsfællesskaber	54
4.4 Mobilisering af fællesskaber	58
4.5 Skalerbar klimahandling gennem sociale bevægelser	62
4.6 Myndigheders rolle i sandsynliggørelse af skalerbar klimahandling	65
5. Folkelige partnerskaber skaber forandring: Aktørinddragelse og partnerskaber i klimaomstillingen	68
5.1 En kombination af indsatser på alle niveauer af samfundet	70
5.2 Hvorfor er partnerskaber og aktørinddragelse afgørende for den grønne omstilling?	71
5.3 Lederskabsmekanismer for bottom-up-samhandling	76
6. Klimapolitisk lederskab og mulige virkemidler	92
6.1 Klimapolitisk lederskab i Danmark	94
6.2 Efterspørgselsorienteret klimapolitik	95
6.3 Sektorspecifikke virkemidler	97
6.4 De bredere rammer for klimahandling	102
7. Deltagerdrevne kampagner og medborgerskab	107
7.1 Klimaet som en folkesag	109
7.2 Sociale tippepunkter gennem uddannelse og folkelig oplysning	110
7.3. Folkeoplysning, medborgerskab og deltagelse	111
7.4 Klimaoplysning, -kommunikation og -kampagner	113
7.5 Borgerdrevne kampagner	115
7.6. Handlingsfremmende alliancer	116
8. Bilagsoversigt	119
9. Referencer	120

1

Omstilling på vippen:

En helhedsorienteret klima- og omstillingspolitik

Dette kapitel er forfattet af DeltagerDanmark og CONCITO.

I Aarhus Kommune har byrådet sat et mål om, at Aarhus skal være CO₂-neutral i år 2030, og særligt med deres konkrete initiativer skriver aarhusianerne sig ind i en ny fase af klimaindsatsen. De har nemlig lagt en ambitiøs plan for at nå målet, som både tager et begyndende medansvar for kommunens samlede klimaaftryk og aktivt benytter sig af partnerskaber med hele samfundet: “fordi vi kun lykkes, når vi alle løfter i flok,” som de skriver i deres klimastrategi (Aarhus Kommune n.d.: 10).

Det er et udtryk for en ny fase af klimaindsatsen, fordi vi nu for alvor bevæger os ind i borgernes hverdag, hvor der er potentialer for drivhusgasreduktioner, samtidigt med at der skabes rum for gode, klimavenlige liv. Ud fra den nyeste viden om social forandring har kommunen valgt at fokusere på fællesskaber, borgerinvolvering og klimadannelse med borgerne i en aktiv rolle.

Helt konkret afholder kommunen eksempelvis klimaarrangementer, der taler til forskellige målgrupper som børnefamilier eller internationale borgere. Her skaber de nye fællesskaber og positive oplevelser, hvor borgerne kan inspirere hinanden.

Indsatsen er samtidig helhedsorienteret, i den forstand at den er organiseret på tværs af forvaltninger. I praksis betyder det eksempelvis at grønne fællesskaber er tænkt helt ind i kernen af aftaler om nyt byggeri. Her skal bygherre sørge for, at der bliver plads til fællesskaber, når der bygges boliger eller offentlige bygninger – så skuret til skraldespande måske kan flyttes og gøre plads til den grønne fællesmiddag.

Aarhus er stadig i den spæde fase af denne udvikling, men kommunens klimastrategi er et godt bud på en ny retning, hvor borgere, foreninger og fællesskaber står i centrum. Aarhus' borgmester Jacob Bundsgaard pegede på en vigtig strategisk rolle for kommunen i en debat på KL's kommunalpolitiske topmøde i marts 2022 med en historisk parallel:

“Klimaforandringernes tidshorisont gør det nødvendigt, at kommunen investerer i kapacitetsopbygning. Man kan billedligt talt sige, at det tog 2000 år fra idrættens fødsel, til det moderne idrætsliv med alle de mange foreninger, vi har i dag. Og den tid har vi ikke til at lade bæredygtige foreninger opstå af sig selv. Derfor har kommunen som en faciliterende partner en vigtig opgave med at skabe rammer og investere i borgernes handlemuligheder” (KL 2022).

Vi har hverken tusind eller bare 10 år til at skabe de bydende nødvendige resultater. Vi har brug for konkrete reduktioner her og nu – og det kræver, at vi tager hul på en mere helhedsorienteret klima- og omstillingspolitik, hvor alle borgere kan få en langt mere aktiv rolle.

1.1 OMSTILLINGENS NÆSTE FASE

Dansk klima- og omstillingspolitik står over for et spring ind i en ny fase. I takt med at Danmarks territoriale udledninger reduceres, vil de udledninger, der forekommer uden for Danmarks grænser på baggrund af vores forbrug, udgøre en relativt større del af vores samlede CO₂-fodafttryk. Der er derfor et stigende behov for, at disse udledninger adresseres. Hvor omstillingen de senere årtier især har fokuseret på energisystemer og tiltag fjernt fra borgernes hverdag, så vil næste fase byde på en lang række beslutninger helt tæt på borgernes hverdag. Beslutninger, som både skal træffes af borgere i de fællesskaber, som de indgår i på den ene side, og af myndigheder og politikere i kommuner, regioner og Folketinget på den anden side.

Både FN's klimapanel (IPCC) og toneangivende forskningsrapporter peger med stadig større tydelighed mod den erkendelse, at vejen til et bæredygtigt samfund både vil indebære markante ændringer i vores forbrugsmønstre og levevis¹, såvel som i vores rolle som demokratiske medborgere med stemme, ansvar og forpligtelser. Ifølge den seneste rapport fra IPCC findes der et meget stort drivhusgas-reduktionspotentiale i ændrede forbrugsmønstre og levevis, men disse skal muliggøres og understøttes af en række politiske og systemiske beslutninger for på den måde at kunne forbedre levestandarden for alle mennesker (IPCC 2022: 38).

Vi kan ganske enkelt ikke nøjes med at omlægge energisystemer og producere mere grøn energi og ellers fortsætte, som vi plejer. Vi skal vænne os til et mindre klimaskadeligt forbrug, som blandt andet indebærer at spise og transportere os mere klimavenligt, og dette skal muliggøres via adgang til klimavenlige alternativer og ændrede sociale praksisser.

Erfaringerne fra de seneste års store spring i mere energieffektive bilmotorer illustrerer problemet i sin nøddeskal: Langt mere energieffektive bilmotorer har ikke udløst den grønne dividende, som EU havde satset det første tiår af årtusindskiftet på. Stadig større biler har ganske enkelt annulleret den positive klimagevinst ved bedre brændstoføkonomi.

Det kalder man for en rebound-effekt, og den kan ses overalt i økonomien og i menneskers adfærd. Uden en helhedsorienteret reduktionsstrategi risikerer vi, at gevinster ved mere bæredygtige løsninger i et hjørne af borgernes adfærd eller markedernes funktion blot opvejes af øgede udledninger andre steder.

Reduktionen af drivhusgasudledninger fra vores forbrug og levevis skal både ske oppefra og ned gennem politisk regulering, strategiske investeringer og partnerskaber. Og det skal ske nedefra og op gennem en stadig dybere forståelse af klima- og biodiversitetskrisernes omfang og omstillingens nødvendighed blandt borgerne og i borgernes hverdagsfællesskaber.

1 Med **levevis** mener vi vores individuelle forbrugsmønstre, de sociale samfundsnormer, der former vores forbrugsmønstre, og de institutionelle og materielle infrastrukturer, der muliggør bestemte måder at leve og forbruge på samt besværliggør andre måder at leve og forbruge på. På engelsk ofte betegnet 'lifestyles'. Levevis (eller lifestyles) dækker derfor over mere end "individuel adfærd", som ofte er begrænset til en forståelse af adfærd som bestående af en række valg, vi mennesker tager (eller kan tage) mere eller mindre uafhængigt af vores sociale og strukturelle omgivelser. Da meget forskning peger på, at klimavenlige liv kun muliggøres ved en ændring af sociale såvel som materielle og institutionelle levevilkår, arbejder vi derfor med begrebet 'levevis'.

Menneskers accept af gener eller omkostninger er forbundet til deres forståelse af vigtigheden og oplevelsen af ejerskab. De beslutninger og ting, vi selv har bidraget til eller skabt, holder vi mere af (Norton et al. 2012; Baastrup & Hansen 2018). De vindmøller, vi selv ejer en andel i, de larmer mindre. Det kalder vi i hvidbogen for deltagereffekten. Den kan næres gennem ikke kun oplysning, men også samtaler, involvering og medejerskab.

Deltagereffekten er mere afgørende i denne samfundskrise end i mange foregående. Under 2. verdenskrig kunne vi rationere stramt, fordi det var en indlysende nødvendighed for folk. Under 1970'ernes oliekrise indførte politikerne hastighedsbegrænsninger og bilfrie søndage, fordi folk forstod og accepterede det som en nødvendighed. Og under Corona-krisen var danskerne i udstrakt grad med på skrappe indgreb i hverdagslivet, fordi de bekymrede sig for enten egen eller andres sundhed og forstod og accepterede betydningen af samfundssind og fælles forpligtelse. Her var anvisningerne ualmindeligt konkrete og tidshorizonten afgrænset. Disse beslutninger blev qua den tydelige nødvendighed accepteret som top-down-processer.

I lyset af krigen i Ukraine og den forbundne energikrise planlægges i skrivende stund en række top-down tiltag på tværs af Europa, for at afbøde stigende priser og knaphed på energi. Det er endnu uvist hvor alvorlige tiltagene vil blive, men spørgsmålet om, hvordan man sikrer borgernes accept af disse indgreb vil stå helt centralt. I en tid med sociale medier, politiske opbrud og stigende mistillid til autoriteter kan det forventes at være vanskeligere at drive forandringer alene top-down, hvis man ikke systematisk sikrer folkelig accept. Samtidig må man også forberede sig på, at omstillingen til bæredygtige levevis ikke som i ovenstående eksempler vil være afgrænset tidsmæssigt, men derimod skal være vedvarende.

En sådan vedvarende forandring mod bæredygtige levevis kan kun fastholdes gennem dybere involvering og øget engagement. Derfor bliver demokrati, deltagelse og medborgerskab desto vigtigere, fordi folks følelse af ejerskab stiger med graden af deltagelse. Accepten af gener øges, når vi har investeret lidt af vores egen tid og kræfter i et projekt. Måske de lokale solceller fylder i landskabet, men det forstyrrer øjet mindre, hvis det også er vores. I et demokrati skal folk med. Det folkelige mandat til handling, den aktive mobilisering af borgerne og de konkrete politiske virkemidler, afgifter og reguleringer skal derfor følges ad. Sammenhængen er enkel: Jo større deltagelse, desto større accept af gener eller nødvendige afgifter. FN's klimapanel (IPCC) anbefaler at lægge en strategi med stadig strammere regulering kombineret med involvering og udvikling af nye, attraktive, fælles goder (Creutzig et al. 2022a: 5). Den slags velplanlagte bæredygtighedsindsatser betyder, at borgerne i højere grad oplever de mange positive aspekter af den grønne omstilling.

Genen ved ændrede transportvaner møder glæden ved at se børnene lege på vejene i fremtidens byer med mindre støj, renere luft og færre biler. En helhedsorienteret omstillingsstrategi skal netop også lykkes ved at tegne positive fremtidsbilleder af det samfund og den hverdag, vi kan skabe sammen – samtidig med at vi tager vare på vores fælles jord.

1.2 FRA TEORI TIL HANDLING

Der er en lang række udfordringer, der historisk set har besværliggjort borgernes rolle i den grønne omstilling. Det kan være spørgsmål som:

- Har vi tid til at prioritere lokale indsatser, når klimavidenskaben giver os så få år til at omstille økonomi og samfund?
- Er danskerne overhovedet klar til mere krævende handlinger, eller viser eksemplerne med modstand mod grønne tiltag ikke netop, at man skal passe på befolkningens luner, når det kommer til forandringer i deres hverdag?
- Hvor stor en andel af samfundets samlede udledninger kan tilskrives vores forbrug og levevis, og hvor er de største reduktionspotentialer?
- Hvad skal der til for, at det batter noget for alvor at arbejde med bæredygtige adfærdsændringer og folkelig deltagelse?

Disse og beslægtede spørgsmål gives der konkrete svar på i denne hvidbog om grøn omstilling, adfærd og folkelig deltagelse. Formålet er at bidrage til en kvalificering af relevante aktørers beslutningsgrundlag og tilgængelige repertoarer af virkemidler, når de skal udvikle nye strategier for borgernes aktive rolle i omstillingen til et bæredygtigt samfund.

En central pointe er, at politikker og strategier, der understøtter bæredygtige levevis (norm- og adfærdsændringer) gennem mobilisering af borgernes handlemuligheder i fællesskab med hinanden, kan bidrage til at accelerere hastigheden af den grønne omstilling og styrke det folkelige mandat bag yderligere klimapolitiske tiltag og virkemidler.

Hensigten med hvidbogen er at anskueliggøre, at en omstillingsstrategi, der bruger borgerrettede, forbrugsreducerende og engagementsfremmende virkemidler og indsatser som accelerator for den samlede grønne omstillingspolitik, vil fremme muligheden for at opnå større og mere varige effekter på klimabelastningen. Derudover gøres det også klart, at de forskellige forslag og anbefalinger kan bringes i spil gradvist eller delvist under hensyn til samspillet med bredere politiske mål og hensyn.

Hvidbogens centrale pointe og indhold er baseret på den nyeste forskning inden for en række relevante samfundsvidenskabelige og humanistiske discipliner, som for mange beslutningstagere på klima- og energiområdet nok vil være nye (f.eks. Akenji et al. 2021; Newell et al. 2021a; 2021b; UNEP 2021; IPCC 2022).

På baggrund heraf introducerer hvidbogen en *helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi*, der indebærer et distribueret ansvar for handling og forpligtende samarbejder i partnerskaber.

1.3 EN HELHEDSORIENTERET KLIMA- OG OMSTILLINGSSTRATEGI

Som eksemplet fra Aarhus Kommune illustrerer, så ser vi i disse år et øget fokus på forbrug, adfærd og folkelig deltagelse som en integreret del af en komplet og sammenhængende klima- og omstillingspolitik – særligt internationalt, men også i Danmark fra både stater, regioner og kommuner. Der er en stigende erkendelse af, at den grønne omstilling både er institutionelt og socialt indlejret i fossile og materialeforbrugende levevis, infrastrukturer og vaner, der vanskeligt lader sig løse teknologisk alene uden en parallel, omfattende mobilisering af borgere og forbrugere gennem kollektiv handling (Akenji et al. 2021; IPCC 2022).

En succesfuld og hastig grøn omstilling af vores økonomier og samfund kræver strategier for reduktion af forbrug og gennemgribende levevis- og adfærdsændringer, når det kommer til efterspørgslen på klimaskadelige produkter og tjenesteydelser. Det bliver nemlig stadig mere tydeligt i den internationale forskningslitteratur, at der er tale om en falsk modsætning, når individuelle forbrugsmønstre, adfærd og borgerdrevne handlinger sættes op imod strukturelle forandringer. De to niveauer hænger uløseligt sammen – og man må og skal adressere begge i sammenhæng for at skabe den nødvendige omstilling (Messerli et al. 2019; Newell et al. 2021a; 2021b; UNEP 2021). Hvis man systematisk adresserer begge niveauer, peger nyere forskning på, at der er store potentialer for at realisere såkaldte sociale tippepunkter, hvor bæredygtige levevis bliver dominerende (Otto et al. 2020).

Med en helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi mener vi derfor en tilgang, der samtænker omstillingsproblematikken systemisk, så man både ser på udbud over for efterspørgsel, produktion over for forbrug og det nationale over for det globale. Det betyder, at vi skal gå på to ben: Vi skal både accelerere omstillingen af energisystemer, landbrug og industri OG bevæge os hastigt mod bæredygtige levevis, der reducerer vores klimaskadelige materielle forbrug. En tilgang, der ikke tager højde for begge sider – og kun hinker afsted på det ene ben – vil gå langsommere, komme ud af balance og ikke nå i mål, fordi den folkelige deltagelse, det folkelige mandat og forbrugernes ændrede efterspørgsel ikke udvikler sig synkront. Vi kan eksempelvis ikke udvikle og drive offentlige transportsystemer, hvis folk ikke skifter vaner og begynder at bruge dem, og omvendt.

En af de vigtige erkendelser er her hverdagsfællesskabers essentielle betydning for omstillingen som en bærende bro mellem det enkelte individ og “de store strukturer”. Derfor er en tilgang, som understøtter fællesskabers handlemuligheder og -kapacitet, en plausibel vej til at opnå øget udbredelse og fastholdelse af bæredygtige adfærds- og normændringer samt til potentielt at krydse sociale tippepunkter, der muliggør mere vidtgående og blivende forandringer mod en bæredygtig kultur og økonomi.

1.4 DISTRIBUTUERET ANSVAR FOR KLIMAHANDLING

Når man taler om klimaaftrykket forbundet med vores forbrug, er det vigtigt at holde sig for øje, at vi mennesker ikke nødvendigvis har et ønske om at forbruge på en uhensigtsmæssig måde. Selvom vi i princippet har frihed til at gøre, som vi ønsker, er vi i praksis indlejret i et socialt og økonomisk system, der sætter rammerne for vores forbrug. Selvom befolkningen generelt bliver mere bekymret for klimakrisen og har større viden om, at den hænger sammen med vores forbrug og levevis, så ser vi samtidig, at denne viden sjældent fører til ændringer, som for alvor batter på vores klimafodaftryk. Det er efterhånden veldokumenteret, at information alene ikke skaber social forandring (Terlau & Hirsch 2015). Og at mere viden derfor heller ikke alene er svaret på klimaudfordringerne.

Derfor er det vigtigt, at fokus på forbrug hænger sammen med et øget fokus på, at de klimavenlige løsninger også bliver mere attraktive og tilgængelige. Nye måder at leve på som en vej til drivhusgasreduktioner må derfor ikke blive udlagt som individets ansvar alene. Det er en samlet opgave, som både virksomheder, politikere, organisationer og offentlige institutioner skal samarbejde med borgere om. Centralt er her, at man i den politiske proces bør være skarpe på at differentiere mellem handlinger og forandringer, som kan foretages på et individuelt niveau, og så de forandringer, der ligger uden for individets egen umiddelbare kontrol. Sidstnævnte kræver mere helhedsorienterede strategier og indsatser for at blive realiseret. Omstillingen skal desuden ske på en måde, der tillader alle mennesker at realisere deres grundlæggende behov og tilpasse deres forståelse af "det gode liv" med deres personlige ansvar og handlemuligheder på vejen derhen.

Samlet set underbygger hvidbogen en forståelse af adfærds- og forbrugsrettede politikker og interventioners betydning og afgørende bidrag til klima- og omstillingspolitikken. Især dér, hvor man vælger at integrere adfærdsrettede indsatser med bredere strategier for at øge både dybde og bredde af danskernes handlemuligheder i den grønne omstilling. Dette gøres bedst gennem brede demokratiske samtaler og dybe, forpligtende samarbejde i partnerskaber.

1.5 FORPLIGTENDE SAMARBEJDE I PARTNERSKABER

En helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi skal ses som en måde at understøtte realiseringen af den brede parlamentariske konsensus i Klimaloven. Dette gælder både målet om en 70 %-reduktion af de territoriale drivhusgasudledninger inden år 2030 og et stærkt dansk lederskab i overgangen til bæredygtige levevis, der bidrager til reduktion af de forbrugsbase-rede drivhusgasudledninger.

Klimaminister Dan Jørgensen har siden den politiske aftale om 70 %-målet omtalt målet som en bestræbelse på niveau med månelandingen, dvs. en vidtgående, accelereret og fælles målsætning, som man ved fastlæggelsen af målet ikke har det fulde svar på, hvordan man realiserer. Der er altså tale om en stor mission, som kræver kollektive bestræbelser på tværs af sektorer og roller. En sådan ramme er helt essentiel for en bredere mobilisering af fælles handling og kollektiv viljesdannelse. Hvis borgerne oplever, at politikere og virksomheder går forrest og gør deres og samtidig sikrer en retfærdig fordeling af goder og byrder ved omstillingen, vil det fremme den folkelige tilslutning og opbakning.

Der findes ikke en one-size-fits-all-løsning eller en færdig opskrift, man blot kan følge. Budskabet er derimod, at der er behov for en udpræget grad af institutionel innovation og koordination, politisk lederskab og dybe, tværgående partnerskaber, hvor aktører på tværs af roller bestræber sig på at opnå kollektive effekter. Det må finde sted gennem brede indsatser, eksperimenter og fælles handling, der muliggør en markant mobilisering af både uformelle ressourcer (fælles vilje, nye ideer, motivation og ja, fremtidsdrømme) og formelle ressourcer (penge, arbejdstid) på tværs af stat, marked og civilsamfund.

I forskningslitteraturen såvel som i de praktiske erfaringer bliver der lagt stor vægt på byer og kommuners store potentiale for at mobilisere til handling og finde konkrete og nært tilpassede løsninger sammen med både virksomheder, borgere og foreninger.

Det vil kræve kapacitetsopbygning på flere niveauer, herunder ikke mindst hvad angår borgernes og civilsamfundets handlekompetencer og kapacitet til at indgå i partnerskaber og handle sammen på tværs. Herigennem kan man opnå en deltagereffekt, hvor borgerne som kolleger på arbejdspladser og naboer i lokalsamfund kan drive indsatser i de hverdagsfællesskaber, de færdes i. En sådan kapacitetsopbygning kan over tid bidrage til at realisere positive, sociale tippepunkter og en normalisering af bæredygtige levevis.

1.6 DANMARKS UNIKKE MULIGHED FOR KLIMALEEDERSKAB

Danmark er et af de lande i verden, der har de bedste forudsætninger og kapaciteter for at demonstrere eksemplariske måder at tackle klimaforandringerens udfordring som et delt ansvar løftet af forpligtende fællesskaber. Det har vist sig i vores historiske evne til at mobilisere forandringer f.eks. gennem andelsbevægelsen og opbygningen af et velfærdssamfund, som har krævet samarbejde på tværs af mange forskellige aktører. Og selvom man skal være varsom med at drage paralleller mellem klimakrisen og en mere tidsbegrænset krisesituation som en pandemi, så viste det sig også i den danske håndtering af corona-krisen. Blandt andet i form af et samarbejdende folkestyre, responsive institutioner, unikke trepartssamarbejder på arbejdsmarkedet² samt en evne til at træffe hastige og forpligtende beslutninger, der nyder relativt høj grad af tilslutning fra både borgere, virksomheder og foreninger.

Stillet over for en langt mere dybdegående, langsigtet og omfattende krise som klimakrisen er spørgsmålet, om ikke netop Danmark har et unikt potentiale for at demonstrere for resten af verden, at det er muligt i at engagere befolkningen i en rejse mod et hverdagsliv og en økonomi i balance med klodens bæreevne kendt som de planetære grænser (Steffen et al. 2015; 2018).

² Der blev f.eks. indgået hele 21 trepartsaftaler mellem regeringen, arbejdsgivere og lønmodtagere i perioden 2020-2021. Til sammenligning er der kun blevet indgået 16 trepartsaftaler frem til 2020, siden den allerførste blev indgået i 1987 (Beskæftigelsesministeriet, n.d.)

Som klimaminister Dan Jørgensen formulerer det i regeringens klimaprogram:

“Vi står kun for en lille del af verdens samlede udledninger. Men som [regeringens] klimaprogram viser, har vi gode muligheder for at påvirke resten af verden. Dels ved at gå forrest og vise, at det at være et velstående og konkurrencedygtigt land med høj lighed ikke behøver stå i modsætning til det at lave en grøn omstilling. Dels ved at være med til at udvikle løsninger på klimakrisen, som hele verden kan bruge.” (KEFM 2021b)

Netop den globale effekt af foregangslande med et klimapolitisk lederskab adresseres i den seneste IPCC-rapport som af særlig betydning:

“The important role of leader countries is often missed when looking only at global aggregates; leaders accumulate important knowledge, provide scaled markets, and set positive examples for followers. (...) Leaders can initiate a process of “catalytic cooperation” in which they overcome collective action problems and stimulate rapid change.”
(Dhakal et al. 2022: 57)

En helhedsorienteret politisk strategi for at realisere ambitiøse mål for bæredygtige levevis, forbrugsbaserede udledninger og folkelig deltagelse vil være et både oplagt og stærkt eftertragtet nyt skridt for den danske regering.

Både i FN's COP-processer og i EU er alle de centrale meldinger og politikker fra staterne primært orienterede mod produktions- og udbudssiden. Ingen stater har endnu sammenhængende strategier og politikker for efterspørgselssiden i den grad, som forskningslitteraturen anbefaler som ikke kun relevant, men også nødvendig.

Ingen stat har formået at forholde sig mere samlet til tilbagevendende forsker-appeller om netop at rette blikket mod strategier for bred mobilisering af kollektiv handling, måske mest prægnant med IPCC's påpegning af behovet for en “mobilisering på niveau med anden verdenskrig” for at kunne sandsynliggøre at holde temperaturstigningerne under kontrol (IPCC 2018; Messerli et al. 2019; Richardson 2020).

Under corona-pandemien har man set, hvor omfattende og hurtigt man kan omstille sig i fredstid. Klimakrisens tidshorisont, indre natur og politiske dynamikker gør den imidlertid unik i sin karakter og kalder på ikke kun teknologisk opfindsomhed – men også social og politisk. Med denne hvidbog håber vi at hjælpe beslutningstagere til at få et mere solidt fagligt grundlag til at vurdere de mange forskellige virkemidler og indsatser, man kan gøre brug af for at nære netop opfindsomhed og politisk og institutionel nytænkning.

Den gode nyhed er, at forskningen nu peger ganske konkret på en værktøjskasse af interventioner, der i fuld udfoldelse kan hjælpe vores samfund gennem sociale tippepunkter til et nyt og mere bæredygtigt sted inden for de planetære grænser. I lyset af denne viden vil et nationalt reduktionsmål for Danmarks samlede klimaaftryk være et stærkt pejlemærke for næste fase af den danske klimainsats (se Boks 1.1 herunder).

BOKS 1.1: Anbefaling til reduktionsmål for Danmarks forbrugsbaserede drivhusgasudledninger

For at skabe rammerne for den næste afgørende fase af klimaindsatsen bør man både på Christiansborg og i landets byråd, som en indikativ målsætning, sigte efter en **halvering af udledningerne fra danskernes forbrug senest i år 2030 – eller en reduktion på 60 % i år 2035 – i forhold til niveauet i år 2020.**

Læs nærmere herom i afsnit 6.4.3.

1.7 LÆSEVEJLEDNING

Hvidbogen skal læses som et bidrag til udformningen af, og den offentlige debat om, Danmarks klimaindsats baseret på den nyeste forskning og praksiserfaringer fra vores arbejde i 70i30-projektet³. Det er ikke en færdig opskrift på en endelig løsning, men et oplæg til diskussion om mulige veje og virkemidler. Målgruppen er først og fremmest danske beslutningstagere og embedsfolk og dernæst øvrige aktører, der ønsker at øge involvering af borgere og medlemmer i den grønne omstilling.

KAPITEL 2 ser på aktuelle tendenser i danske myndigheders arbejde på området for borgernes deltagelse i reduktion af klimaaftrykket. Både staten, regionerne og kommunerne har taget hul på arbejdet, selvom det endnu er i sin spæde fase. Vi præsenterer også resultaterne af en værdiundersøgelse med fokus på danskernes holdninger til og opfattelser af klima og grøn omstilling, som viser, at danskerne er klar og efterspørger handlemuligheder og klimapolitisk lederskab.

KAPITEL 3 dykker ned i tallene bag danskernes forbrugsbaserede udledninger. Her argumenteres der for, hvorfor det er vigtigt overhovedet at se på forbrugsudledninger, og der peges på, hvilke forbrugsgoder der i Danmark udleder mest og derfor kræver særlig politisk bevågenhed og handling, hvis vi ønsker at reducere klimaaftrykket fra det danske forbrug.

KAPITEL 4 opsummerer den nyeste forskning om, hvordan vi accelerer den grønne omstilling med fokus på social praksis og fællesskaber. Ligesom der findes tippepunkter i klodens klimasystemer, så findes der også sociale tippepunkter, hvor omfattende forandringer kan indtræffe på kort tid blandt mennesker. Kan vi forstå mekanismerne bag sådanne tippepunkter, kan vi også bedre dirigere systemiske, politiske, sociale og kulturelle indsatser mod at opnå en hastig acceleration og vid udbredelse af bæredygtige levevis.

KAPITEL 5 handler om de institutionelle mekanismer, der kan øge folkelig deltagelse og mandatet bag den grønne omstilling. Vi beskriver fem komponenter, der samlet viser rammerne for, hvordan forskellige offentlige myndigheder kan facilitere lokalt borgerdrevet engagement gennem partnerskaber og lokalt forankrede omstillingsstrategier.

³ 70i30 er et initiativ finansieret og initieret af Velux-fonden, Villum Fonden og KR-Fonden. 70i30 består af en række partnere, som alle arbejder med den overordnede fælles klimamålsætning: at reducere udledningen af drivhusgasser med 70 % i 2030 og være CO₂-neutrale i 2050. Danmarks grønne tænketank Concito, Aalborg Universitet, Villum Fondens Børn, Unge og Science (BUS) og DeltagerDanmark er alle partnere på projektet.

KAPITEL 6 giver konkrete bud på, hvilke politiske virkemidler der er relevante for en dansk efterspørgselsorienteret klimapolitik inden for sektorerne transport/mobilitet, fødevarer og madspild, energiforbrug samt varer og tjenesteydelser. Derudover understreger vi, at et klimapolitisk lederskab i Danmark, ud over de konkrete virkemidler, også indebærer at skabe bredere rammer, der fremmer et folkeligt engagement i klimahandlinger, så man opnår systemiske effekter. Til det peger vi på seks områder, som har et stort potentiale til at styrke det klimapolitiske lederskab.

KAPITEL 7 samler op på hvidbogens grundlæggende fordring om at tænke borgernes aktive rolle ind i den grønne omstilling ved at udfolde, hvordan man via folkeoplysning og grønt medborgerskab kan designe deltagerdrevne klimakampagner og -alliancer. Der beskrives en række metodiske koncepter, som i højere grad end traditionelle kampagner appellerer til og involverer en bred gruppe af danskere på tværs af værdier og holdninger. Yderligere gives et bud på, hvordan en national civilsamfundsalliance kan udformes, så den understøtter øget kollektiv samtale og samhandling i relation til den grønne dagsorden.

2

Borgernes rolle i klimaindsatsen

Dette kapitel er forfattet af DeltagerDanmark med bidrag fra CONCITO.

HOVEDBUDSKABER I DETTE KAPITEL

- Folketinget, regionerne og kommunerne har alle et ønske om at arbejde mere med involvering af borgere aktivt i klimaomstillingen, men arbejdet er endnu i sin spæde fase.
- På tværs af grundværdier er den danske befolkning klar til en bæredygtig omstilling, og der er en udstrakt efterspørgsel på klimapolitisk lederskab. Hvor klima tidligere var en dagsorden for de få, har den over det seneste årti udviklet sig til en dagsorden for de fleste.
- Danskerne søger efter grønne handlemuligheder, og på tværs af befolkningen er der et ønske om, at den grønne omstilling skal planlægges og udføres på retfærdig vis. Men der er samtidig et behov for at adressere eventuelle bekymringer, således at mere bæredygtige måder at leve på ikke forbindes med færre muligheder og ringere levestandard.
- Samlet set peger kapitlet på, at vi i Danmark har gode forudsætninger for at iværksætte de anbefalinger og forslag, som hvidbogens kapitel 5 om aktørers roller og kapitel 6 om mulige virkemidler indebærer.

I dette kapitel giver vi først en status på danske myndigheders aktuelle arbejde på området for folkelig deltagelse i reduktion af det samlede klimaaftryk. Dernæst ser vi nærmere på, hvordan den danske befolkning forholder sig til den grønne omstilling ved at præsentere resultaterne fra DeltagerDanmark og Electicas klimasegmentanalyse, CONCITOs klimabarometer samt TrygFondens tryghedsmålinger.

2.1 HVOR ER BORGERNE I MYNDIGHEDERNES KLIMAARBEJDE?

Regeringens klimakøreplan, der blev præsenteret i september 2021, indebærer et ønske om at involvere borgerne mere aktivt i klimaindsatsen, ved at: "lancere initiativer, der motiverer borgere og virksomheder til mere klimavenlig adfærd" (KEFM 2021a).

Danmark har siden 90'erne præsteret en støt faldende udledning af drivhusgasser opgjort ud fra FN's territorialprincip – altså udledningen inden for vores grænser (Lund et al. 2019; læs mere om opgørelsesmetoder for drivhusgasudledning i kapitel 3). Det var på den baggrund, at et bredt flertal i Folketinget efter valget i 2019 vedtog Klimaloven, der forpligter den siddende og kommende regeringer til at opnå en reduktion på 70 % i 2030 i forhold til 1990 – og 100 % i 2050. Som en vigtig komponent i loven skal Klimarådet i begyndelsen af hvert år give en faglig vurdering af, om regeringen er på rette vej, ligesom klimaministeren hvert år skal "stå skoleret til en klimaeksamen i Folketinget" (Regeringen 2019), hvor folketingsmedlemmerne skal vurdere, om regeringen lever op til klimaloven.

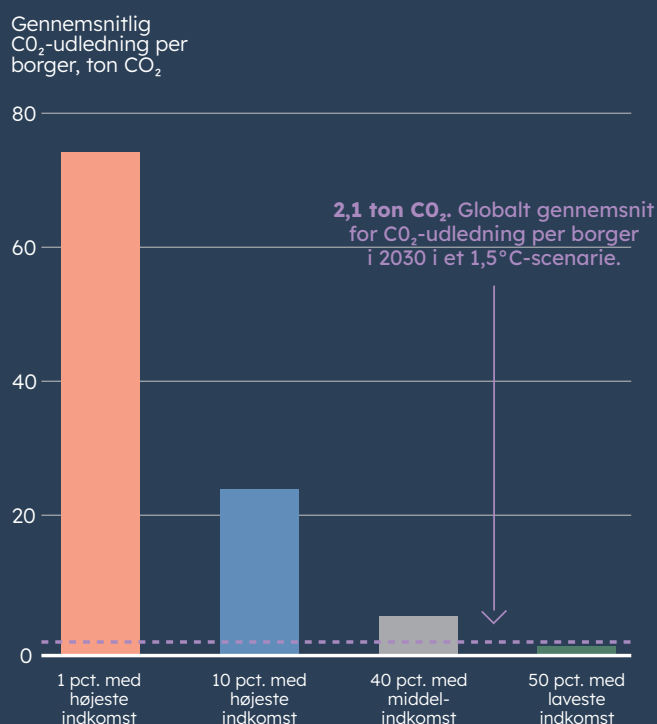
Fordi de territorielle udledninger har været støt faldende længe, er vi i Danmark nået næsten halvvejs i forhold til 2030-målet, men det har været de lavthængende frugter, der har leveret reduktionerne, og de har ikke i særlige høj grad involveret almindelige menneskers ændrede adfærd. Reduktionerne kommer primært fra udvidelse af produktionskapaciteten af vind- og solenergi og brug af biomasse i varmesektoren. Altså ændringer, som er langt fra borgernes hverdag. Tilbage står langt sværere reduktioner inden for særligt transportsektoren, fødevarerektoren, bygningssektoren, affaldssektoren samt en yderligere omfattende elektrificering med grøn strøm. Områder, der i højere grad spiller ind i borgernes hverdag og måder at leve på. Dette er særligt blevet tydeligt med de nye opgørelser, som Energistyrelsen laver over Danmarks globale klimaaftryk, hvilket vi uddyber nærmere i kapitel 3. I 2020 tog

BOKS 2.1: Så meget skal reduceres

For at bremse de globale temperaturstigninger til 1,5 grader, skal de årlige udledninger af drivhusgasser halveres inden år 2030 (UNEP 2021). Det svarer til, at klimaaftrykket per person skal reduceres til 2-2,5 ton CO₂e i 2030 og 0,7 CO₂e i 2050 (IPCC 2018).

De rigeste 10 % af verdens befolkning er ansvarlige for knap halvdelen af udledningerne (UNEP 2020). Det skyldes, at to tredjedele af de globale udledninger er koblet til husstandes forbrug T altså vores levevis. I rige lande som Danmark kræver 1,5-graders-scenariet en reduktion af vores klimaaftryk på mellem 80-93 % per person inden år 2050 (Akenji et al. 2019: 9).

Figur 2.1 CO₂-udledning per verdensborger, fordelt på fire globale indkomstgrupper, 2015. Kilde: UNEP (2020). Illustration af MandagMorgen (Scheffe 2022).

regeringen fat på og indgik aftaler inden for energisektoren, industrien, affaldsområdet og transportområdet, og i 2021 blev der indgået en aftale om landbruget. I september samme år blev den mere konkrete klimakøreplan med 24 punkter, der skal nås før 2025, fremlagt, og i 2025 skal alle sektorerne “genbesøges” med nye aftaler.

I 2022 er klimavenlig adfærd på agendaen. Regeringen vil lancere initiativer, der skal gøre det lettere at træffe klimavenlige valg i hverdagen. Både for dette punkt og stort set alle andre indsatsområder er kommuner og byer en afgørende samarbejdspartner for Regeringen og Folketinget. Regeringen sætter rammen og kursen, men det er i kommunerne, at politikken bliver ført ud i livet. Det har da også vist sig, både i Danmark og udlandet, at det ofte kan gå endnu hurtigere lokalt end nationalt. Det har f.eks. by-netværket C40 demonstreret gennem CO₂-reducerende indsatser, som blandt andet har fokus på lokale fællesskaber og bydele, ligesom flere kommuner høster erfaringer i disse år på feltet⁴. C40 har blandt andet udgivet guiden ‘Green and Thriving Neighbourhoods’⁵, der italesætter, hvor stort potentialet er, og konkret guider til, hvordan man kan aktivere bydele til klimahandling. I Danmark fik vi i 2019 et lignende netværk til C40 med det forpligtende samarbejde på tværs af kommuner i projektet DK2020, der blev igangsat af Realdania. Regionerne og Kommunernes Landsforening (KL) er også partnere i DK2020, og i dag er stort set alle 98 kommuner med. CONCITO bistår med viden og rådgivning.

BOKS 2.2: Hvad er DK2020?

DK2020 giver danske kommuner mulighed for at løfte det lokale klimaarbejde til international best practice. Gennem samarbejdet får kommunerne rådgivning og sparring til at udvikle en ambitiøs lokal klimahandlingsplan, der skal vise vejen til en klimaneutral og klimarobust kommune senest i 2050.

DK2020 kommunerne arbejder med den samme standard for klimaplanlægning, som anvendes af nogle af verdens største og mest ambitiøse byer i det internationale bynetværk C40.

I samarbejde med Realdania og netop C40 forpligter DK2020-kommuner sig til de samme standarder, som nogle af verdens største og mest ambitiøse byer opererer under i C40’s ‘Climate Action Planning Framework’ (CAPF) – og det er første gang, at små byer og kommuner gør det.

⁴ [The C40 Knowledge Hub](#)

⁵ [Green and Thriving Neighbourhoods Guidebook, C40 Cities](#)

BOKS 2.3 CAPF: – en international standard for klimaplanlægning

For at en kommunes klimahandlingsplan kan leve op til C40's CAPF-standard, skal planen for det første vise vejen til netto-nuludledning senest i 2050 og anskueliggøre, hvordan kommunen har tænkt sig at tilpasse sig klimaforandringer.

Der er tre grundelementer i standarden:

1. Tilslutning til klimamål og samarbejde
2. Identifikation af udfordringer og muligheder
3. Fremskyndelse og implementering af gennemgribende strukturelle tiltag.

Der mangler dog et stærkere selvstændigt ben i CAP-frameworket til, hvordan offentlige institutioner kan arbejde systematisk med borgerinddragelse og forbrugsudledninger, hvilket vi vil udfolde nærmere i kapitel 5.

Dette behov understreges i et notat fra juli 2022 af C40 og CONCITO, hvor især opgørelsesmetoder af forbrugsbaserede udledninger på kommunalt niveau, samt hvilke roller og virkemidler som kommunen kan benytte i arbejdet med dette, er i fokus (DK2020, 2022). På baggrund af notatet gives en række anbefalinger til de danske kommuner, der ønsker at arbejde med reduktion af forbrugsbaserede udledninger (se Boks 2.4).

BOKS 2.4: Anbefalinger til forbrugsbaserede, kommunale klimaindsatser

- På trods af usikkerhed om data, er de største kilder til de forbrugsbaserede udledninger kendte, og derfor ikke en barriere for at igangsætte arbejdet med området.
- Begynd at inkludere indsatsområder om forbrugsbaserede udledninger i klimaplanen for at skabe et politisk ophæng, og opsæt evt. kvalitative eller kvantitative mål og pejlemærker for arbejdet.
- Igangsæt indsatser, der giver mening i den kommunale kontekst, og udvælg evt. en eller to fokusområder eller sektorer til at begynde med.
- Gå foran som kommune, hvor det giver mening – f.eks. ved egne indkøb, kantinedrift og flyrejser.
- Styrk kommunens kompetencer og ressourcer til at indgå i rollen som facilitator, og dan partnerskaber/samarbejder med relevante aktører, foreninger og borgergrupper.
- Se arbejdet med forbrugsbaserede udledninger som en mulighed for at facilitere nye samarbejder med borgere og virksomheder, der kan engagere yderligere i den lokale og globale omstilling.

Kilde: DK2020 (2022).

I december 2021 afholdt DK2020 et webinar om, hvordan forbrugsbaserede CO2-udledninger potentielt kan indarbejdes i DK2020-klimaplanerne⁶ og i marts 2022 afholdt de et tilsvarende om aktørinddragelse, som en væsentlig del af en lokal klimaindsats, der lægger frø til langsigtet klimaengagement, og som skaber varige og professionelle samarbejder mellem kommune, erhverv og civilsamfund⁷. I maj 2021 afholdt de ligeledes et opfølgende webinar med titlen 'Sådan bringes borgerne i spil i klimaindsatsen – forbrug, fællesskaber, forankring', hvor 140 kommunale medarbejdere fra 53 forskellige kommuner deltog og DeltagerDanmark stod for indholdet⁸.

På regionalt niveau er det værd at fremhæve indsigterne fra en tværregional arbejdsgruppe om borgere og klima i perioden juni 2021 til februar 2022. Formålet med arbejdsgruppen var at opbygge et fælles vidensgrundlag og forberede indsatsområder for regionerne, der kan reducere borgernes klimaaftryk. I Boks 2.5 kan du læse udvalgte erkendelser fra arbejdsgruppen.

BOKS 2.5: Udvalgte erkendelser fra regionerne om 'Kommende indsatser om borgernes klimaadfærd'

- Klimavenlig adfærd kan realiseres med **høj trivsel**.
- Omstillingen kræver **strukturelle og kulturelle forandringer**.
- Kan ikke foretages af den enkelte borger alene: **kræver ændrede rammer**.
- Det klimavenlige valg skal gøres **tilgængeligt og "normalt"** f.eks. via
 - Planterige menuer i offentlige kantiner
 - Delebiler/cykler i den offentlige vognpark
 - Billigere og nemmere at reparere og købe brugt end at købe nyt.
- Borgere er **ikke kun forbrugere**.
- Borgere som **aktive medspillere** giver:
 - **Ejerskab** til omstillingen
 - **Accept** af ændrede rammer
 - **Mobilisering** af lokale kræfter
 - Større **politisk mod og legitimitet** til vanskelige beslutninger.
- Brug for at **udvikle erfaringer** med at:
 - Mobilisere til **lokal dialog og handling**
 - Give **medindflydelse** på rammerne.

Kilde: Ditte Vesterager Christensen (Region Hovedstaden 2022).

⁶ [De forbrugsbaserede CO2-udledninger i DK2020-Klimaplanerne \(Realdania\)](#).

⁷ [Aktørinddragelse \(Realdania\)](#).

⁸ [Sådan bringes borgerne i spil i klimaindsatsen – forbrug, fællesskaber, forankring \(Realdania\)](#).

2.2 DANSKERNE ER KLAR TIL KLIMAOMSTILLING

DeltagerDanmark og analysebureauet Electica⁹ udførte i 2021-2022 en stor undersøgelse af danskernes grundværdier (se tekstboks 2.6 for definition af grundværdier) med fokus på, hvordan klima og den grønne dagsorden forstås og opleves af den bredere befolkning. For at forstå, hvilke budskaber, indsatser og virkemidler der kan understøtte den grønne omstilling, må vi nemlig først forstå, hvordan danskerne tænker, føler og handler i relation til den grønne dagsorden. Vi vil her præsentere undersøgelsens vigtigste indsigter og undervejs perspektivere med relevante data fra CONCITOs klimabarometeret og Trygfondens nyeste undersøgelser om samme emne.

BOKS 2.6: Hvad er grundværdier?

Der findes mange og forskelligartede teorier om, hvad værdier er, men en minimumsdefinition kan være følgende: Værdier er ikke-observerbare fænomener, som handler om, hvad der er godt og ondt, eller hvad der er ønsket og uønsket (Van Deth & Scarbrough 1995). Den danske værdiundersøgelse specificerer dette yderligere til "folks bedømmelse af det ønskede, rigtige eller retfærdige i et givet udsagn" (Frederiksen 2019: 14) og gør med denne definition værdier til et observerbart fænomen.

Værdier er både knyttet til det enkelte menneskes generelle forestillinger om, hvad der er rigtigt og forkert, og til deres konkrete sociale position. Værdier er hverken statiske eller passive, men afhængige af kontekst og i konstant forandring. De er måder at ordne og klassificere begivenheder, mennesker, konflikter, institutioner og traditioner på, ligesom værdier kan være fundamentet for identitet, en kerne i fællesskaber, en forudsætning for værdighed og for modstandskraft over for usikkerhed, diskrimination og anerkendelsestab (Lamont 2001; Swidler 1986). Uden principper for, hvad der er rigtigt og forkert – ønsket eller uønsket – bliver virkeligheden uoverskuelig og meningsløs. Derfor holder vi os til værdiprincipper, der hjælper os med at navigere i verden, og som vi oplever som meningsfulde, værdifulde og virksomme. Det betyder også, at værdier kan forandres, når det opleves som meningsfuldt, værdifuldt eller virksomt. Samtidig udgør værdierne en væsentlig kerne i vores opfattelse af, hvem vi selv er, og hvad der kendetegner de fællesskaber, vi tilhører – især når disse udsættes for pres eller forandring (Frederiksen 2019: 14).

Grundværdier er med andre ord fundamentet for vores identitet, en kerne i fællesskaber, en forudsætning for værdighed og for modstandskraft over for usikkerhed, diskrimination og anerkendelsestab. Kort sagt er værdier grundlaget for menneskelig handling. Sammenhængen mellem grundværdier, overbevisninger, normer og handling er opsummeret i Figur 2.2 herunder.

Figur 2.2 Grundværdier, overbevisninger og normers betydning for menneskelig handling. Tilpasset oversættelse fra Clarke, Webster & Corner (2020: 11).

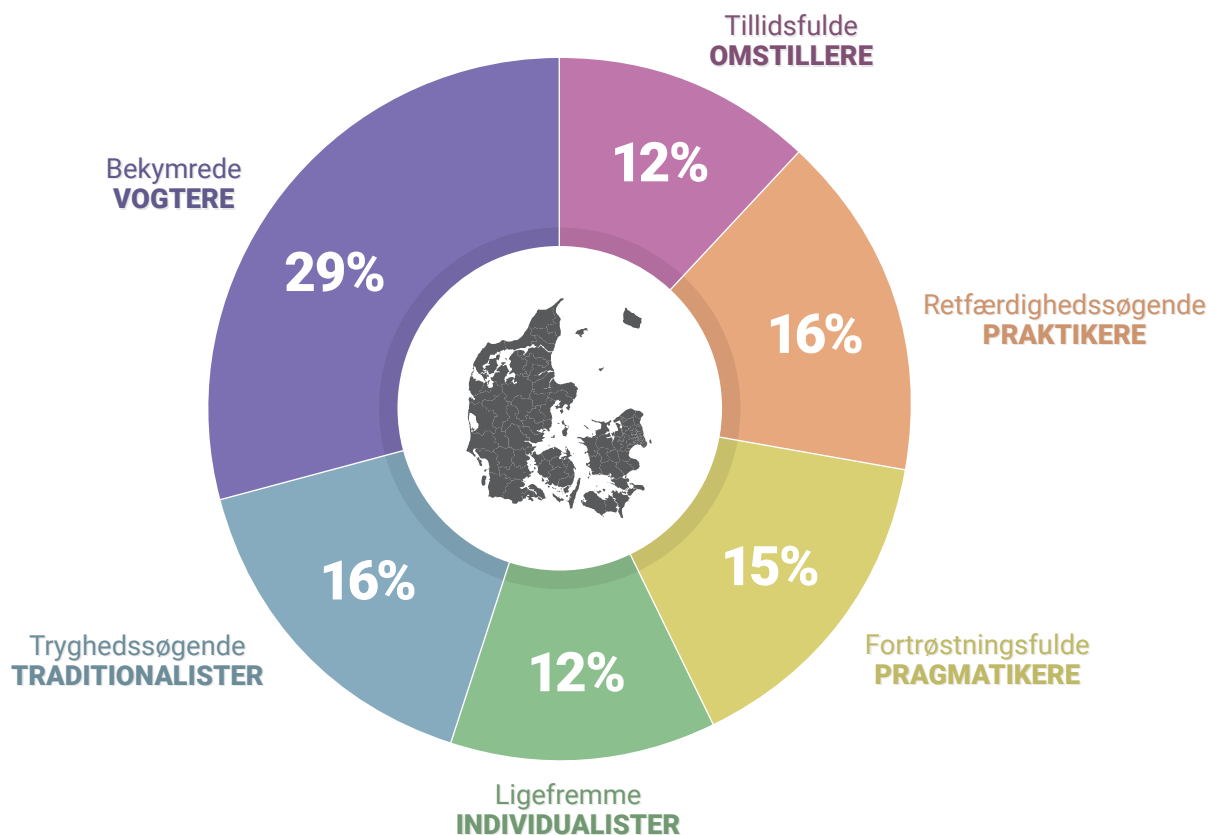
9 Læs mere om Electica [her](#).

2.2.1 Danskerne kan inddeles i seks segmenter ud fra deres grundværdier

En traditionel måde at afdække folks holdninger til politiske og samfundsmæssige emner er at undersøge forskelle med udgangspunkt i alder, køn, geografi og uddannelsesniveau. Det har dog vist sig, at den tilgang har svært ved at forklare, hvorfor der ved første øjekast opstår en bred opbakning til klimadagsordenen, mens den konkrete forandring i adfærd ikke følger med. Nyere forskning antyder i stedet, at (særlig politisk) adfærd og holdningsdannelse er stærkt påvirket af folks grundværdier (Clarke et al. 2020; Hawkins et al. 2018; Juan-Torres et al. 2020: 31). Derfor tager segmentanalysen udgangspunkt i danskernes grundværdier via en klyngeanalyse baseret på Core Belief-modellen, som er udviklet og velafprøvet i flere lande af det internationale analysebureau More In Common og her modificeret til danske forhold (Wang et al. 2020; Juan-Torres et al. 2020). Modellen bidrager med unik indsigt i menneskers værdimæssige afsæt, som ikke repræsenteres i de demografiske og socioøkonomiske baggrundsforhold. En sådan analyse er den første af sin art i Danmark, og resultaterne er særligt anvendelige på klimadagsordenen, fordi de kan bruges til at bygge koalitioner på tværs af grundværdier og politiske identiteter. Læs mere om metoden bag segmentanalysen i Bilag A.

Resultaterne af segmentanalysen viser, at danskerne har mere tilfælles, end den til tider polariserede fortælling i offentligheden giver indtryk af. På tværs af segmenterne er folk klar til en bæredygtig omstilling, og der er en udstrakt efterspørgsel på lederskab i klimadagsordenen (DeltagerDanmark & Electica 2022). Først og fremmest sættes der ikke længere spørgsmålstejn ved menneskeskabte klimaforandringer. Folk savner derimod grønne handlemuligheder, og på tværs af befolkningen er der et ønske om, at den grønne omstilling skal planlægges og udføres på retfærdig vis (ibid.).

Hvor klimadagsordenen tidligere var en dagsorden for de få, har den over det seneste årti udviklet sig til en dagsorden for de fleste. Segmentanalysen beskriver gennem de seks segmenter (se Figur 2.3), den forskellighed, der eksisterer i tilgangen til og forståelsen af klimaspørgsmålet og den grønne dagsorden i den danske befolkning. På tværs af segmenterne er forskellighederne mange i forståelsen af, hvad der kan og bør gøres i forhold til klimadagsordenen. Hvert segment har særskilte potentialer og barrierer for engagement i den grønne omstilling, men der findes også interessante overlap mellem segmenterne.

Figur 2.3 Danskerne fordeler sig i seks segmenter ud fra deres grundværdier

I den fulde version af segmentanalysen¹⁰ kan du læse om de seks segmenter i dybden med deres respektive potentialer og barrierer for engagement i den grønne omstilling. Indsigterne kan hjælpe til at sætte pris på betydningen af at sætte sig i folks sted og forstå deres grundværdier og engagere dem med afsæt heri.

Samlet set viser analysen, at alle segmenter har et sprog for klima og grøn omstilling, men der er forskellige progressioner i, hvornår de forskellige segmenter er klar til klimahandling – både indad og i forhold til hinanden. På tværs af segmenterne er der dog en fælles forståelse for, at der skal gøres noget. En bred, folkeligt forankret, grøn omstilling kræver, at der lyttes aktivt til alle seks segmenter. Jo flere der involveres og engageres i lokale og nationale samtaler om 1) problemet, 2) hvad der ønskes bevaret, og 3) hvordan vi hver især kan bidrage i de hverdagsfællesskaber, vi indgår i, desto større er sandsynligheden for, at vi lykkes med en demokratisk og retfærdig, bæredygtig omstilling. Læs mere om, hvordan indsigterne fra segmentanalysen kan bidrage til at kvalificere strategier, indsatser og virkemidler, så de undgår polarisering og aktivt understøtter danskernes potentialer for engagement og handling i Boks 2.7 herunder.

¹⁰ Den fulde version af segmentanalysen kan downloades [her](#).

BOKS 2.7 Hvordan kan indsigterne fra segmentanalysen bruges i engagementsarbejde og -indsatser?

1. Et redskab til at udfordre antagelser

- Brug indsigterne til at reflektere over jeres **strategi**: Hvem starter i med, og hvad beder i dem om?
- Udfordr dine og andres antagelser om forskellige menneskers forståelser og handlemuligheder.
- Tænk over, hvad de bredere implikationer af jeres indsatser er: Hvordan påvirker en indsats målrettet ét segment de andre segmenter?

2. En måde at bygge på fælles værdier

- Brug indsigterne til at forstå forskelle mellem segmenter med det formål at fremme en fælles forståelse og sammenhold, så engagementsarbejdet orienteres omkring de fælles værdier, da dette forebygger og modarbejder polarisering.
- Byg engagementsindsatser op omkring **fællesskaber**: Hvad har folk til fælles, og hvordan handler vi sammen på vores fælles drømme?

3. Et dynamisk værktøj til gensidig læring. Ikke en statisk facitliste

- Segmenterne skal forstås dynamisk: Start, hvor folk er, og byg bro til deres værdier, men husk, at folk kan bevæge sig. Gennem samtaler, nære relationers påvirkning m.m. har alle potentiale til at bevæge sig. Tal derfor ikke andre efter munden, men vær tro mod egne værdier.
- Test løbende indsatser og budskaber: En segmentanalyse kan ikke alene give svaret på, hvordan forskellige mennesker engageres. Det er en **læreproces**, hvor man hele tiden skal afprøve og blive klogere.

Kilde: DeltagerDanmark & Electica (2022: 7).

2.2.2 Klima har potentiale til at samle danskerne

Stærkest i segmentanalysen står en samlet fælles forståelse for, at klimakrisen kræver handling for at vende udviklingen. I særdeleshed står fire forhold centralt omkring klima og det grønne, som dagsordener, der transcenderer sædvanlige skel og samler danskerne på tværs af politisk observans, demografi og grundværdier: 1) bekymring og alvor, 2) en afgørende dagsorden, 3) efterspørgsel på lederskab samt 4) et ønske om øgede muligheder for at leve bæredygtigt.

1) Bekymring og alvor

Majoriteten af befolkningen er overbevist om, at klimaforandringer er menneskeskabte og ser dem som en reel og nærværende udfordring for samfundet. En udfordring, som er kompleks og for mange er svær at stille skarpt på, men som på tværs af danskerne vurderes til at være noget, som vi bør tage dybt alvorligt. Der er således 58 % af befolkningen, der er bekymret for konsekvenserne af klimaforandringer (DeltagerDanmark & Electica 2022: 9). Det samme er i endnu højere grad gældende for resultaterne fra CONCITO's klimabarometer fra 2022, hvor hele 88,4 % af danskerne vurderer de globale klimaforandringer som ”meget alvorlige” eller ”i nogen grad alvorlige” (CONCITO 2022).

Trygfondens undersøgelse fra 2021 finder ligeledes, at der på tværs af demografiske og politiske skel er en velkonsolideret klimabekymring i den danske befolkning: Ca. to tredjedele af

befolkningen er alvorligt bekymret for klimaudviklingen (Andersen et al. 2021). Samtidig viser segmentanalysen, at 61 % af danskerne mener, at klimaet er noget, vi skal snakke meget mere om og tage dybt alvorligt (DeltagerDanmark & Electica 2022: 9)¹¹.

Samlet set viser der sig en bekymring og alvor blandt danskerne, som af alle interessenter – fra politikere over erhvervslivet til NGO'erne – bør tages dybt alvorligt, respekteres og skabes de bedste muligheder for, at den enkelte kan bearbejde og handle i forhold til.

2) En afgørende dagsorden

Opfattelsen af klima og den grønne dagsorden har udviklet sig markant over det seneste årti. Og segmentanalysen dokumenterer, at vigtigheden af dagsordenen i dag er stærkere end nogensinde før.

I en prioritering i forhold til andre afgørende samfundsdagsordener vurderer danskerne klima- og miljøindsatser til at være blandt de tre vigtigste områder, som politikerne skal tage sig af i de kommende år (DeltagerDanmark & Electica 2022: 11). Dette er som sådan ikke noget nyt og har været tilfældet siden Folketingsvalget i 2019, hvorfor segmentanalysen bekræfter den fortsatte prioritering og vigtighed af klimadagsordenen.

For at styrke forståelsen af dagsordenens vigtighed og indflydelse behandler segmentanalysen, hvor mange danskere der ser klima som afgørende for et fremtidigt partivalg. I april 2021 er klima og den grønne dagsorden et emne, der vil have afgørende indflydelse på 35 % af alle vælgeres partivalg ved næste Folketingsvalg. Og i januar 2022 svarede 36 %, at klima og miljø er blandt de tre vigtigste politiske emner, hvilket svarer til over en million vælgere (DeltagerDanmark & Electica 2022: 11).

Samtidig viser segmentanalysen, at gruppen af vælgere, der oplever, at den grønne dagsorden vil have afgørende indflydelse på deres fremtidige partivalg, fordeler sig bredere på tværs af partierne i dag, end det har været tilfældet tidligere. Det er således ikke alene partier på rød blok og centrum-venstre, der har store andele af grønne vælgere, men det er nu også tilfældet for partierne på blå blok og centrum-højre.

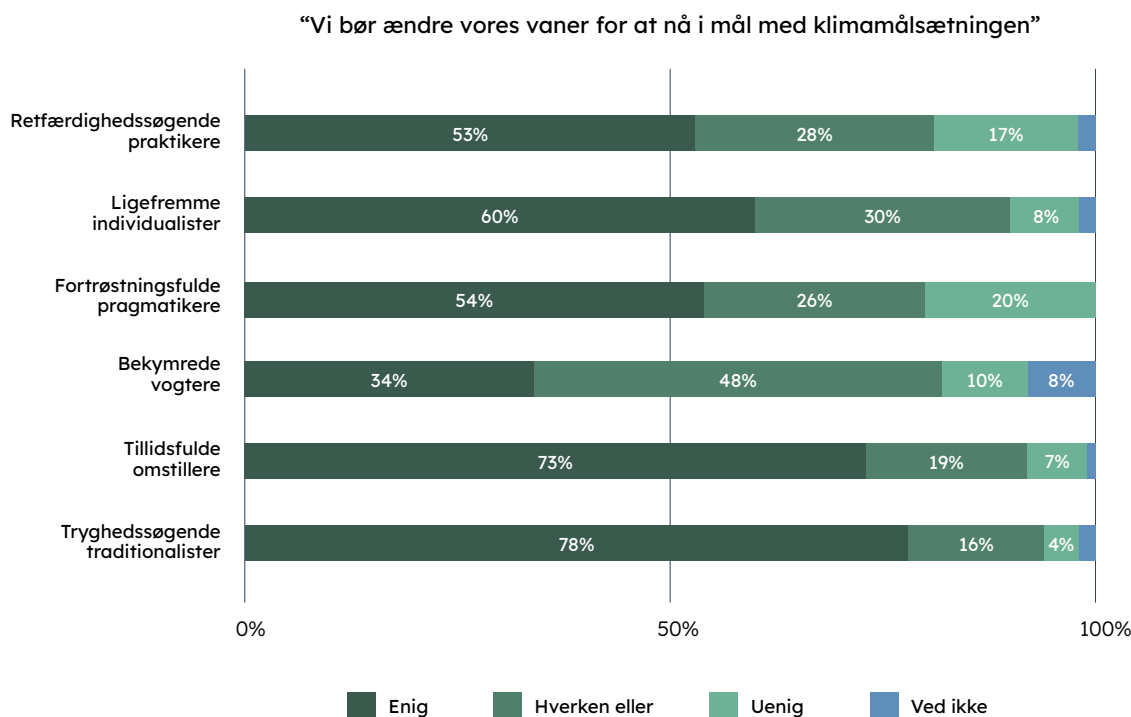
3) Lederskab efterspørgeres

Segmentanalysen viser, at danskerne efterspørger politisk lederskab i forhold til at håndtere klimaforandringer, vise vejen mod stærkere bæredygtighed og grøn samfundsbalance samt etablering af de nødvendige rammer for, at man på individniveau aktivt kan adoptere en mere grøn og bæredygtig adfærd.

Således mener 58 % af danskerne i april 2021, at staten har det primære ansvar for at drive en klimavenlig omstilling i Danmark. I januar 2022 er det tal steget med 9 procentpoint til 67 % (DeltagerDanmark & Electica 2022: 10). Mange ved dog ikke nødvendigvis, hvordan dette mål skal kunne opfyldes, og efterspørger derfor retning og lederskab. Befolkningen giver på denne måde en melding til danske politikere om, at de skal gå forrest i indsatsen mod kli-

¹¹ Det kan tilføjes, at denne data blev indsamlet før de voldsomme oversvømmelser i sommeren 2021, der kostede et trecifret antal døde i Tyskland og Belgien. Det er tænkeligt, at blandt andet denne katastrofe tæt på Danmarks grænser kan have øget den folkelige bekymring over klimakrisen.

maforandringer. Samtidig påtager en stigende andel af danskerne selv et ansvar for at drive omstillingen, når de bliver adspurgt i en spørgeskemaundersøgelse: Hvor 27 % i april 2021 mente, at den enkelte borger har et ansvar, er det i januar 2022 steget til 38 %. Fordelingen af segmenternes besvarelser på dette spørgsmål fra april 2021 er visualiseret i Figur 2.6 herunder.

Figur 2.6¹² Fordeling blandt de seks segmenter på spørgsmålet “Vi bør ændre vores vaner for at nå i mål med klimamålsætningen”.

Resultaterne fra segmentanalysen følger en udvikling, som klimabarometeret har registreret siden 2015, med spørgsmålet: “Er det nødvendigt at ændre levevis eller kan teknologi løse klimaudfordringen?” (CONCITO, 2022). I 2022 erklærer 62,5 % sig enige i, at vi nødvendigvis må ændre levevis, mod 54 % i 2018, hvorimod en mindre andel på 10,8 %, mod 24 % i 2018, har tiltro til, at teknologi alene kan løse problemet. Andelen, der peger på nødvendigheden af at ændre levevis er altså stigende og har været det siden 2015 (ibid.).

4) Muligheder for at leve bæredygtigt ønskes

Mange danskere vil gerne – i forskellige grader og niveauer – agere bæredygtigt og klimavenligt. Analysen beskriver, hvordan mange oplever, at de i dag har en adfærd, hvor de på visse punkter agerer bæredygtigt og klimavenligt. Således svarer 85 %, at de prøver at undgå madspild, 80 % at de affaldssorterer, og 27 % svarer, at de spiser mindre kød end tidligere.

Det kan være svært at sige, om de ovenstående tal stemmer overens med vores faktiske adfærd. Det afgørende i denne forbindelse er dog ikke en dokumenterbar og valideret adfærd, men at forstå, at folks udsagn om, at de agerer på bestemte måder, er et udtryk for, at de har holdninger og beredvillighed til at handle på deres ændrede perception. Klima og bæredygt-

¹² Data er fra april 2021. Svarmuligheder på en likert-skala fra “Helt enig til “Helt uenig”, og i illustrationen er “Helt enig” slået sammen med “enig”, og “helt uenig” er slået sammen med “uenig”.

tighed ligger dem på sinde, men de kan ikke nødvendigvis agere i forhold til denne perception, fordi de mangler handlemuligheder og sammenhæng.

Danskerne leder i stigende grad efter muligheder for at have en klimavenlig og bæredygtig adfærd. De leder efter felter i hverdagen, hvor de oplever, at de aktivt gør noget grønt og bæredygtigt. Der eksisterer således et ønske om en adfærdsændring blandt en stor del af den danske befolkning, men den skal i større omfang gøres let tilgængelig og relatere sig til deres hverdag.

2.2.3 Fra holdning til reel handling, der tager højde for bekymringer

Bekymringen for klimakrisen indebærer for mange danskere også en bekymring for, at omstillingen vil medføre en reduktion i deres levestandard. Trygfonden går så vidt som til at konkludere, at det er størstedelen af befolkningen, der forudser, at den grønne omstilling vil føre til en mere eller mindre problematisk nedgang i deres personlige levestandard (Andersen et al. 2021: 66). Dermed underbygges det, at der eksisterer et behov for at adressere de konkrete bekymringer, som danskerne forbinder med den grønne omstilling, således at mere bæredygtige måder at leve på ikke forbindes med færre muligheder og ringere levestandard. Det kan blandt andet indbefatte, at betydninger knyttet til 'det gode liv' diskuteres og forhandles, således at (nye) forestillinger om det gode, bæredygtige liv udarbejdes i fællesskab, på demokratisk vis.

I denne sammenhæng er det særligt værd at bemærke, at TrygFonden fremhæver ubehaget ved at ændre vaner som en faktor, der er med til at moderere offerviljen i forhold til, hvad omstillingen må "koste". Her finder de, at der er en betydelig andel, der oplever et ubehag ved tanken om at skulle ændre adfærd knyttet til hverdagens liv og kultur. De skønner, at den form for ubehag kan være gældende for op imod en tredjedel af befolkningen:

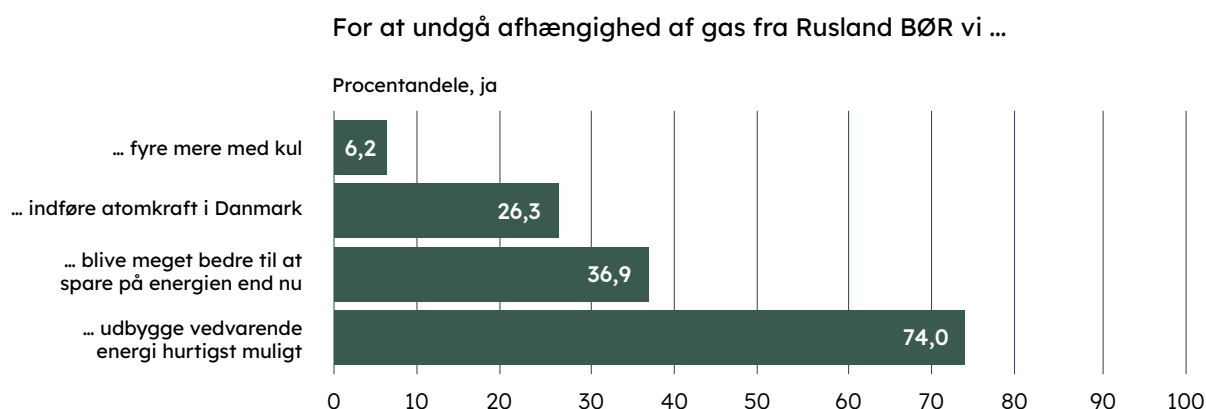
"Ubehaget for at skifte vaner er overskrift for en gruppe af bekymringer, der knytter sig til hverdagens liv og kultur. Den er beslægtet med ubehaget for konflikter ved middagsbordet og udskamning fra de mere (klima-)politisk korrekte. Vi skønner, at denne form for ubehag ved omstillingen kan have appel til op imod en tredjedel, men betydningen skal nok ikke overdrives, og den går utvivlsomt begge veje. Nogle går i opposition til det fremherskende "klimatosseri", andre puffes fremad af folkestemningen." (Andersen et al. 2021: 73)

Det er derfor essentielt at skabe en dialog, hvor flest mulige danskere engageres på bedst mulig vis for at skabe indsigt og en bred forståelse for de nuværende og kommende udfordringer, som klimaforandringer byder på. Det er blandt andet her, at et indgående kendskab til forskellige grupperinger i befolkningen som det, segmentanalysen leverer, oplagt kan bringes i spil i arbejdet med, hvordan forskellige menneskers respektive bekymringer og motivationer for forandring imødeses. Den grundlæggende forståelse af danskerne, som segmenteringsanalysen skaber, er første skridt til at kunne mobilisere og organisere danskerne yderligere i forhold til klimaforandringerne og den grønne dagsorden.

2.2.4 Krigen i Ukraine har øget danskernes villighed til grøn omstilling

Krigen i Ukraine har, ifølge TrygFondens rapport om samme emne fra april 2022, udløst et massivt holdningskred i den danske vælgerbefolkning, der har skubbet til ellers meget grundlæggende positioner på tværs af det politiske spektrum (Andersen et al. 2022). Zoomer vi ind på betydningen af krigen for danskernes holdning til klimaspørgsmål, ses det, at der også er markant færre forbehold blandt danskerne over for vindmøller i nabolaget, der kan mindske afhængigheden af russisk energi. Tre fjerdedele af befolkningen siger OK til at placere vindmøller i deres kommune, hvilket er langt flere end før krigen.

To tredjedele af de adspurgte vil ifølge undersøgelsen selv skrue ned for energiforbruget. Energibesparelser er imidlertid ikke danskernes foretrukne løsning på gaskrisen. Tværtimod ses en massiv opbakning til forslaget om at udbygge vedvarende energi hurtigst muligt. Hele 74 % af befolkningen bakker op om dette udsagn (ibid.; se Figur 2.7).

Figur 2.7 Stor folkelig opbakning til hurtig udbygning af vedvarende energi.

Kilde: YouGov for Tryghedsmålingen. Marts 2022 (Trygfonden, 2022: 22).

Note: Svarpersonerne kan sige ja til flere muligheder. Antal svarpersoner: 2069.

Tallene understreger, at krigen i Ukraine har rykket markant på danskernes bevidsthed om behovet for at foretage en grøn omstilling til mere vedvarende energi. På den måde er der lagt endnu et tungt argument ind i debatten, og det er igen positivt at se bredden i tilslutningen til omstillingen. Opgaven består således i at konvertere denne opbakning til konkrete energiløsninger, der lader sig gennemføre med opbakning i lokalområdet.

3

Danmarks klimaaftryk i verden

Dette kapitel er forfattet af CONCITO.

CONCITO

DANMARKS GRØNNE TÆNKETANK

HOVEDBUDSKABER I DETTE KAPITEL

- Danmarks territoriale udledninger udgjorde ca. 49 mio. ton CO₂e i 2019 (Energistyrelsen 2021a). Ifølge Danmarks Statistik udgjorde de danske forbrugsbaserede udledninger imidlertid 65,4 mio. ton CO₂e i 2020 (DST, 2021a).
- Grunden til denne forskel er, at de forbrugsbaserede opgørelser medtager CO₂-udledningen fra de varer, vi importerer fra andre lande. Territoriale opgørelser medregner kun de emissioner, der udledes inden for Danmarks grænser.
- Det interessante og på samme tid problematiske er her, at danskernes officielle udledning pr. person alene beregnes med afsæt i, hvad vi udleder af CO₂ fra den indenlandske produktion, og derfor ikke giver det fulde billede af danskernes klimaaftryk i verden. Vores private forbrug tæller heller ikke med i klimalovens målsætning om at reducere CO₂-udledningen med 70 % inden 2030.
- Vi danskere køber mange ting, fordi vi er velhavende. Dette inkluderer mange ting produceret i udlandet, herunder især fødevarer, biler og en mængde stærkt udledende ting og sager, f.eks. elektronik, tøj, køkkenmaskiner og meget andet.
- Hvis det derfor skal give mening at karakterisere Danmark som et grønt foregangsland og danskerne som grønne helte i denne fortælling, er vi nødt til også at rette fokus på vores store forbrug, der, som situationen er nu, bryder med alle planetære grænser for både klima- og ressourceaftryk.
- De mest udledende forbrugsgoder i både en international, men især national kontekst, er *fødevarer*, *transport* og den relativt brede kategori *ting og sager*.

3.1 INDLEDNING

Dette kapitel har to formål. For det første argumenterer vi for, hvorfor det er vigtigt overhovedet at se på de forbrugsbaserede udledninger. For det andet peger kapitlet på de forbrugsgoder, der i Danmark udleder allermest, og som derfor kræver særlig politisk bevågenhed og handling, hvis vi ønsker at sænke CO₂-udledningen fra det danske forbrug.

I forbindelse med det første formål er det værd at bemærke, at udledningen fra importerede varer i danskernes privatforbrug *ikke* tæller med i det officielle mål om at sænke Danmarks udledning af drivhusgasser med 70 % i 2030. I modsætning til, hvordan mange læser Klimaloven og måske intuitivt tror, så vil vi danskere ikke automatisk udlede 70 % færre drivhusgasser i vores hverdag anno 2030 som følge af målsætningen.

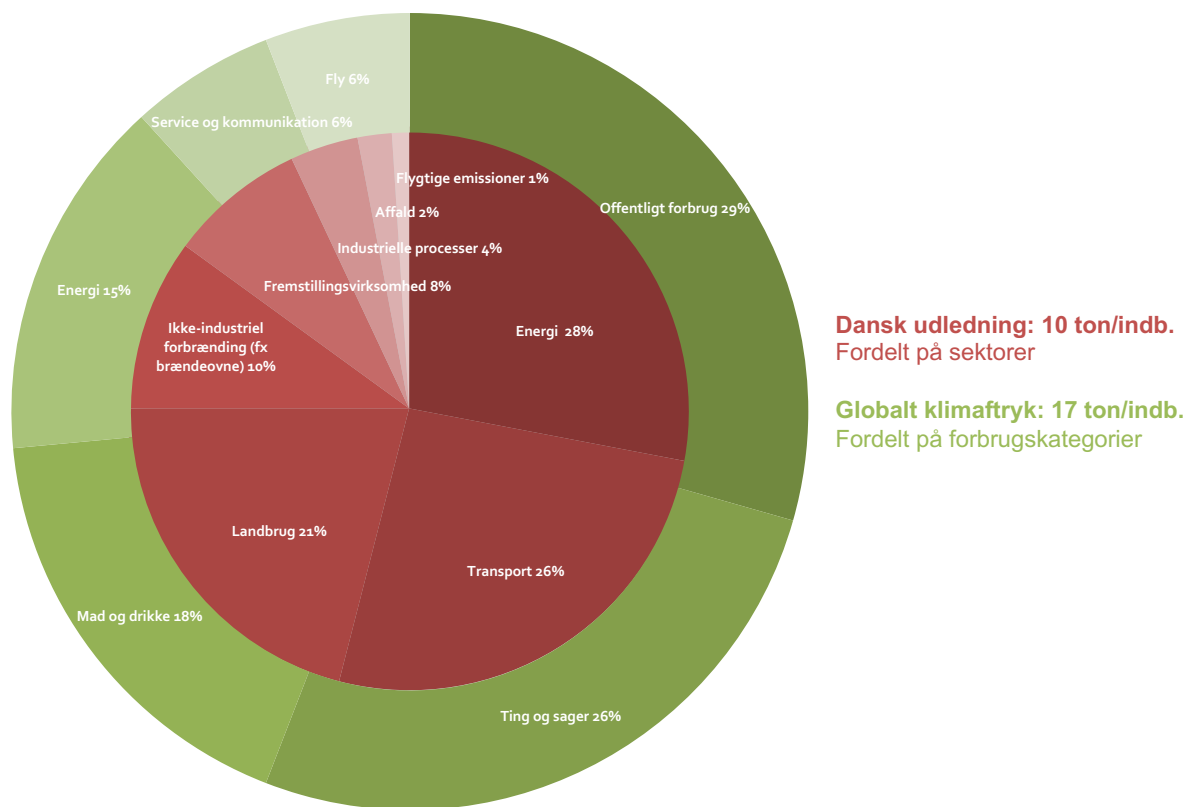
Målet om de 70 % omfatter alene Danmarks territoriale udledning fra eksempelvis industri, landbrug, indenlandsk transport med mere. At se på udledningerne fra danskernes privatforbrug, hvor også importerede varer tæller med, er således en anden måde at anskue Danmarks klimapåvirkning på end blot Danmarks territoriale udledninger (Klimarådet 2021). Ifølge Danmarks Statistik udgjorde de danske forbrugsbaserede udledninger 65,4 mio. ton CO₂e i 2020, hvorimod Danmarks territoriale udledning er opgjort til ca. 49 mio. ton CO₂e (Energistyrelsen 2021a).

3.1.1 Hvorfor er forbruget vigtigt

I kapitlet trækker vi på forskellige kilder, blandt andet tal trukket fra Danmarks Statistik, Energistyrelsen og CONCITO m.fl. Det er vigtigt at forstå, at beregningerne hviler på forskellige metoder og underliggende beregningsforudsætninger (se forbehold nedenfor). Således kommer de forskellige kilder også frem til forskellige samlede tal for de forbrugsbaserede udledninger globalt, nationalt og specifikt for de forskellige forbrugsgoder.

Den centrale pointe er imidlertid, at alle kilder viser, at borgere i velstillede lande, og her mere specifikt danskere, udleder store mængder CO₂e fra deres private forbrug; emissioner, der rummer meget mere end den udledning, der kan tilskrives udledning fra f.eks. Danmarks indenlandske produktion alene. Således peger kilderne på, at hver dansker udleder mellem 11 (DST) og 17 ton (CONCITO) om året.

Begge tal indbefatter vores køb af varer produceret i udlandet, herunder f.eks. biler, elektronik og fødevarer, men adskiller sig ved, hvor meget der medtages. Danmarks officielle udledning pr. borger er dog kun opgjort til 7,5 ton CO₂e (DCE 2021) og medtager ikke importen. At medregne danskernes udledninger fra hele deres privatforbrug giver derfor et mere retvisende billede af Danmarks og danskernes globale ansvar, herunder hvordan CO₂-emissioner fra privatforbruget kan reduceres, hvis vi vil fremstå som et grønt foregangsland. Her kan det tilføjes, at en reduktion af Danmarks forbrugsbaserede udledninger fra importerede varer også vil reducere udledningerne uden for Danmarks grænser (Klimarådet, 2021).

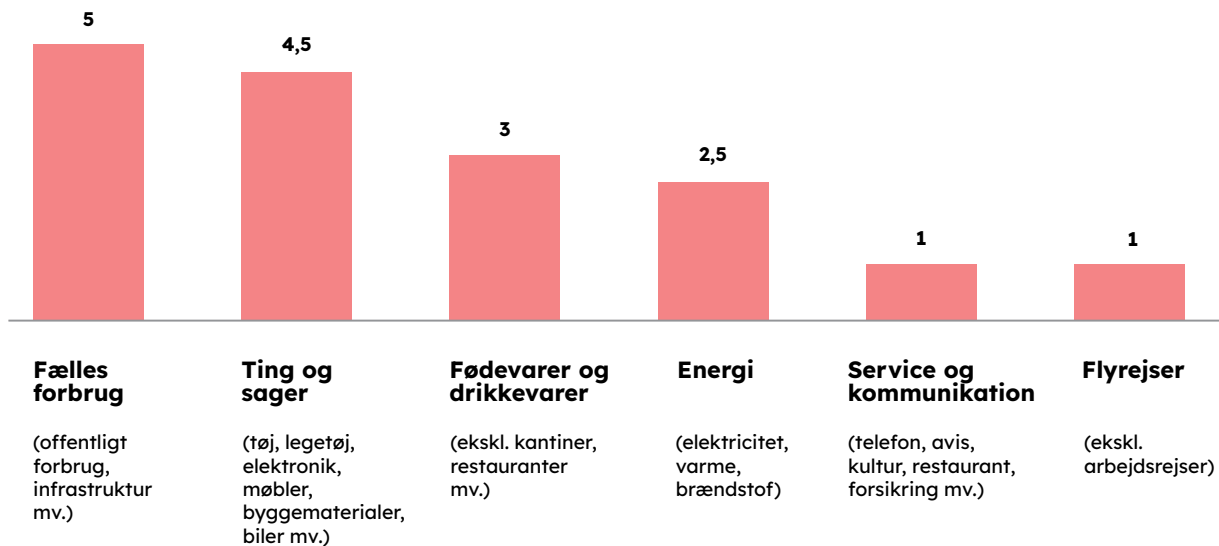
Figur 3.1 Udledning og klimaaftryk. Kilder: CONCITO (2014), Færgeman (2014) og DCE emissionsopgørelse (Nielsen et al. 2019).

3.1.2 CONCITOs opgørelse af danskerens forbrugsudledning

CONCITO udviklede i 2010 en model til kortlægning af en danskers forbrugsudledning i et globalt perspektiv. Resultatet blev publiceret i rapporten "Forbrugerens klimapåvirkning", som viste, at gennemsnitsdanskerens nettoudslip (fratrasket eksporten) lå på ca. 19 ton CO₂e/år, med en usikkerhed på 1-2 ton. Heri er også medregnet international fly- og skibstrafik.

I CONCITO-rapporten "Annual Climate Outlook, 2014" vurderede CONCITO, at den økonomiske krise samt mere vedvarende energi havde haft en positiv effekt på danskernes forbrugsudledning. I den forbindelse var skønnet, at gennemsnitsdanskerens udledning var reduceret til 17 ton CO₂e/år. Dette seneste skøn opdelt i seks overordnede forbrugskategorier er fastholdt i andre senere CONCITO-publikationer mv. (se Figur 3.1).

I efteråret 2022 vil CONCITO i samarbejde med Aalborg Universitet udgive og formidle et nyt opdateret resultat for gennemsnitsdanskerens forbrugsudledning. Denne gang opdelt i væsentligt flere forbrugskategorier baseret på Danmarks Statistiks forbrugsstatistik. Dette arbejde vil blive afspejlet i kommende udgaver af denne hvidbog.

Figur 3.2: Gennemsnitsdanskerens samlede årlige udledning af drivhusgasser på 17 ton CO₂e fordelt på forbrugskategorier. Kilder: CONCITO 2014 og Politiken 9. November 2014.

3.1.3 Særligt udledende forbrugsvarer globalt og også i Danmark

Man kan med en vis ret sige, at vi i Danmark er nået langt med visse dele af klimaindsatsen. En stor andel af vores el er produceret via vind og sol (ca. 47 % i 2021). Vi har en stærk energi-mæssig infrastruktur og dygtige virksomheder, der producerer de tekniske løsninger, der skal bidrage med at gøre den grønne omstilling til virkelighed. Og Klimaloven er en stærk og bred politisk tilkendegivelse, der skal hjælpe os med at realisere Danmarks grønne ambitioner og planer. Men aftrykket fra vores forbrug og det faktum, at det ikke indgår i selv samme klimalov, medvirker til, at det alligevel er svært at karakterisere Danmark som et grønt foregangsland, der tager ansvar. Det er derfor helt centralt, at regeringen og Folketinget også sætter fokus på, og sætter ind over for, det globale klimaaftryk fra danskernes forbrug. Det kræver overblik over de forbrugsgoder, der særligt bidrager til vores CO₂-udledninger.

Vi ser derfor særligt på de mest udledende forbrugsgoder i Danmark. Vi illustrerer, hvorfra udledningerne kommer, og dermed hvorfor vi faktisk udleder så meget pr. dansker. Det handler om måden, vi lever og forbruger på, ja, hele vores levevis. Og selvom klimaaftrykket af det danske forbrug over de seneste ti år, ifølge Danmarks Statistik og CONCITO, er faldet inden for nogle områder, er vi ikke desto mindre et af de mest udledende folkefærd i verden (DST 2021c).

Kapitlet ser særligt på følgende forbrugsgoder. De medtagne forbrugsgoder er identificeret som 'hotspots', altså forbrugsgoder, der har stort emissions-reduktionspotentiale:

1. Fødevarer
2. Transport, herunder
 - Anskaffelse af køretøjer (produktion af køretøj)
 - Privatbilisme (drift)
 - Flyrejser
3. Ting og sager, herunder eksemplificering af
 - Beklædning
 - Elektronik.

Herefter følger en oversigt over de enkelte forbrugsgoders andel af den samlede udledning. I Bilag B redegøres for, hvor der med fordel kan indføres en socialt afbalanceret afgift, samt hvilke alternativer man med fordel kan kigge ind i.

3.1.4 Forbehold

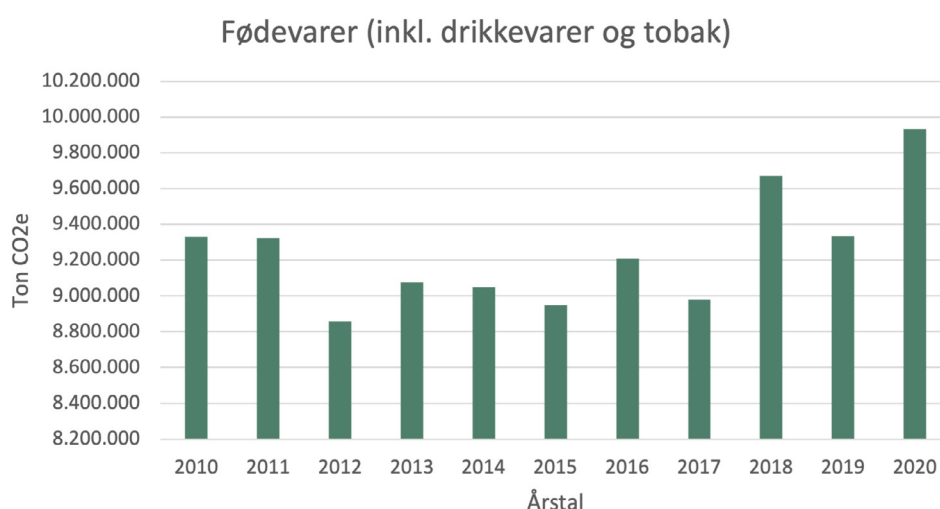
I kapitlet fremlægges tal for udledninger hentet fra forskellige kilder. Disse benytter sig af forskellige beregningsmetoder, herunder f.eks. medtagning/udeladelse af forandringer i arealanvendelse (LULUCF). Hertil kommer, at visse af beregningerne indbefatter brede livscyklusanalyser (LCA), der eksempelvis medtager udledning fra etablering af veje, m.m. Og lader dette indgå i privatbilismens samlede udledning. Andre tal medtager alene udledning fra bilers brændstofforbrug. Hertil kommer, at flere kilder benytter forskellige samlekategorier, hvor flere forbrugsgoder indgår under en fælles kategori, som når CONCITO f.eks. taler om ”ting og sager” dækkende både biler, møbler, køkkenredskaber m.m.

Kapitlet lægger derfor vægt på, at læseren får en overordnet forståelse af det enkelte forbrugsgodes generelle andel af CO₂-aftrykket i forhold til det samlede personlige aftryk og i forhold til andre forbrugsgoder, snarere end at give indtryk af, at det enkelte produkt kan gøres op i helt præcise udledningstal. For det kan det ikke med det nuværende datagrundlag. Udledningstal varierer nemlig afhængigt af beregningspræmisserne som nævnt ovenfor, men også fordi de varierer over tid. Dette betyder ikke, at de udledningstal, vi lægger frem, ikke er en god indikation på emissionen, men at udledningen skal vurderes som et kontinuum.

3.2 FORBRUGSGODERS KLIMAAFTRYK

Herunder præsenterer vi de forbrugsgodekategorier, der har størst udledningsreduktionspotentiale. Forbrugsgodekategorierne er præsenteret som ‘hotspots’.

3.2.1 Fødevarer

Figur 3.3: Danskernes årlige forbrugsbaserede emissioner fra fødevarer (inkl. drikkevarer og tobak) målt i ton CO₂e i perioden 2010-2020. Tal fra Danmarks Statistik (DST 2021a).

Figur 3.3 viser, at udledningen fra danskernes forbrug fra føde-, drikke- og tobaksvarer varierer, men generelt er stigende. Hertil skal tilføjes, at aftrykket fra fødevarer udgør en stor andel af danskernes samlede klimaaftryk (se Figur 1, 17 ton). Fødevarerforbruget er generelt set forbundet med en stor klimabelastning. Tager man eksempelvis udgangspunkt i CONCITOs tal (17 ton), ser man, at udledningen af drivhusgasser fra gennemsnitsdanskerens kost (3 ton) er større end den samlede belastning fra personens el-, varme- og brændstofforbrug tilsammen. Kødet, herunder specielt det røde kød som okse og lam, har en høj udledning, hvorimod grisekød, fjerkræ og fisk har en lavere udledning, mens de fleste vegetabiliske fødevarer sætter det laveste aftryk (CONCITO 2019 og Den Store Klimadatabase, CONCITO 2021a).

Globalt

FN's klimapanel (IPCC) anslår, at det globale fødevarer-system står for ca. 30 % af de samlede globale drivhusgasudledninger. Primærproduktionen (produktion af afgrøder, dyr, frugt og grønt, men ikke medregnet transport) alene står for ca. 24 % (IPCC, 2021). Desuden lægger den animalske landbrugsproduktion inklusive tilhørende foderproduktion beslag på over 80 % af det globale landbrugsareal (Klimarådet 2021).

Nationalt

Det nuværende danske fødevarerforbrug udfordrer Danmarks ambition om at være foregangsland på klimaområdet. Danskerne har nemlig et af de største klimaaftryk fra fødevarerforbruget i verden målt pr. indbygger. En gennemsnitlig borger i Danmark spiser mere end dobbelt så mange animalske fødevarer som den gennemsnitlige verdensborger og også mere end det europæiske gennemsnit (Klimarådet 2021). Dermed har det danske fødevarerforbrug et klimaaftryk, der overstiger det bæredygtige niveau i et globalt perspektiv (Klimarådet 2021).

De danske madvaner er ikke bæredygtige og holdbare på sigt. Skal Danmark være et reelt klimamæssigt foregangsland, er der derfor behov for at tilpasse den danske kost, så den f.eks. flugter med de nye kostråd fra 2020, der for første gang i kostrådernes historie inddrager et klimaperspektiv og blandt andet anbefaler markant flere vegetabiliske fødevarer som f.eks. fuldkorn, kartofler, bælgfrugter og nødder, samt at forbruget af kød fra okse, lam, gris og fjerkræ ikke overstiger 350 g om ugen set op mod det nuværende niveau på ca. 1 kg af disse fødevarer pr. dansker pr. uge. Herudover skal forbruget af mejeriprodukter ligeledes sænkes betydeligt.

3.2.2 Transport

Transport udgør en væsentlig andel af danskernes klimaaftryk. Forskellige aspekter af transport spiller ind, hvorfor vi har opdelt afsnittet i tre underafsnit; ”anskaffelse af køretøjer”, ”privatbilisme” samt ”fly”.

Anskaffelse af køretøjer

På trods af politiske hensigtserklæringer og målsætninger om det modsatte stiger persontransporten i biler globalt og nationalt. På positivsiden ser vi en stigning i salget af elbiler, både globalt og nationalt, der alt andet lige udleder mindre CO₂ ved kørsel, forudsat at der lades med grøn strøm. Men salget af fossilbiler stiger også, så det er endnu ikke sådan, at elbiler erstatter fossilbiler (Energistyrelsen 2021b). Hertil kommer, at produktionen af elbiler også udleder meget CO₂ samt kræver mange ressourcer at producere, herunder sjældne

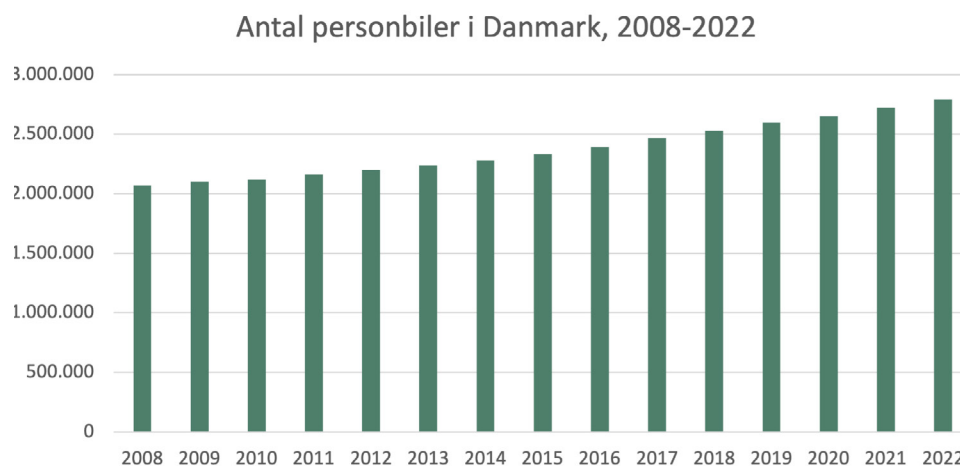
grundstoffer til batterier. Det er derfor en tilsnigelse at kalde elbiler og især hybridbiler for ”grønne”. De kan højest karakteriseres som mindre sorte end den fossildrevne pendant.

Figur 3.4: Danskernes årlige emissioner målt i ton CO₂e i perioden 2010-2020 fra anskaffelse af køretøjer. Tal fra Danmarks Statistik (DST 2021a)

Figur 3.4 viser, hvad den årlige udledning fra danske forbrugeres anskaffelse af køretøjer er i perioden 2010-2020 målt i ton CO₂e. Anskaffelse af køretøjer dækker over anskaffelsen af køretøjer til privat forbrug. Dette indebærer anskaffelse af alle køretøjer fra cykler, campingvogne, biler, motorcykler, trailere m.m. Der ses en overordnet stigning i udledningen fra anskaffelsen af køretøjer. Det er værd at bemærke, at udledningen her dækker over produktionen af køretøjer og ikke drift (udledning fra forbrug af brændstof).

Køb af køretøjer i Danmark er den forbrugsgruppe, der sætter den største andel af danskernes klimaaftryk i udlandet (91 % i 2020), (DST 2021c). Dette hænger naturligt sammen med, at der ikke sker fremstilling af biler i Danmark. De 9 %, som udledes i Danmark, er således primært forbundet med distribution og handel af biler. Emissionerne sker ikke kun der, hvor bilerne produceres, men blandt andet også hvor der udvindes eller fremstilles materialer til bilproduktionen. Kina og Tyskland var i 2020 de lande, hvor danskernes køb af køretøjer skabte flest emissioner. Tilsammen stod de to lande for lige knap en tredjedel (32 %) af de emissioner, som danskernes forbrug af køretøjer skabte i udlandet. I Kina blev der i 2020 udledt 178.000 ton CO₂e, og i Tyskland blev der udledt 147.000 ton CO₂e som følge af danske husholdningers køb af køretøjer (DST 2021c).

Figur 3.5: Bestanden af køretøjer pr. 1. januar efter område, køretøjstype og tid.
 Kilde: DST 2021b.

Ovenstående Figur 3.5 viser, at der er sket en meget stor stigning (37,1 %) i antallet af personbiler i Danmark i perioden 2008-2021. Dette stemmer godt overens med, at der i samme periode er sket en stigning i udledningen af CO₂e fra anskaffelsen af køretøjer (jf. Figur 4). Stigningen i antal køretøjer, herunder især biler, er sket på trods af eksplicite politiske ønsker om at øge andelen af danskere, der tager offentlige transportmidler.

I Klimastatus og -fremskrivning 2021 (Energistyrelsen 2021b) fremgår det, at der forventes en stigning i bestanden af personbiler frem mod 2030. Det forventes, at der i perioden 2020-2030 vil komme 628.000 flere biler i Danmark. Dette er en stigning på 23 % i forhold til nu. Den største stigning forventes at ske i antallet af el- og hybridbiler, men som anført ovenfor, så vil antallet af fossildrevne biler også fortsat stige.

Privatbilismens udledninger

Når vi ser på kategorien ”Anskaffelse af køretøjer”, omfatter den alene udledningen fra produktionen af køretøjer. Lægger man udledningen fra produktionen af køretøjer sammen med udledningen fra kørsel, udgør den samlede udledning fra husholdningers transport ca. 27 % af Danmarks samlede forbrugsbaserede udledninger (Energistyrelsen 2021a).

Globalt

Ifølge tal fra det Internationale Energi Agentur udledte persontransport (biler og busser) ca. 3,6 mia. ton CO₂ i 2018 (IEA 2022). Det svarer til 44,5 % af transportsektorens samlede udledning på globalt plan (IEA 2022).

Zoomes der ind på EU, udgør emissioner fra transportsektoren 30 % af EU’s samlede udledning. Heraf udgør vejtransport 72 %. Emissioner fra personbiler udgør ca. 60 % af de samlede udledninger fra vejtransport (Europa-Parlamentet 2019).

Nationalt

Ser man på driften, her forstået som emissionen fra privatbilers brændstofforbrug, er tallet ca. 7,1 mio. ton CO₂e i 2020. Det var ca. 16 % af Danmarks samlede drivhusgasudledninger på ca. 43,9 mio. ton i alt i 2019 (DCE og Energistyrelsen 2021b).

Flyrejser

Den samlede klimabelastning fra flyrejser er ikke så markant set i forhold til andre forbrugsaktiviteter (mellem 2,5-6 % af den globale udledning af drivhusgasser jf. nedenstående afsnit) afhængigt af, hvor mange drivhusgasser man medregner. Men en flyrejse er den enkeltstående aktivitet, der udleder mest pr. gang, og i takt med at folk bliver rigere, vil antallet af flyrejser antageligt stige. Derfor inkluderes flyrejser som en væsentlig del af transportkategorien

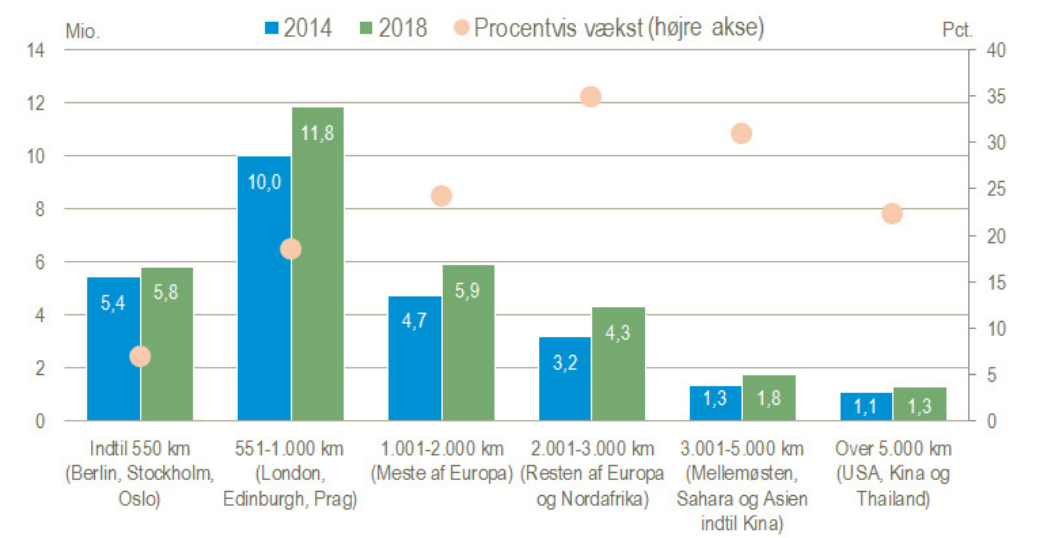
Globalt

International flytrafik, før COVID-19, stod for ca. 900 mio. ton CO₂ eller 2,5 % af global CO₂-udledning (altså ren CO₂, ikke inklusive andre drivhusgasser) ud af en global udledning på ca. 36 mia. ton CO₂ (ren CO₂-udledning; Friedlingstein et al. 2022). Medregnes non-CO₂ fra fly (kondensstriber, nox mv.), er der ikke fuld konsensus om udledningens størrelse (European Commission 2020). Men det vil formentlig betyde mindst en fordobling til omkring 5-6 % af de samlede drivhusgasudledninger på ca. 49 mia. ton (som er den totale globale CO₂e-udledning).

De globale udledninger fra flytransporten er ikke ligeligt fordelt. Studier viser således, at kun 2-4 % af verdens befolkning fløj internationalt i 2018 (Gössling & Humpe 2020). Samme studie viser ligeledes, at det er folk med høj indkomst, der udgør over halvdelen af den "flyvende" befolkning. Det estimeres, at lufttrafikken vil stige fra ca. 8.50 mia. km i 2018 til ca. 34.000 mia. km i 2050 (Gössling & Humpe 2020).

Nationalt (*Indenrigsflyvning samt danskernes rejser til udlandet*)

Indenrigsflyvning i Danmark udleder relativt lidt, ca. 150.000 ton eller ca. 0,3 % af Danmarks udledning, lidt afhængigt af, om man medregner flytrafik til/fra og i Grønland/Færøerne m.m., men andelen ændrer sig ikke meget (Energistyrelsen 2021b). Når ferien går til udlandet, vælger ca. 81 % af danskerne fly, 15 % Bil, og de resterende 4 % vælger tog, bus eller skib. Når ferien holdes i hjemlandet, vælger danskerne bilen på 71 % og fly på 16 % af rejserne. De resterende 13 % udgøres af busser, tog og skibe (DST 2020).

Anm: Afstande er opgjort i luftlinje. Kilde: Danmarks Statistik, særkørsel på baggrund af persontransportstatistikken

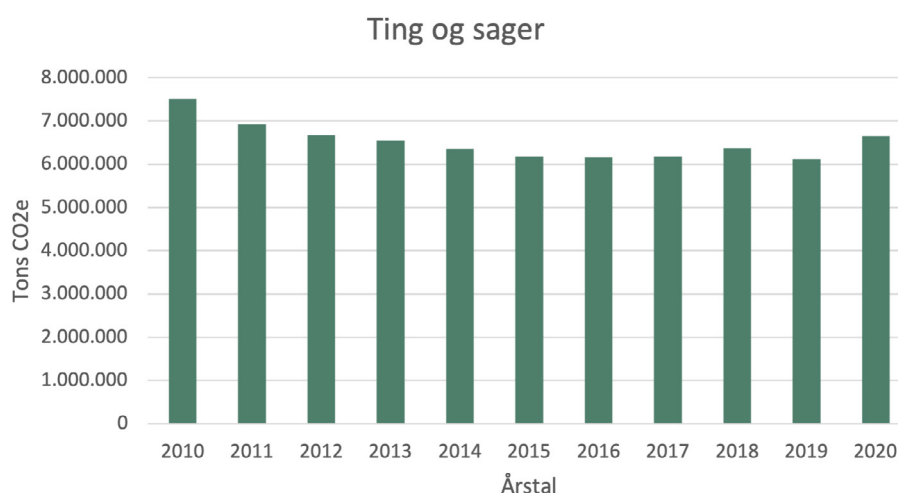
Figur 3.6: Antal flypassagerer fra danske lufthavne (mio.) og den procentvise vækst 2014-2018. Kilde: DST 2020.

Af CONCITO's beregning af danskernes udledning på 17 ton ovenfor fremgår det, at hver dansker udleder ca. 1 ton fra flyrejser i gennemsnit. Her er firmarejser ikke medregnet. Dette tal kan dog hurtigt ændre sig, da en rejse til og fra eksempelvis en mellemdistancerejse til Italien udleder ca. 0,5 ton pr. person, og en rejse til en langdistance destination, som f.eks. Thailand udleder mellem 4 og 5 ton pr. person (Atmosfair, n.d).

Efter COVID-19 er der små tegn på, at vaneændringer kan være på vej, specielt når det kommer til forretningsrejser, hvor flere vælger at holde møder online med kunder og partnere. Dog er tendensen ikke større, end at Klimarådet anbefaler afgifter på fly (jf. Bilag B om afgiftsmuligheder) samt i deres seneste statusrapport for 2022 foreslår, at Danmark medregner dele af udledningen fra den internationale flytrafik i Danmarks nationale opgørelse, hvilket ikke er tilfældet nu (Klimarådet 2022).

3.2.3 Ting og sager

Forbrug af produkter af mange forskellige slags udgør et væsentligt hotspot i danskernes klimaaftryk. Det kan være svært at få et præcist overblik over forskellige produktgruppers klimaaftryk, da aftrykket er afhængigt af både produktionsformer, forbrugsmønstre, og hvornår og hvorfor noget bliver til affald. Derfor kan det give mening at se på udviklingen af forbrug af produkter (eller 'ting og sager', som CONCITO betegner samlekategori) overordnet set samtidigt med en eksemplificering i forhold til produkter, som har væsentlige reduktionspotentialer af den ene eller anden årsag.

Figur 3.7 viser, hvor mange ton CO₂e danskernes forbrug af "Ting og sager"¹³ udledte i perioden 2010-2020. Kilde: Tal fra DST 2021a: AFTRYK.

Globalt

Ifølge Hot or Cools rapport over forskellige forbrugsbaserede emissioner udgør "consumption goods" (som er nogenlunde sammenligneligt med DST's og CONCITO's "ting og sager"-kategori) en væsentlig andel af klimaaftrykket i rigtig mange lande. I nogle lande (rige lande især) udgør den kategori endda den største andel (Akenji et al. 2021).

13 Sportsudstyr, legetøj, kæledyr mv.; Beklædning; Møbler og gulvtæpper mv.; Toiletartikler, barbermaskiner mv.; Fodtøj; Husholdningsmaskiner; Musikinstrumenter, både mv.; Radio- og tv-apparater mv.; Teleudstyr; PC'ere mv.; Service, køkkenudstyr; Gardiner, sengelinned mv.; Husholdnings- og haveredskaber; Bøger, aviser og blade; Rengøringsmidler mv.; Kuffertyer, tasker mv.; Brillere, høreapparater mv.; Smykker og ure mv.; Papirvarer og tegnemateriale; Fotoudstyr, videokameraer mv.; CD'ere, videobånd mv.

Nationalt

Af Figur 3.7 fremgår det, at danskernes forbrug af 'ting og sager' svinger lidt over tid, med en tendens til en stigning inden for de sidste år. Det er væsentligt at tage denne kategoris andel af danskernes klimaaftryk i betragtning, da rigtig mange af produkterne produceres i udlandet, selvom de forbruges i Danmark. Derfor er denne kategori væsentlig i overvejelserne mellem territorielt opgjorte udledninger versus forbrugsbaserede udledninger. Her tydeliggøres det, at danskernes høje forbrug forårsager et stort klimaaftryk i andre lande, som vi ikke medregner, og dermed fremstår grønnere, end vi er – se også anskaffelse af køretøjer ovenfor.

Produktion af elektronik og beklædning har store klimarelaterede udfordringer. Derfor dykker vi nu ned i de to kategorier for at vise, hvorfor de er særligt vigtige at have fokus på.

Beklædning

Produktion af tøj og sko står for 10 % Af den globale udledning af drivhusgasser (European Parliament, 2020). Den nuværende tekstilindustri¹⁴ er afhængig af fossile ressourcer i en sådan grad, at 98 mio. ton ressourcer pr. år (herunder olie til produktion af tekstil, gødning til bomuldsdyrkning samt kemikalier og farve) bruges på at skabe tekstil. Ellen McArthur Foundation (EMF) estimerer, at nogle beklædningsgenstande bortskaffes efter blot at være blevet brugt 7-10 gange. Mange af de beklædningsgenstande, der bortskaffes, er altså stadig funktionelt brugbare, men benyttes ikke længere af andre årsager, som f.eks. æstetisk forældelse og modeskift. Globalt set er det et problem, at tøj bortskaffes, lang tid før at det er udtjent, også fordi der er en meget lav grad af genbrug og genanvendelse. Tekstilindustrien har store udfordringer med affald (i EU skiller hver forbruger sig i gennemsnit af med 11 kg tøj om året), stor udskiftning i produkter via fast fashion og lave priser. Ifølge EMF vil tekstilindustrien lægge beslag på 26 % Af det samlede CO₂ budget i 2050, hvis tekstilindustrien fortsætter med at producere og udlede, som den gør nu, og hvis forbrugsmønstrene ikke forandres (Ellen Macarthur Foundation, n.d.).

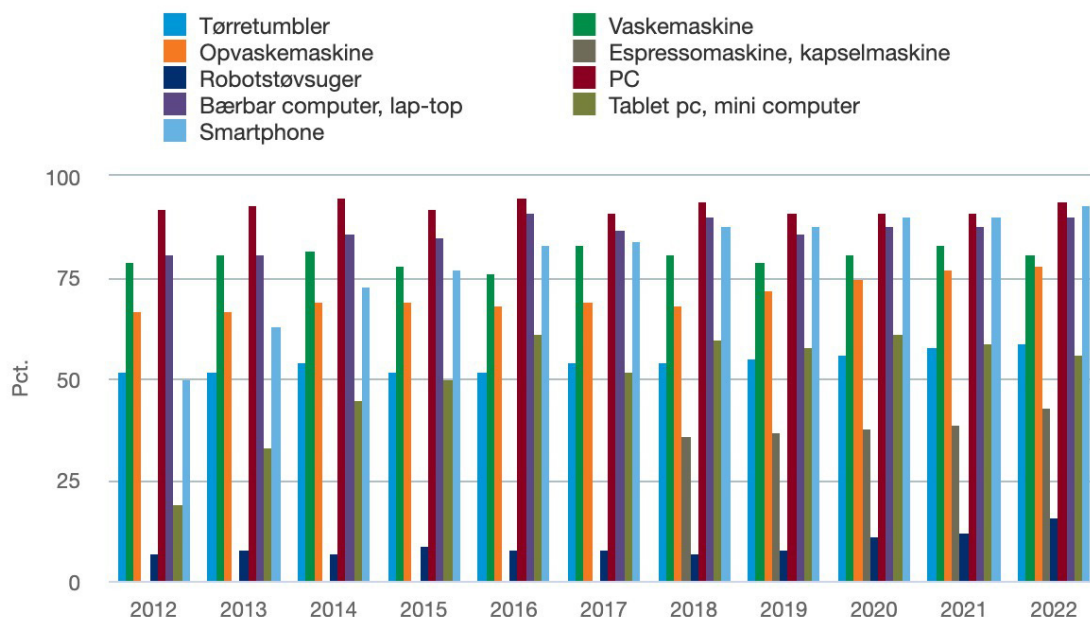
Elektronik

Elektroniske produkter udgør også en væsentlig produktgruppe i danskernes klimaaftryk. Over de sidste 10 år er forbruget af en række elektroniske produkter steget. Figur 3.8 viser forbrugsudviklingen af en række produkter, inkl. Smartphones og PC'er og tablets i perioden 2012-2022.

14 Det er ikke entydigt, om tekstilindustri her dækker over mere end beklædning.

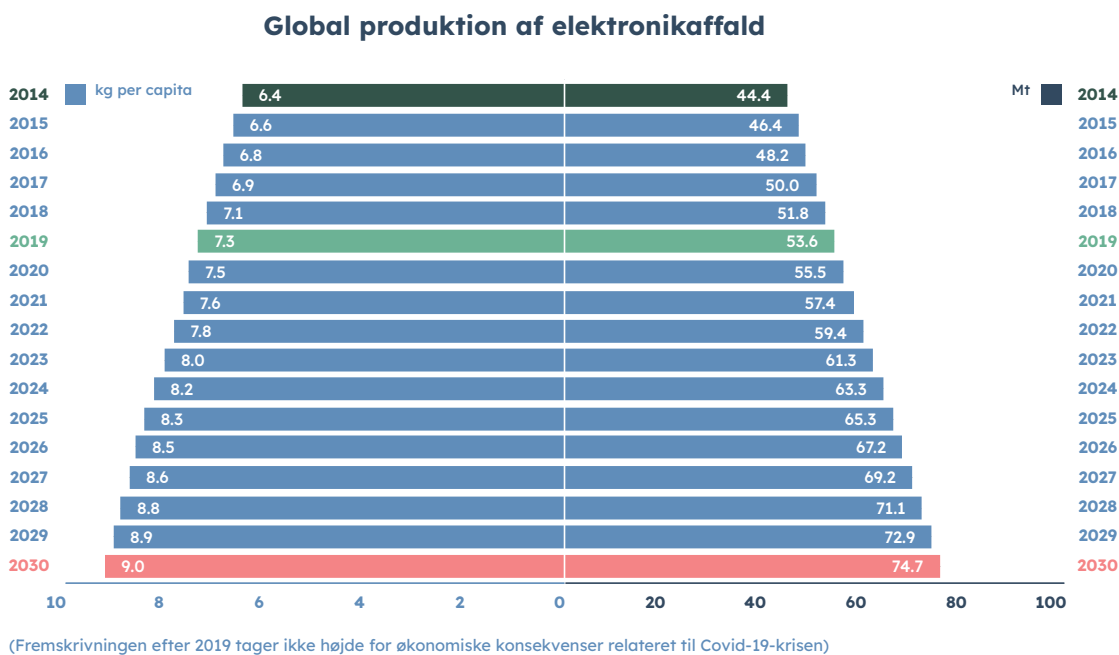
Familiernes besiddelse af elektronik i hjemmet

Forbrugsart:

Figur 3.8 Forbrugsudviklingen af en række produkter, inkl. Smartphones og PC'er og tablets i perioden 2012-2022. Kilde: Danmarks Statistik¹⁵.

Med øje for de store klimamæssige udfordringer med materialeforbrug og elektronikaffald er kategorien vigtig at forholde sig til i et forbrugs-og adfærdsmæssigt regi. I 2019 blev der på verdensplan genereret næsten 54 mio. ton elektronikaffald (Olifent, 2020).

Figur 3.9: Udviklingen i den årlige, globale produktion af elektronikaffald. Illustration: FN. Kilde: Olifent (2020).

15 Statistikbanken [VARFORBR](#)

Også inden for denne kategori er det rige lande som Danmark, der står for de største andele af elektronikaffald. Ifølge en artikel, udgivet af Ingeniøren i 2020, er *"produktionen af e-affald steget med 21 pct. De seneste fem år, og det svarer i gennemsnit til ca. 7,3 kg for hvert menneske. Værst står det til i de rige lande, hvor Nordeuropa sidste år toppede listen med 22,4 kg pr. person sammenlignet med Afrika, hvor hver indbygger stod for blot 2,5 kg elektronikaffald"* (Olifent 2020).

Ydermere viser et forskningsprojekt, at halvdelen af den elektronik, vi kasserer, kan repareres og genbruges. I stedet ender vores gamle computere, mobiltelefoner m.m. bagerst i skabet, lang tid før dets reelle levetid er opbrugt (CONCITO 2019).

Det er derfor vigtigt at arbejde for at undgå, at elektroniske produkter bliver affald, via genbrugs- og genanvendelsesstrategier, som kræver, at forbrugsmønstre omkring elektroniske produkter ændrer sig.

4

Sådan accelererer vi omstillingen gennem fællesskaber

Dette kapitel er forfattet af DeltagerDanmark, i samarbejde med Anders Blok og Janus Hansen fra Sociologisk Institut, Københavns Universitet, og med inputs fra CONCITO.

HOVEDBUDSKABER I DETTE KAPITEL

- Når en bestemt måde at leve på (norm eller praksis) opnår en vis udbredelse hos én befolkningsgruppe, kan den ifølge forskningen påvirke resten af befolkningen til at forandre deres måde at leve på. Det kalder man sociale tippepunkter.
- For at øge sandsynligheden for sociale tippepunkter i retningen mod bæredygtige levevis skal man ikke udelukkende fokusere på individniveau, men også systematisk på mellemniveauet af hverdagsfællesskaber.
- Det er i hverdagsfællesskaber, at menneskers praksisser og kulturelt bestemte normer og værdier er forankret. Det er under hensyntagen til de sociale dynamikker, som udspiller sig her, at levevis som praksisser, vaner og normer kan genforhandles.
- Ved at lære af sociale bevægelser og deres særlige evne til at mobilisere fælles viljesdannelse og kollektiv handling kan bæredygtige norm- og værdiskifte gennem fællesskabers klimahandling skaleres til en bredere del af befolkningen.
- Gennem en helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi, der integrerer en 'oppefra og ned'-tilgang med en 'nedefra op'-tilgang, kan man accelerere og skalere omstillingen mod et bæredygtigt samfund.

I dette kapitel præsenterer vi indsigter fra den nyeste forskning om, hvordan bæredygtige levevis kan skaleres gennem fællesskaber, med begrebet om sociale tippepunkter som motiverende ramme, og vi placerer disse indsigter i en dansk kontekst. Først redegør vi for, hvad vi mener med sociale tippepunkter og bæredygtige levevis. Derefter fremhæver vi, hvilke aktører og faktorer der driver samfundsforandring med relevans for den grønne omstilling. Faktorerne kan opdeles mellem individorienterede, institutionelle og sociale. Vores tilgang hviler på social praksis-forskningen, hvilket vi uddyber med fokus på sociale normer og netværk samt grønne praksisfællesskaber. Herefter behandler vi, hvordan indsigter fra social bevægelses-tænkning kan accelerere og skalere¹⁶ klimahandling i Danmark (se også Bilag K for en gennemgang af forskellige forståelser af skalering af bæredygtig omstilling).

¹⁶ I forlængelse af blandt andre [Cambridge Sustainability Commission on scaling behavior change](#) abonnerer vi på en forståelse, der kaldes '**Spiral**' skalering. Det er en forståelse, der understreger en *transformationsproces* fra 'overfladisk' til 'dyb' skalering som en dynamisk sekvens af samvirkende feedback loops mellem individer, samfund, institutioner og infrastrukturer. Den forudsætter en iterativ, gensidig og reflektiv, social læringstilgang og er et svar på behovet for at forlade en lineær og sågar cirkulær forståelse af skalering hen imod multiple, dybe transformationer – dvs. **aksiale adfærds- og systemændringer** på tværs af forskellige kontekster, hvilket conceptualiseres som en opadgående hvirvelvind eller 'spiral af bæredygtighed'. For en gennemgang af forskellige forståelser af skalering og accelerering af grøn omstilling se Bilag K.

4.1 SOCIALE TIPPEPUNKTER MOD BÆREDYGTIGE LEVEVIS

I klimavidenskaberne har man stadig stærkere fokus på såkaldte tipping points (‘tipping points’) i klimasystemet. Tim Lenton, førende klimaforsker og hovedforfatter på de første videnskabelige artikler om emnet, bruger ofte et billede for at forklare det: Forestil dig en stol med fire ben, som du gradvist læner ud af balance. På et ganske særligt vippepunkt vil stolen enten vælte på gulvet, eller tippe tilbage på alle fire ben på ny. Klimaforskerne peger på en række tipping points fra klodens store iskapper over Amazonas jungle og videre til Golfstrømmen, som eksempler på afgørende delsystemer, der kan tippe helt ud af balance forbi et bestemt punkt, irreversibelt.

I de seneste år har forskere fra human- og samfundsvidenskaberne samlet tråden op og forsøger at forstå, hvordan tilsyneladende pludselige og omfattende systemiske forandringer også kan indtræffe på kort tid blandt mennesker. Fra middagsbordet kender vi det som ketchup-effekten: Vi hælder og hælder og intet sker, men pludseligt vælter det ud af flasken.

Sådanne mekanismer kan også spores i økonomien, kulturen og i sociale fællesskaber. Som den stigning i salget af elbiler, vi har set blot det seneste år i Danmark. Elbiler går fra at være et lidt risikabelt valg, som de mere vovede i et nabolag tager, til i højere grad at være en norm og et førstevalg for de fleste. Bag dette pludselige skifte ligger ikke kun teknologi, politisk regulering og markedsudvikling – men også sociale normspring, som visse forskere taler om som **sociale tipping points**.

Kan vi forstå mekanismerne bag sådanne tipping points, kan vi også bedre dirigere systemiske, politiske, kulturelle og sociale indsatser mod at opnå en hastig acceleration og vid udbredelse af bæredygtige levevis.

4.1.1 Hvad er sociale tipping points?

Inden for klimavidenskaben defineres tipping points som pludselige og selvforstærkende skifte i elementer i det globale, klimatiske system, som fører til hastigt stigende klimaskader og/eller accelererende opvarmning (Lenton et al. 2008; 2019). Det er former for tipping points, som vi for alt i verden skal modarbejde. Et beslægtet begreb er sociale tipping points, som samfundsvidenskaben har adopteret for at forstå, hvordan ideer, holdninger og adfærd spred sig (se f.eks. Centola et al. 2018), herunder i relation til grøn omstilling (Otto et al. 2020; Smith et al. 2020).

Sociale tipping points er ikke gode eller dårlige i sig selv, men når de fører til bæredygtige ændringer i levevis, kan denne form for tipping points være medvirkende til at bremse risikoen for at igangsætte de meget alvorlige klimatiske tipping points.

En række af verdens førende forskere inden for den interdisciplinære forskning i social-økologiske systemer definerer et socialt tipping point som det punkt, hvor en lille ændring udløser en ikke-lineær forandring i det social-økologiske system, drevet af selvforstærkende, positive feedback-mekanismer, der uundgåeligt, og ofte irreversibelt, leder til betydningsfulde systemforandringer (Otto et al. 2020: 3).

Ser vi på, hvad sådanne sociale tippepunkter betyder for adfærdsændringer, så handler det om måden, hvorpå en bestemt adfærd enten bliver socialt uacceptabel og udfases eller opstår og spredes. Det kan ske via krav fra myndigheder (top-down), som vi så med mundbind under COVID-19¹⁷, eller gennemtvunget via lovgivning, såsom at have sele på, når man kører bil, forbud mod at køre bil beruset eller mod at ryge bestemte steder. Den slags lovgivning forekommer dog ofte først efter mange års arbejde med sociale kampagner og normalisering gennem reklamer og offentlige informationskampagner. Andre gange sker det via bevægelser nedefra i befolkningen (bottom-up) med hurtig spredning af adfærdsændringer, såsom ved udbredelsen af kødfrie måltider nogle steder i verden, hvor markedsandele for plante-baserede kødalternativer pludselig stiger markant på trods af mange års opmærksomhed på miljøet og dyrevelfærd associeret til husdyrproduktionen (Creutzig et al. 2022b: 33-35).

De mest varige ændringer sker i kombinationen mellem de to tilgange. Top-down-indsatser fra regeringer med formålet at overbevise individer om at ændre adfærd har ofte først en hurtig og varig effekt (i form af et socialt tippepunkt), hvis det kombineres med bottom-up-tilgange, hvor civilsamfund, særligt gennem kollektive handlinger, bidrager til at skabe systemforandringer. Det så vi f.eks. med borger- og kvinderettighedsbevægelserne samt bevægelsen mod raceadskillelse og bevægelser mod investeringer i fossil energi og infrastruktur, hvor det er staten og dens forbindelser til etablerede forretningsinteresser, der skal forandres, mere end det er individuel adfærd.

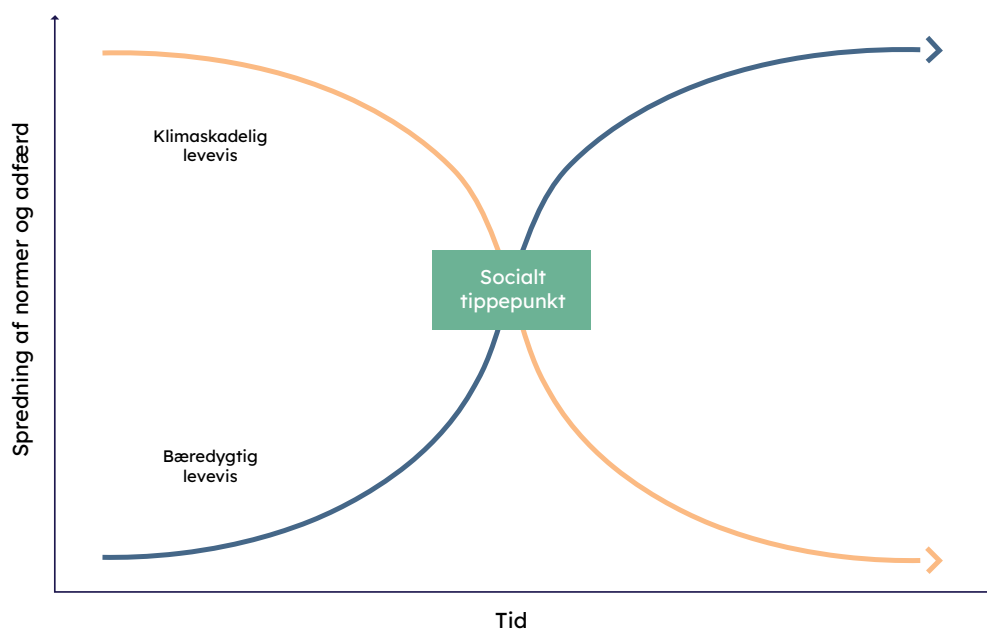
4.1.2 Hvad er en bæredygtig levevis?

FN's miljøprogram har i rapporten 'A framework for shaping sustainable lifestyles: Determinants and strategies' sammenfattet en bred mængde af forskning omkring bæredygtige levevis (UNEP 2016). Her defineres bæredygtige levevis som: "en klynge af adfærdsvaner og -mønstre indlejret i et samfund og faciliteret af institutioner, normer og infrastruktur, som indrammer individuelle beslutninger, for at optimere brugen af naturressourcer og generering af affald, samt understøtter retfærdighed og velstand for alle" (ibid.: 3).

Set over tid går det altså ud på at udbrede bæredygtige levevis fra at være mindre og ubetydelige tendenser, som få borgere kan vælge og tilslutter sig, til at blive en dominerende norm med nem adgang for alle bredt i samfundet og med udbredt tilslutning. Ifølge Otto m.fl. (2020a) gælder det for teknologi og markedsløsninger, at 17-20 % udbredelse er nok til, at et tippepunkt kan nås og pågældende løsning bliver det dominerende mønster. Ser man specifikt på adfærd og sociale konventioner, så peger den internationalt anerkendte professor Damon Centolas forskning på, at dominerende normer i en befolkning kan transformeres, hvis en minoritet på 25 % af populationen forpligter sig på den (Centola 2021; Otto et al. 2020a).

17 Kriser skaber muligheder for at accelerere sådanne skift. Det er ikke noget tilfælde, at de mest populære eksempler på store forskydninger i befolkningers adfærd stammer fra 2. verdenskrig omkring rationering, lokal madproduktion og tiltag for at eliminere madspild f.eks., hvor der er tydelige beviser for radikale reduktioner i forbrug (Simms 2013). En udfordring for at drage alt for mange paralleller fra erfaringer med rationering, som ofte refereres til i debatter om bæredygtige levevis, er, at mens befolkninger historisk har været villige til at begrænse deres forbrug midlertidigt i forbindelse med en krig, så er det mindre sandsynligt, at folk er villige til at gøre det som led i nye normer omkring reduceret forbrug foranlediget af klimakrisen (Newell & Simms 2020).

For at illustrere denne bevægelse over tid har vi i Figur 4.1 forsimplet en af de centrale modeller fra kapitel 5 i IPCC (2022), som netop forsøger at vise dette. Den centrale pointe med figuren er, at det systematisk er muligt at fremme et dybt skifte i levevis, der både fortrænger ubæredygtige adfærdsnormer og fremmer bæredygtige adfærdsnormer. Uden overgangen til klimavenlige vaner, som kan erstatte de skadelige, vil man blot se en rebound effekt mod andre klimaskadelige handlinger.

Figur 4.1. Illustration af overgangen fra klimaskadelig levevis til bæredygtige levevis som et socialt tippunkt. Oversat og simplificeret version af Figur TS.28 [Figur 1.7] fra IPCC (2022).

4.2 HVEM OG HVAD DRIVER SAMFUNDSFORANDRING?

Ifølge den seneste rapport fra FN's klimapanel¹⁸ (IPCC, 2022) er samfundsvidenskabernes betydning for afbødning af klimakrisen vigtig af to centrale grunde. Ved at tilføje nye samfundsaktører og perspektiver giver samfundsvidenskaberne 1) en bredere palet af handlemuligheder for at afbøde klimaforandringerne, og 2) de hjælper til at identificere og adressere vigtige sociale og kulturelle barrierer og muligheder for samfundsøkonomisk, teknologisk og institutionel forandring (Pathak et al. 2022: 98-102).

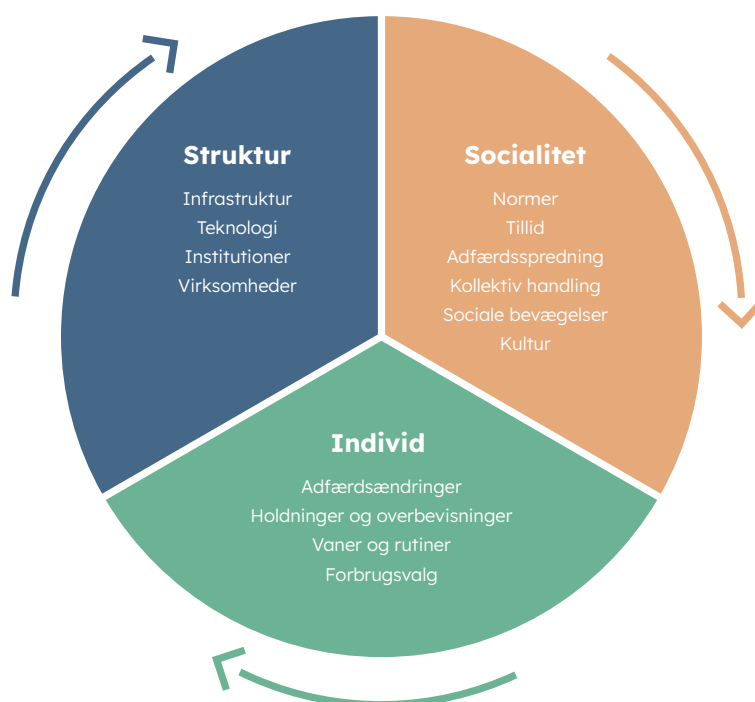
På efterspørgselssiden af indsatser for at afbøde klimakrisen fremhæver IPCC følgende fem aktører:

1. Individuer (f.eks. via forbrugsvalg og vaner)
2. Grupper og fællesskaber (f.eks. via sociale bevægelser og sociale normer og værdier)
3. Virksomheder (f.eks. via investeringer og reklamer)
4. Institutioner (f.eks. via politisk agens og reguleringer)
5. Infrastrukturelle aktører (f.eks. via langtidsinvesteringer og finansiering).

¹⁸ I rapporten fra IPCC's 3. arbejdsgruppe (Working group 3) i den 6. Hovedrapport, som udkom i april 2022, har IPCC for første gang i panelets historie medtaget et kapitel om sociale aspekter og efterspørgselssiden af klimaomstilling, ligesom samfundsvidenskabelige forklaringsmodeller og referencer fylder mere end i de foregående 30 års videnskabelige samlerapporter. Derfor er den sjette hovedrapport også et godt afsæt for dette kapitel.

Alle aktører bidrager enten til at fastholde status quo eller til at fremme omstillingen mod et bæredygtigt samfund. Sociale tippepunkts-elementer kan derfor også findes inden for en række forskellige sektorer, fra energisystemer over byer, finans, værdisystemer og normer til oplysning og uddannelse. Som vist i Bilag C kan de sektorspecifikke tippe-elementer udløses af konkrete tippepunkts-interventioner, hvoraf uddannelse og folkeoplysning på den ene side og sociale normer og værdier på den anden, er særligt relevante for påvirkningen af forbrugsmønstre og adfærd.

En sammenhængende omstillingsstrategi handler om at koordinere handling på tværs af alle fem aktørgrupper. Og ifølge IPCC sker denne koordinering, herunder politikudvikling og -implementering, bedst på baggrund af indsigter fra human- og samfundsvidenskaberne om, hvordan individuelle, sociale og strukturelle faktorer hænger sammen og påvirker hinanden (Pathak et al. 2022: 99). Dette kan opsummeres som en tredeling over essentielle faktorer, der driver samfundsforandring, som illustreret i Figur 4.2 herunder.

Figur 4.2 Tredeling over de vigtigste faktorer, der driver samfundsforandring. Oversat fra IPCC's 6. Hovedrapport, kapitel 5 (Creutzig et al. 2022a).

De strukturelle faktorer omfatter de hyppigst omtalte elementer i den danske offentlige debat om grøn omstilling, navnlig infrastruktur, teknologi, virksomheder og institutioner. I kapitel 5 uddyber vi, hvordan man via institutionel innovation med fokus på partnerskaber og aktørinddragelse kan drive en bæredygtig udvikling i rammerne for strukturelle faktorer.

De individuelle faktorer fremhæves også ofte i danske mediers dækning af klima, for det er her, vi finder enkeltindviders forbrugsvalg i supermarkeder og holdninger fra f.eks. spørgeskemaundersøgelser. I kapitel 6 uddyber vi fordele og ulemper ved konkrete virkemidler, der tager udgangspunkt i individuelle modeller for adfærdsforandring.

De sociale faktorer bag samfundsforandring er ofte underbelyst i den offentlige debat og som grundlag for politiske indsatser. De omfatter blandt andet sociale normer og værdier, social smitte, kollektiv handling og sociale bevægelser. Se også Boks 4.1 for en uddybning af forskellen mellem individorienteret adfærdsteori og sociale tilgange.

BOKS 4.1: Individorienteret adfærdsteori og teorien om social praksis

“Individorienteret adfærdsteori bygger grundlæggende på den antagelse, at alle adfærdsbeslutninger tager udgangspunkt i det enkelte individ. Søger man at gennemføre adfærdsændringer, skal man derfor sigte mod individet. Det kan enten være ved at arbejde med individets intention (gennem f.eks. oplysning) eller med elementer som valgarkitektur, pris og lignende, som påvirker den enkeltes adfærd. Den individbaserede tilgang er særligt anvendelige i relativt simple valgsituationer. Individorienteret adfærdsteori ligger bag virkemidler som f.eks. afgifter, mærkningsordninger og informationskampagner.

Teorien om social praksis tager udgangspunkt i, at individet indgår i en lang række aktiviteter og relationer i hverdagen. Individet reproducerer derfor adfærd, der fungerer i en hverdag med utallige aktiviteter, kompromiser, forhandlinger og tilpasninger. Derfor vil justering af en enkelt faktor ikke nødvendigvis ændre adfærden, hvis de øvrige praksisser er stærkere. En indsats planlagt under denne tilgang vil godt kunne bestå af samme tiltag som brugt under den individbaserede tilgang (oplysning, valgarkitektur, prissætning og lignende,) men vil føje flere indirekte tiltag til for at sikre en varig adfærdsændring. Betydningen af det indre, individuelle, rationelle valg nedtones til fordel for en situation, hvor hele den sociale praksis i langt højere grad er afgørende.

Partnerskaber og koalitioner mellem forskellige organiserede aktører i samfundet vil være en central del af strategien for at gennemføre adfærdsændringer, da én part sjældent vil være nok til at gennemføre den nødvendige kulturændring. Social praksisteori ligger bag virkemidler, som udgør støtte til normalisering af ændrede vaner”
(Klimarådet 2021: 33; Keller et al. 2016).

Sociale forandringsmodeller adskiller sig fra de mere individualistiske ved i høj grad at fokusere på den sociale og relationelle kontekst samt på de strukturer, der eksisterer rundt om mennesker. Det skyldes, at en kerneindsigt inden for feltet er, at de sociale og kulturelle omstændigheder både muliggør og begrænser bæredygtige adfærdsændringer, hvorfor de er afgørende at forstå betydningen af for den grønne omstilling. Sociale modeller gør samtidig op med de individuelle modellers antagelse om, at der eksisterer et lineært forhold mellem folks viden, holdninger og adfærd. Det er nemlig sjældent, at øget viden i sig selv fører til ændret adfærd – særligt hvad angår klima og bæredygtighed (Knutti 2019).

Et social praksis-perspektiv forstår derimod menneskelig adfærd som noget, der er uforudsigelig og grundlæggende indlejret i sociale og kulturelle dynamikker. Hvis en indsats (som de fleste individorienterede virkemidler) ikke tager højde for sådanne dynamikker, indebærer det en højere risiko for såkaldte rebound-effekter, hvor en bæredygtig adfærdsændring i én praksis fører til en ikke-bæredygtig ændring i en anden praksis (se Boks 4.2 for uddybning af forskningen herom). Det giver derfor anledning til en stor forsigtighed med hensyn til at antage, at individorienterede tilgange såsom oplysningskampagner og nudging-interventioner alene fører til de nødvendige adfærdsændringer.

Tværtimod indikerer forskningen, at sådanne tilgange bør suppleres med sociale og netværksbaserede modeller for at få den største og mest varige effekt (Centola 2021; Whitmarsh et al. 2013; Newell et al. 2021b).

BOKS 4.2: Hvad siger forskningen om, hvordan én adfærdsændring kan føre til en ny?

Adfærds-spillover-effekter er, når én adfærdsændring fører til en ny og relateret adfærdsændring (Galizzi & Whitmarsh 2019; Eik et al. 2019). I en bæredygtighedskontekst kan de både være positive eller negative, og det er ifølge Lewis Akenji¹⁹, direktøren for 'Hot or Cool Institute', et af de vigtigste nøglebegreber at tage bestik af, hvis man reelt skal gøre sig forhåbninger om skalering af markante reduktioner i klimagasudledninger forbundet til levevis.

- **Positive spillover-effekter** forekommer f.eks., når affaldssortering på arbejdspladsen eller uddannelsesinstitutionen fører til affaldssortering i hjemmet eller omvendt²⁰. Sådanne effekter kan i princippet resultere i strukturelle forandringer over tid, såfremt adfærden spilder over i sociale og politiske domæner og medvirker til spredning af nye normer (DEFRA 2008: 22; Nash et al. 2017; Thøgersen & Ölander 2003). Det har f.eks. vist sig i et amerikansk studie, hvor deltagelse i bæredygtige handlinger i hverdagen øgede borgernes tilbøjelighed til at støtte udvidelsen af vindenergi, selv ved kontrol for forudgående klima- og miljøholdninger (Thøgersen & Noblet 2012).
- **Negative spillover-effekter** kaldes også returneringseffekter (*rebound effects*) og kommer f.eks. til udtryk, når bæredygtige adfærdsændringer i én hverdagspraksis ikke smitter af på, men ligefrem synes at legitimere fortsættelsen af ubæredygtig adfærd i en anden. F.eks. kan købet af en bil, der kører længere på literen eller en billigere hybridbil medvirke til, at ejeren kører længere ture, kører oftere (direkte returneringseffekt) eller bruger de sparede penge på andre klimabelastende varer såsom en ekstra bil (indirekte returneringseffekt). Det er en effekt, som er grundigt påvist i den økonomiske litteratur om energieffektiviseringer: "Improvements in energy efficiency make energy services cheaper, and therefore encourage increased consumption of those services. This so-called direct rebound effect offsets the energy savings that may otherwise be achieved" (Sorell et al. 2009: 1356). Det kaldes også *moral licensing*, når f.eks. øget affaldssortering bruges til at retfærdiggøre et fortsat eller måske endda øget ubæredygtigt tøjforbrug eller transportvaner (Zhong et al. 2010).
- **Fravær af spillover-effekter** viser sig særligt, når interventioner udelukkende benytter økonomiske (ekstrinsiske) rationaler til at promovere bæredygtig adfærd (Bolderdijk et al. 2013). Da Storbritannien f.eks. indførte en afgift på plastikposer, reducerede det succesfuldt antallet af købte engangs-plastikposer, men det medførte ingen yderligere bæredygtige adfærdsændringer eller bredere indsatser for håndtering af affald (Poortinga et al. 2013). Det skyldes ifølge en gruppe forskere, at interventionen udelukkende gjorde brug af økonomisk, individorienteret politik, som appellerer snævert til ekstrinsiske værdier (såsom egeninteresse og materialisme) via et prissignal frem for en bredere og mere strategisk intervention (f.eks. baseret på indsigter fra social praksisforskning), som også appellerer til bæredygtighedsmotiveret handling og dermed bygger på og/eller forstærker intrinsiske værdier såsom altruisme og selvoverskridelse (ibid.; Newell et al. 2021a: 29). Udelukkende brug af ekstrinsisk motivation risikerer endda at underminere intrinsisk motivation (Frey 1994; Deci et al. 1999). F.eks. har et naturligt eksperiment vist, at fremhæves økonomiske fordele ved energibesparelser, vil færre borgere deltage i det energibesparende initiativ (Schwartz et al. 2015). Intrinsiske værdier er altså afgørende for klimaengagement – de ekstrinsiske, såsom økonomiske fordele, taler i de fleste tilfælde nok for sig selv (Van der Linden 2015).

¹⁹ Læs om Lewis Akenji [her](#).

²⁰ Se f.eks. det igangværende danske forskningsprojekt '[Affaldssortering som ubemærket hverdagsrutine](#)'

- Positive spillover-effekter er mest tilbøjelige til at finde sted, når mennesker internaliserer årsagerne bag deres klimavenlige beslutninger (McLoughlin et al. 2019). **Kort sagt er den bevidste årsag til, hvorfor folk ændrer adfærd vigtig – ikke blot adfærd i sig selv.** Hvis borgere således kun mødes af afgifter og nudging-interventioner, som ikke tilskynder folk til bevidst at reflektere over deres valg af adfærd, samler folk ikke selv trådene mellem deres forskellige adfærdsdomæner (sociale praksisser). Og de formår derfor ikke at udvikle en sammenhængende forståelse for, hvad en bæredygtig levevis er.
- Når adfærd behandles som diskrete, individuelle valg, øges risikoen for negative spillover-effekter (Nash et al. 2017). Der er derfor behov for aktive, bevidste refleksionsprocesser omkring, hvad det betyder at bygge et transformerende samfundsmæssigt svar på klimaforandringer (McLoughlin et al. 2019: 24).

En central pointe fra forskerne bag IPCC-rapporten er, at alle tre grupper af faktorer (individuelle, sociale og strukturelle) påvirker hinanden gensidigt, og at der bør iværksættes tilgange og virkemidler, som adresserer alle tre dele. Den grundlæggende præmis er, at gennemgribende sociale forandringer kan iværksættes, når mennesker mødes i fællesskaber gennem skifte i sociale normer, drevet af politisk fastsatte rammer og virkemidler – og samtidig skaleres gennem sociale bevægelser (Pathak et al. 2022: 99). Men brugen af indsigterne fra social praksis og andre socialt orienterede tilgange til at håndtere politiske udfordringer er relativt nyt: Konkrete indsatser og politiske virkemidler, der baserer sig på forskningen om sociale modeller for adfærdsændringer, er altså et relativt nyt felt, sammenlignet med indsatser og virkemidler baseret på individuelle og institutionelle tilgange. Vi vil derfor i det følgende uddybe, hvordan et social praksis-perspektiv med fokus på fællesskaber kan bidrage til den grønne omstilling af Danmark.

4.3 SOCIAL PRAKSIS OG HVERDAGSFÆLLESSKABER

Der er et stort potentiale for skalering af bæredygtige adfærdsændringer, hvis man supplerer traditionelle individuelle og institutionelle tilgange og virkemidler med indsigter fra nyere sociologisk forskning. Ved at identificere de strukturelle og sociale elementer, der fastholder klimaskadelig adfærd, kan vi aktivt præge disse elementer for at facilitere og muliggøre bæredygtig levevis på tværs af forskellige sociale og kulturelle kontekster. Det er en tilgang, der fokuserer på *handlinger* og undersøger, hvordan forskellige sociale, institutionelle og infrastrukturelle kontekster påvirker disse handlinger. I dette afsnit redegør vi først for social praksis-tilgangen mere overordnet, dernæst uddyber vi betydningen af sociale normer og netværk og afslutningsvis, hvordan grønne normer spredes gennem hverdagsfællesskaber.

4.3.1 Sociale praksisser

En velkendt skelnen i samfundsvidenskabelig teori er, om vi skal se individet som det centrale, eller det er de sociale, kulturelle og materielle strukturer, der omgiver individet, som former vores handlinger og organiseringer. Nyere sociologisk forskning, herunder praksisteori, flytter fokus væk fra såvel individer som strukturer (Kaspersen & Halkier 2020). For at skabe social forandring må vi først og fremmest forstå sociale praksisser og de måder, de hænger sammen med hinanden på i tid og rum, og bliver båret af forskellige mennesker på (Gram-Hanssen 2022: 12).

En social praksis udgøres af materielle objekter (de fysiske omgivelser), sociokulturelle normer og holdninger samt de kompetencer og evner, der kræves for at foretage sig en bestemt handling (Shove et al. 2012). Alt, der udgør en social praksis, produceres og reproduceres gennem forhandlinger og meningsudvekslinger i sociale relationer og fællesskaber. En praksisforståelse lægger således stor vægt på fællesskabets betydning for menneskers adfærd (ibid.). Med andre ord opleves en praksis gennem et fællesskab. Det er den danske håndtering af coronakrisen et godt eksempel på: Under nedlukningen i 2020-2021 ændrede vi ikke adfærd (kun) på grund af oplysning og forbud – det handlede også meget om, at andre gjorde det samme, og folk oplevede derfor en kollektiv handlekraft (se Boks 5.4 om kollektiv efficacy og klimahandling). Det var med andre ord noget, vi gjorde sammen. Her er forestillinger om, hvad flertallet af borgere (fællesskabet) gør, og hvordan og hvor ofte vi møder bestemte holdninger og adfærd, afgørende for, hvorvidt vi også selv ændrer vores adfærd. Det kaldes en normaliseringsproces og uddybes nærmere i Boks 4.3 herunder. Vi vil nu udfolde, hvilken rolle sociale normer og sociale netværk spiller i sådanne processer.

BOKS 4.3: Hvad er normalisering?

For at forstå, hvordan noget bliver en norm (normalisering), må vi forstå, hvad det normale er. Ifølge Halkier (2022) er det normale lig det forventelige. Det forventelige handler om, hvor meget noget gentages, og hvor udbredt det er. Det normale etableres således gennem gentagelser og spredning. I relation til den grønne omstilling kan en normalisering af klimavenlig mad f.eks. oversættes til, hvor tit man møder klimavenlig mad, og i hvor mange forskellige sammenhænge. Som Klimarådet skriver i deres rapport 'Klimavenlig mad og forbrugeradfærd' fra december 2021:

*“Der er et udtalt behov for at normalisere klimavenlig kost, hvis man vil skubbe på en kostændring for befolkningen. Studier peger på, at jo oftere danskerne møder klimavenlig kost i deres hverdag, jo mere vil den form for kost blive opfattet som almindelig, og jo lettere vil det generelt være at tage den nye kostvane til sig. Det vil også rykke ved opfattelsen af, at det kun er bestemte subkulturer, der følger klimavenlige kostmønstre. **En normalisering af klimavenlig kost, så man i langt højere grad møder den som privatperson, vil også skubbe til danskernes samvær i sociale netværk, som kan bidrage til at sprede adfærdsændringer i samfundet.** Normalisering af en klimavenlig kost vil bidrage til at ændre opfattelsen af klimavenlig kost fra at være marginalt i et netværk til i højere grad at være normen, og forskningen peger på, at når først dette sker, kan den nye adfærd brede sig ganske hurtigt gennem de almindelige sociale dynamikker.”*

(Klimarådet 2021: 4f; egen fremhævning).

4.3.2 Sociale normer og netværk

Nyere sociologisk forskning peger på, at den grønne omstilling næppe kan ske hurtigt og dybt nok, hvis den ikke forankres i de fleste menneskers *hverdagspraksisser* – altså de handlinger, vi foretager os dag efter dag der, hvor vi bor og arbejder, når vi spiser, transporterer os og opvarmer vores boliger. Mange af den slags aktiviteter er stærkt rutineprægede og styret af vaner og normer snarere end genstand for bevidste beslutninger. Derfor må der andre tiltag end blot økonomiske incitamenter til for at accelerere forandringer på en række områder (Centola 2018).

Hvor økonomer typisk kigger på, hvilke økonomiske incitamenter individer har til at træffe bestemte beslutninger, og om det kan betale sig økonomisk at handle grønt, der ser sociologer i højere grad på, hvilke *social norms* der regulerer vores handlinger. Sociale normer kan forstås som fælles forestillinger om, hvad der er det 'rigtige', 'passende' eller 'naturlige' at gøre i forskellige situationer eller sammenhænge. Sådanne normer er baseret på kulturelle fortolkningsmønstre og socialt sanktionerede handlingsanvisninger og varierer systematisk med individers gruppetilhørsforhold og placering i den sociale struktur. Sociale normer opretholdes gennem uformel overvågning og sanktionering, der træder i kraft, når vi forbryder os mod de uskrevne regler i en bestemt sammenhæng. 'Reglerne' er netop typisk uskrevne og uformelle – og kan derfor brydes – men ofte vil normbrud blive mødt med misbilligelse og forskellige grader af social kritik. Netop fordi mange af vores hverdagshandlinger er reguleret af normer, er det interessant at undersøge, hvordan normforandringer finder sted, og særligt hvordan de eventuelt kan målrettes og accelereres i en bestemt retning med henblik på grøn omstilling.

Nyere sociologisk forskning i normer og særligt normforandringer peger på den helt centrale betydning af sociale netværk (Centola 2018). Sociale netværk består af de relationer, kontakter og forbindelser, vi har til andre mennesker. Sociale netværk består både af de tætte relationer, vi har til vores familie og nære venner, og af de gradvist løsere forbindelser og relationer, vi har til vores kolleger, naboer og mere perifere bekendtskaber. Det har længe været kendt i forskningen i sociale netværk, at viden og informationer spredes hurtigt og effektivt i sociale netværk med mange 'svage' relationer (Granovetter 1973). Vores familie og nære venner kender typisk hinanden på kryds og tværs og deler de samme informationer med hinanden. Derimod er der større chance for, at vi møder nye informationer, når vi er i kontakt med mere perifere bekendtskaber. Imidlertid spreder nye praksisser og normforandringer sig ikke på samme måde som viden og information i sociale netværk. Netop fordi normstyrede handlinger er afhængige af social accept og støtte, kan selv normforandringer, vi betragter som hensigtsmæssige i forhold til den grønne omstilling, have svært ved at etablere og brede sig i sociale netværk (Centola 2018). Forskningen i sociale netværk peger netop på, at målrettede normændringer – f.eks. omkring vores spise- og transportvaner – har vanskeligt ved at blive etableret og især at blive fastholdt hos enkeltindivider, hvis de ikke indgår i sociale netværk, hvor der kan ske en gensidig, positiv social bekræftelse.

Hvis man ønsker at fremme udbredelsen af nye grønne normer, er det derfor vigtigt at forstå, hvilke individer i et givent socialt miljø der kan påvirkes til at indoptage nye praksisser og normer, og dermed kan være med til at påvirke andre i deres nærmiljø. Her viser forskningen, at det ikke nødvendigvis er formelle ledere og autoritetspersoner, der har bedst mulighed for at udbrede nye normer (Sahakian et al. 2021). Derimod kan det være en god strategi at starte lidt mere 'perifært', men til gengæld sikre, at de individer, der skal drive en forandring, er forbundet til og kan støtte hinanden, når nye måder at gøre ting på støder på omverdenens undren og måske manglende accept (Centola 2018). Her kan lokale praksisfællesskaber, hvor borgere går sammen om at skabe forandring i deres nærmiljø, netop etablere den type gensidigt bekræftende netværksrelationer, der gør, at forandringer kan fastholdes – også gennem en første fase, hvor omgivelserne måske ikke (endnu) er klar til at overveje ændringer i praksisser og normer. Betydningen af praksisfællesskaber for den grønne omstilling vil vi nu uddybe nærmere.

4.3.3 Grønne praksisfællesskaber

Civilsamfundet er hjemsted for det, sociologer kalder grønne praksisfællesskaber. Eksempler på sådanne praksisfællesskaber er fælleshaver og fødevarefællesskaber i byerne; foreninger, der arbejder med lokal naturbevarelse eller genopretning til gavn for dem selv og deres medborgere; eller lokalsamfund, der slutter sig sammen om implementering og drift af grøn infrastruktur som f.eks. vindmøller eller solcelleanlæg (Laage-Thomsen & Blok 2020).

Sådanne fællesskaber oplever stigende forskningsmæssig opmærksomhed som en potentiel drivende kraft i den grønne omstilling. Grønne praksisfællesskaber er netop *sociale* fællesskaber, der har sociale og økologiske forandringer for øje, men hvor det at deltage i en bestemt kollektiv praksis i høj grad også betragtes som et formål i sig selv. Der er tale om grupper af borgere, der slutter sig sammen om at organisere aktiviteter, som er centreret om en bestemt praksis og typisk også en bestemt lokalitet. Går borgere sammen om at skabe en reparationscafé i lokalområdet, så er det at reparere og forlænge tingenes levetid således en fælles praksis, der samtidig skaber et lokalt mødested og mulighed for dialog om omstillingen. Fælles for denne type civile indsatser og grupper er, at de forstår sig selv som en nødvendig del af den grønne omstilling ved netop at *være og gøre grøn omstilling* i praksis snarere end at appellere til og søge at påvirke politiske og økonomiske beslutningstagere direkte (Schlosberg & Craven 2019).

Denne type grønne praksisfællesskaber er interessante og relevante som strategisk indsatsområde af flere grunde. Dels appellerer de typisk bredere og til andre målgrupper end dem, som er villige til at slutte sig til en social bevægelse som aktivister. Dels kan de bidrage *direkte* til den grønne omstilling netop i kraft af de praksisser, de engagerer sig i, snarere end at være afhængige af, at deres aktiviteter lykkes med at påvirke politiske eller økonomiske beslutningstagere. Endelig kan lokale, grønne praksisfællesskaber virke som spydspidser (*'first movers'*), der understøtter bredere norm-, værdi- og kulturforandringer, der kan brede sig gennem sociale netværk. Eksisterende undersøgelser indikerer således, at medlemmer af grønne praksisfællesskaber typisk har et lavere miljø- og klimamæssigt fodaftryk end øvrige borgere – til tider op mod 30 % lavere ifølge danske tal fra forskningsprojektet COMPASS (Möller-Christensen 2020).

Som initiativer drevet af civilsamfundets ildsjæle har grønne praksisfællesskaber typisk brug for opbakning fra lokale myndigheder for at vokse og rodfæste sig i lokalsamfundet. Det kan dreje sig om tilladelser og økonomisk støtte, men i sidste ende også om større planspørgsmål knyttet til arealanvendelse (Laage-Thomsen & Blok 2020). Forskningen i lokal opslutning til vedvarende energianlæg viser her blandt andet, at denne fremmes, for så vidt lokale borgere inddrages og sikres medejerskab i processen.

Opsummerende har menneskelig handling og mening således rødder i de lokale arenaer, hvor interaktionen mellem os udspiller sig. I den forstand bliver samfundets små grupper også selve grundlaget for det samfundsmæssige makroplan, idet det er inden for disse, at normer og privilegier fordeles. Praksisfællesskaber kan på den måde opfattes som en form for *mini-offentlighed* (Fine 2012). Og det er disse mini-offentligheder, om det så er

skolebestyrelsen, nabolaget eller kollegagruppen, der giver os et praktisk og erfaringsbaseret fundament for at engagere os i samfundet, bredere set, og gennemføre forandringer i større institutioner. Som sociologen Garry Fine (2012) formulerer det: "Al politik er lokalt." Det er i lokale fællesskaber, at vindmøller accepteres eller bremser. At nye madvaner eller transportvaner vinder gehør eller grines ad.

Indsatser på det såkaldte meso-niveau har stort potentiale til at klæde mennesker på til at drive bæredygtige adfærdsændringer og påvirke eller smitte hinanden til at ændre adfærd.

4.4 MOBILISERING AF FÆLLESSKABER

"Collective action by individuals as part of formal social movements or informal lifestyle movements underpins system change (robust evidence, high agreement)" – FN's klimapanel, 6. Hovedrapport, Kapitel 4, side 85 (Lecocq et al. 2022: 85).

4.4.1 Hvad er en social bevægelse?

En social bevægelse er kendetegnet ved, at en gruppe borgere træder ud af deres privatsfære og i fællesskab formulerer krav til samfundets indretning eller forandring (Diani & della Porta 2006). Og hertil at de gennemfører forskellige typer af kollektive handlinger (f.eks. demonstrationer, underskriftsindsamlinger eller andre typer protestaktioner) med henblik på at påvirke primært politiske eller til tider økonomiske aktører og institutioner til at forandre samfundet i en positiv retning. På den måde kan sociale bevægelser mobilisere bred folkelig opslutning til et sæt af krav og derigennem lægge pres på beslutningstagerne. Gennem historien er meget væsentlige forandringer kommet i stand gennem sociale bevægelseres indsats, f.eks. arbejderbevægelsens kamp for bedre arbejds- og lønforhold, kvindebevægelsens kamp for kønsmæssig ligestilling og miljøbevægelsens kamp mod naturødelæggelser. Se også Boks 4.4 for en case-beskrivelse af, hvordan det britiske sundhedsvæsen (NHS) har haft succes med at bruge social bevægelses-tænkning til at fremme kvaliteten af deres arbejde.

BOKS 4.4: Kan sociale bevægelser lære sundhedsvæsenet at redde liv?

Det britiske sundhedsvæsen (NHS) har udviklet en indsats over mere end et årti med det, lederen af kvalitets- og forbedringsenheden i NHS, Helen Bevan, kalder "social movement thinking". Det skete ikke mindst i lyset af ganske alvorlige kriser med økonomiske besparelser og betydelige problemer med overdødelighed.

Mest iøjnefaldende var etableringen af en "national change day," der – via en græsrodsbaseret kampagne startet af frontlinjemedarbejdere blandt yngre læger og sygeplejersker – har fået hundredtusindvis af medarbejdere, patienter og pårørende til at finde nye måder at fremme kvalitet i pleje- og omsorgsarbejdet for patienter (Bevan et al. 2014; 2010).

I et forskningsreview af denne måde at arbejde med mobilisering af de uformelle ressourcer – den fælles motivation og vilje til at handle – hos medarbejderne konkluderer en gruppe forskere sammenfattende en række afgørende resultater og elementer. Ikke mindst lægges vægt på gruppeidentitetsprocesser i mobiliseringen af kollektiv handling og betydningen af "enactment" i disse dynamikker. Yderligere fremhæves det, at den uformelle og horisontale sociale smitte på tværs af medarbejderne er langt vigtigere end ordren oppefra i etableringen af ny adfærd og nye normer på hospitalerne:

“The findings indicate that it is not the overall top-down managerial strategies, but rather the daily participation and enactment of self-initiated small-scale change actions that gives meaning and direction to the activists’ participation in the social movement—a meaning which is constructed through the encapsulation of a sense of personal agency and collective efficacy, contributing to a sense of the affirmation of vocational and organisational identity. We contend that the relationship between the experience of the daily enactment of self-initiated activities within a supportive group setting and the motivation to participate in collective action is mutually constructed, and as such, inextricable.”
(Moskovitz & Garcia-Lorenzo 2016: 1).

Sociale forandringer sker imidlertid ikke, blot fordi en gruppe borgere slutter sig sammen om at formulere krav om f.eks. en grøn omstilling af samfundet. Forskningen i sociale bevægelser har vist, at der overordnet er tre samfundsmæssige rammeforhold, der er væsentlige for sociale bevægelsers grad af succes (McAdam 2017):

- 1) Deres evne til at finde eller tvinge sig adgang til de fora, hvor der bliver truffet politiske beslutninger (‘political opportunity structures’).
- 2) Deres evne til at organisere sig med henblik på at skaffe den nødvendige støtte blandt borgere med interesse for deres sag, hvad enten det drejer sig om tid, penge eller opmærksomhed (‘resource mobilization’).
- 3) Deres evne til at formulere identiteter, ønsker og krav på en måde, der er genkendelig, relevant og appellerende til følelser og engagement hos mange potentielle støtter (‘framing’).

Hvis man vil søge at påvirke samfundet i retning af en grøn forandring ved at mobilisere politisk og økonomisk pres gennem sociale bevægelser, er det således væsentligt at have blik for alle tre dimensioner på samme tid. Hvor og hvordan bliver de politiske og økonomiske beslutninger truffet, der enten opretholder eller forandrer den nuværende problematiske situation, og hvordan kan disse fora bedst påvirkes? Hvordan kan en bevægelse organiseres og stabiliseres over tid, så den kan mobilisere det nødvendige pres på beslutningstagere, hvad enten det drejer sig om at skabe opmærksomhed for at flytte stemmer ved valg, skaffe økonomiske ressourcer, der kan bruges til at føre lobby-kampagner og retssager, eller skubbe på med at etablere mere bæredygtige praksisser blandt bevægelsens medlemmer og sympatisører? Hvordan kan udfordringerne ved klimakrisen gøres konkret vedkommende for så mange mennesker som muligt ved symbolsk at indramme (‘frame’) krisen på en måde, der både kan skabe emotionel relevans og være handlingsanvisende?

Forskning i sociale bevægelser har vist, hvordan der historisk er udviklet et meget bredt spektrum af organiserings- og aktivitetsformer, der typisk har forskellige indlejrede dilemmaer. Med hensyn til organisering er der overordnet en tendens til, at stabilisering af aktiviteter over tid forudsætter en eller anden form for organisatorisk infrastruktur, der typisk leder til professionalisering. Denne professionalisering kan dog risikere at passivisere eller ligefrem undergrave ‘det brede engagement’, der typisk bæres af en oplevelse af at være med til at formulere bevægelsens krav og bidrage aktivt til, at de bliver ført ud i livet. Oprindeligt startede de fleste af nutidens politiske partier som sociale bevægelser, men opleves ofte blandt både medlemmer og vælgere som stivnede og ufleksible.

Grønne, sociale bevægelser sigter i dag typisk mod at være både mere inddragende og mere udfarende i forhold til deres medlemmer og støttere end politiske partier. Forskning specifikt i klimabevægelser viser imidlertid, at disse gennem de seneste årtier har haft vanskeligheder med at skabe den nødvendige, brede symbolske identifikation og fornemmelse af ejerskab over temaet (McAdam 2017). Modsat f.eks. kvindebevægelsen findes der ikke oplagte identiteter for klimabevægelsen at appellere til, og problemets diffuse karakter gør det vanskeligt at udpege entydige fjendebilleder. Med fremvæksten af den såkaldt nye klimaaktivisme tyder meget på, at særligt en generationsbaseret identifikation som ung og dermed særligt udsat for fremtidens klimatrusler kan have mobiliserende potentiale.

4.4.2 Sociale bevægelser drives ikke kun af aktivisten

“By drawing support from diverse actors, narratives of change can enable coalitions to form, providing the basis for social movements to campaign in favour of (or against) societal transformations. People act and contribute to climate change mitigation in their diverse capacities as consumers, citizens, professionals, role models, investors, and policymakers.”
(Creutzig et al. 2022: 5)

Citatet er fra den seneste rapport fra IPCC, og det viser, at sociale bevægelsers betydning for den grønne omstilling får stigende opmærksomhed fra verdens førende forskere, og så tydeliggør det samtidig, at sociale bevægelser ikke kun drives af aktivister. Aktører inden for sociale bevægelser kan nemlig både være professionelle, ansatte medarbejdere og ledere i store, hierarkiske virksomheder fra finanssektoren til sundhedssystemet, i lige så høj grad som det kan være klimaaktivister på gaden. Og det er netop i stigende grad tilfældet.

På tværs af brancher ser man professionelle tage opråbet fra ungdommens “Fridays for Future” op og starter netværk for lærere med “Teachers for future”²¹ eller læger²² og sygeplejersker i sundhedsvæsenet, bankfolk i finanssektoren (se Boks 4.5) osv. Den centrale indsigt er, at vi som mennesker kan agere både i vores rolle som borgere i et demokrati, medarbejdere på en arbejdsplads, nabo i et lokalområde eller forbrugere i et supermarked (læs mere om muligheder for klimahandling i forskellige roller i Bilag J). Og at folk motiveres i stigende grad til at handle inden for alle disse sfærer.

En afgørende vej til at forstå, hvordan sociale tippepunkter kan fremmes, er således netop ved at følge den måde, forandringsagenter inden for bestemte områder iværksætter handlinger, som siden inspirerer andre til også at tænke: *hvis min kollega gør sådan, så er det måske også noget for mig* (Van Poeck et al. 2017). Dermed spredes handling, og bæredygtig adfærd normaliseres gennem kollega- og naborelationer.

21 Se f.eks. [Spanien](#), [Østrig](#), [Italien](#) og [Danmark](#)

22 Se f.eks. [Læger For Klimaet](#)

BOKS 4.5: En klimabevægelse af bankansatte?

De dynamikker, principper og værktøjer, som driver sociale bevægelser, anvendes i mange forskellige arenaer. Vi har de senere år set det anvendt i brancher inden for eksempelvis reklameverdenen, mode- og tekstilindustrien samt store techgiganter. I sidstnævnte har det blandt andet været drevet af ansatte hos Amazon som "intraprenører", der bruger samme bevægelsestaktikker til at få virksomheden i tale og skabe forandring indefra.²³

Et andet godt eksempel på dette finder vi i bankverdenen. **Finance Innovation Lab** er et eksempel, hvor et netværk, der opererer efter sociale bevægelsesprincipper og gennem lederskab fra interne forandringsagenter, netværksdannelse og interne kampagner, søger at transformere bankverdenen indefra:

"Our vision is a financial system that serves people and planet, one which is: democratic, sustainable, just and resilient. The Lab works on transformative systems-change. We focus on deep, lasting change in the financial system that impacts:

- *Mental models – the social and cultural mindsets, narratives, norms and values that make up and perpetuate what we believe is normal.*
- *Power dynamics – power dynamics determine how the system operates, who gets most influence, and whose interests prevail.*

The Lab's role is to build power to transform the financial system for people and planet by:

- *Cultivating a powerful community of systems-changemakers – from inside and outside the financial system, including innovators and influencers from values-based finance, fintech, mainstream finance, civil society organisations, governmental organisations and academia.*
- *Working on high impact initiatives with clear leverage points – to achieve concrete changes that shift mental models and power dynamics to transform the financial system."*

Kilde: <https://financeinnovationlab.org/about-us/our-strategy/>

Sociale bevægelser kan dermed med fordel understøttes og udbredes i alle brancher og på både offentlige og private arbejdspladser såvel som søges normaliseret i nabolag fra boligforeninger over vejlaug til idrætsklubber.

4.5 SKALERBAR KLIMAHANDLING Gennem SOCIALE BEVÆGELSER

Hvordan skaber vi skalerbar klimahandling ud fra logikkerne i sociale bevægelser? Ved at forstå betydningen af, og dynamikkerne i, sociale bevægelser kan vi som samfund afgive større ejerskab, magt og ressourcer til den enkelte dansker og de fællesskaber, som de indgår i. Det skaber muligheden for, at forandringer f.eks. i form af sociale tippepunkter kommer neddefra som et skub mod det politiske system, som igen vil opleve et større pres for at påtage sig et klimapolitisk lederskab. For at fremme denne positive spiral kræver det de rette betingelser og opbygning af lokalt lederskab. En afgørende praktiker og forsker for

²³ Se f.eks. [her](#) og [her](#).

udviklingen af en sådan social bevægelsestænkning er Marshall Ganz, som i dag er professor ved Harvard Kennedy School of Government.²⁴ Ifølge ham er lederskab, ressource- og kapacitetsopbygning samt historiefortælling kerneelementer i sociale bevægelser og samtidige elementer, som er af vigtig betydning for udviklingen af bæredygtige, sociale bevægelser i en grøn omstilling af Danmark.

Sociale bevægelser drives af mennesker, der handler målrettet og strategisk for at transformere værdier til handling. Dette skaber et unikt mulighedsrum for, at borgere kan tage ansvar og have ejerskab over den grønne omstilling samt skabe store forandringer. Forandringer der ikke er betinget af andet end de ressourcer, som borgerne selv har, og deres handlemuligheder for at anvende dem (Ganz 2000; 2009a).

En bæredygtig, social bevægelse udfolder sig ofte som resultat af en målrettet strategi og kreative taktikker. Disse handlinger mobiliserer og anvender ressourcer i eskalerende omfang, således at de kan opnå et fælles mål. Sådanne handlefællesskaber opstår ikke af sig selv, men der, hvor nogen tør at gå forrest og andre er motiverede til at følge efter. Derfor er lederskab og strategi nøglen til, at fællesskaber kan skabe skalerbar klimahandling. Sådan er det også med sociale bevægelser i det større billede.

4.5.1 Opbygning af lederskab

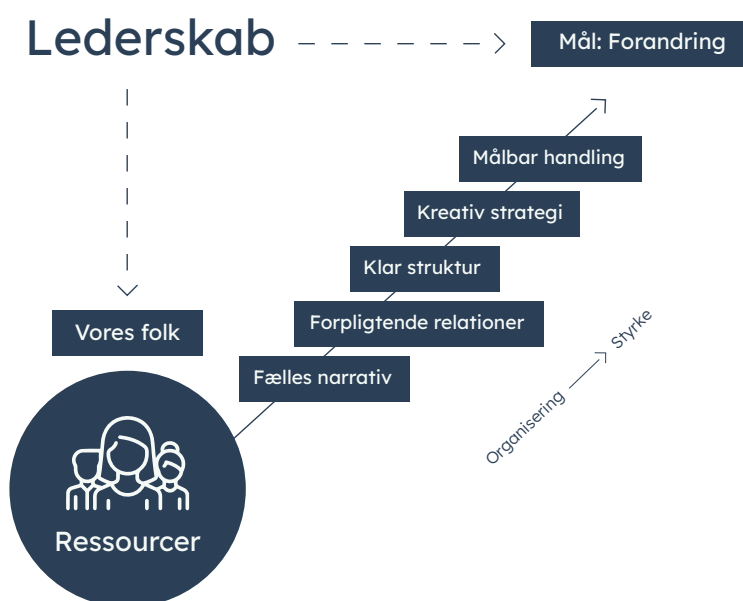
Når forandringer skal skabes gennem organiserede fællesskaber, er det afgørende at forstå uformelt lederskab og den betydning, som lederskab har for fællesskaber, organisationer og sociale bevægelser (Ganz 2010). Ingen af disse enheder opstår ud af ingenting. De opstår der, hvor mennesker påtager sig aktivt lederskab. Lederskab kan siges at opstå, når individer accepterer deres ledelsesmæssige ansvar og arbejder for at bringe mennesker sammen om et fælles anliggende eller mobilisere folk omkring et fælles problem. Fællesskaber kan skabes ved at identificere, rekruttere og træne ledere og ved at bygge fællesskaber omkring deres lederskab (Han 2014; Han et al. 2014; Ganz 2016).

Lederskab defineres af Ganz som: “at acceptere ansvaret for at skabe de betingelser, der gør det muligt for andre at handle på og opnå et fælles mål under usikre omstændigheder” (Ganz 2010: 1). Det er altså ikke at reagere på sine individuelle problemer eller at skulle gøre alting selv, men at finde det, som binder os sammen på tværs, og opdage de udfordringer, vi kan spejle i hinanden. Denne form for lederskab praktiseres i fem grundlæggende trin:

²⁴ Hvis man beskæftiger sig med sociale bevægelser, er det svært at komme uden om Marshall Ganz, der i dag er professor ved Harvard Kennedy School of Government. Hans erfaringer går helt tilbage til tiden som school dropout, da han i 1963 forlod Harvard for at slutte sig til borgerrettighedsbevægelsens Missisipi Summer Project. Siden involverede han sig med berømte landarbejderbevægelse af migrantarbejdere i Californien ledet af Cesar Chavez, der i 1973 nåede opbakning fra 14 mio. amerikanere og gennemførte boycott af druer fra ikke-organiserede farmere over hele Nordamerika. I 1980'erne og frem drev han nyskabende innovationer kredsende om organisering af fællesskaber af frivillige fra Nancy Pelosi valg til senatet i 1987 til Obamas historisk sejr i 2007.

- 1) At motivere andre gennem fortællinger
- 2) At engagere flere gennem relationsopbygning, der leder til fælles forpligtelse
- 3) At opbygge en klar struktur med normer, roller og teams
- 4) At udarbejde kreative strategier, der tillader fællesskabet at mobilisere sine ressourcer ind i realiseringen af de fælles mål
- 5) At skabe fælles og målbar handling.

At forstå og praktisere lederskab på denne måde tillader organisationer systematisk at udvikle og transformere sine medlemmers ressourcer til en kapacitet eller magt, der gør det muligt at opnå de definerede mål. Bevægelsen fra ressourcer til opnåelse af fælles mål er illustreret i nedenstående Figur 4.3.

Figur 4.3 De fem lederskabsopgaver, der skaber social forandring gennem folks egne ressourcer. Oversat fra Ganz (2016: 3).

Ved at placere lederskab så centralt i sociale bevægelser skabes der en ekstra forpligtelse for at rekruttere og udvikle disse ledere. Udviklingen af programmer for lederskabstræning har således vist sig som et velegnet middel til at opbygge aktive og succesfulde handlefællesskaber. Det centrale er, at lederskab ikke kun forstås som noget, der udøves af et enkelt individ, men som den fælles indsats, der bedst praktiseres i internt forbundne lederskabsteams (Ganz & Wageman 2008; Bagetta 2017).

4.5.2 Ressource- og kapacitetsopbygning

Ved at definere lederskab som *evnen til at muliggøre, at andre kan opnå et fælles mål*, ændres forståelsen af ressourcer, og hvordan de kan og bør sættes i anvendelse. I stedet for at ressourcer er noget eksternt, som skal opnås udefra, vil en social bevægelse bruge de ressourcer, som allerede eksisterer inden for dens rækkevidde, og aktivere disse (Hackman 1977). Ressourcer er således de kompetencer og evner, som borgere besidder, og som de kan bruge til at opnå den forandring, de ønsker. Det kan f.eks. være tid, penge, viden eller relationer. Særligt ved at bygge på relationer skabes muligheden for, at mennesker i et fællesskab

forstår deres fælles værdier og interesser og derigennem udvikler og udnytter deres ressourcer, så de kan handle på dem.

Derudover er det en central udfordring at sikre, at den måde, hvorpå bevægelsen handler og “forbruger” sine ressourcer, sker på en sådan måde, at den samtidig genererer flere ressourcer. Der er en grundlæggende tro på, at den måde, hvorpå vi organiserer handlinger på, i sig selv kan udvide kapaciteten til fremtidige handlinger. Succes i sociale bevægelser vil derfor både afspejle sig i, hvorvidt man opnår et fastsat, strategisk mål, men også i, hvorvidt organisationen er blevet stærkere og de mennesker, der har engageret sig i fællesskabet, har udviklet sig.

Med dette udgangspunkt skabes der en gensidig afhængighed mellem ressourceforbrug og kapacitetsopbygning, hvor det handler om at sikre, at anvendelsen af vores ressourcer muliggør, at vi kan mobilisere flere. Dette gøres gennem stærke forpligtelser og motivation. Sammenhængen påvirker også den strategiske forståelse i sociale bevægelser, hvor strategi er noget, vi gør, og magt er ens kapacitet til at skabe forandringer (Jordan et al. 1991). Magt er ikke en ting, men en relation (Ganz 2015), og strategi er derfor evnen til at bruge de ressourcer, vi har til at skabe den magt, vi har brug for, så vi kan opnå den ønskede forandring. Strategi er en kreativ kobling af ressourcer til det endelige mål igennem intentionelle taktikker og handlinger.

4.5.3 Engagement gennem offentlige fortællinger

Motivation²⁵, mening og værdier må være i centrum for ethvert initiativ, der ønsker at engagere et stort antal borgere til at handle sammen og foretage adfærdsændringer i overgangen til bæredygtige levevis. Succesfulde sociale bevægelser formår at forme nye fortællinger om, hvem vi er, hvad vi tror på og står for, samt hvad vi forbinder med det gode liv, det gode samfund og det fælles bedste. De kan forskubbe værdiforestillinger og mening, og hjælpe individer og grupper med at genfortolke deres værdier, erfaringer og interesser samt transformere vaner og adfærd. Som leder i en social bevægelse skal man altså kunne motivere andre gennem stærke fortællinger. Motiverende fortællinger kan se ud på mange måder. For at gå struktureret til denne opgave har Marshall Ganz med kolleger en teori, pædagogik og praksis for offentlig historiefortælling²⁶, der kan informere et vigtigt arbejde med at udvikle og facilitere fremkomsten af en ny kollektiv “historie om os” (Ganz 2010; 2016). En ny fortælling, der hviler på mere bæredygtige grundværdier, vil skabe mulighedsbetingelserne for fremkomsten af en delt identitet, der er mobiliserende og samlende frem for polariserende. Som Marshall Ganz formulerer det:

“Movements have narratives. They tell stories because they are not just about rearranging economics and politics. They also rearrange meaning. And they’re not just about redistributing the goods. They’re about figuring out what is good.” (Ganz 2009b)

25 For en kort gennemgang af følelsers betydning i arbejdet med at hjælpe mennesker fra stagnation til motivation i klimasagen, se Bilag D.

26 Offentlig historiefortælling er udviklet som et centralt lederskabsværktøj i Community Organizing-traditionen og baserer sig både på praksiserfaringer og forskningsindsigter blandt andet fra Bruner (1986), Nussbaum (2001), McAdams (2006) og Marcus (2002).

4.6 MYNDIGHEDERS ROLLE I SANDSYNLIGGØRELSE AF SKALERBAR KLIMAHANDLING

Den føromtalte proces med at investere i kapacitetsopbygning via lederskabsudvikling og organisering taler sammen med det såkaldte “citizen-driven innovation and action design” (Brown 2009; 2013). Processen, set fra det lokale niveau, med at rekruttere og træne ledere er en gradvis trial-and-error-læreproces, der består i at identificere, hvad der virker bedst, hvilke interventioner der skaber de bedste outcomes, og ikke mindst hvilke nye innovative (sam)handlinger der har en klima-positiv gevinst. På længere sigt kan de lokalt udviklede koncepter skaleres gennem bred mobilisering på et nationalt niveau via eksempelvis digitale platforme og kampagner, og dermed understøtte sandsynliggørelsen af sociale tippepunkter. Det er en proces, hvor særligt skalering kan tage flere år, og man kan derfor sætte spørgsmålstejn ved, hvorvidt det er en vej, vi har tid til at gå ned ad, i kraft af at vi har travlt med den grønne omstilling. Se Boks 4.7 for en behandling af dette spørgsmål.

BOKS 4.7: Har vi tid til lokal organisering?

Mange vil nok spørge, hvorvidt det er værd at ofre ressourcer på kapacitetsopbygning via lederskabstræning og organisering på det lokale niveau. Det er ofte en tidskrævende proces, og klimaomstillingen haster, så spørgsmålet, der ofte rejses i debatten om den grønne omstilling, er, om vi har tiden til det?

Til dette spørgsmål kan der gives mindst to svar, som tydeliggør værdien af lokale, organiserende indsatser:

1. Dybdeorienteret lokal organisering betragtes som en nøgle til at forstå og engagere mennesker, der ikke allerede er interesserede i klimadagsordenen. Organisering kan skabe et rum for social læring og lokal omstilling gennem viden og praksis, der er funderet i det lokale miljø, hvor forandringen skal finde sted, accepteres og udvikles. På den måde kan de organiserende indsatser finde sted med en langt større følsomhed over for lokalsamfundets sociale strukturer og normer, idet rekrutteringsbasen netop er lokalsamfundets egne indbyggere (Gecan 2004; Ganz 2010). Dermed vil der også opstå mulighed for at bringe nye stemmer ind i den offentlige samtale – lokale såvel som nationale – hvilket gradvist kan transformere den offentlige samtale hen imod at have en dybere klangbund i den brede befolkning og en bredere repræsentation af forskellige “grønne stemmer”.
2. Den potentielle værdiskabelse af det organiserende arbejde rækker længere end til blot at forme den offentlige samtale. Den organiserende tilgang har yderligere den effekt, at den kan skabe en kultur for handling og et relationelt tæt sammenvævet lokalsamfund, hvor lokale ledere i et lokalområde sammen udvikler nye deltagelsesstrategier såvel som handlemuligheder i relation til den grønne omstilling. Her tænkes særligt på det potentielle, der er for at udvikle nye kollektive løsninger vedrørende eksempelvis varme, energi, transport og fødevarer.

Lokal organisering er altså en virkningsfuld måde at få den bredere befolkning med i den grønne omstilling. Og spørgsmålet kan derfor også besvares med ordene fra klimapsykolog og stifter af projekt InsideOut²⁷, Renée Lertzman: “Vi har ikke tiden til ikke at tage os tiden” (Newell et al. 2021a: 25).

Organiserede fællesskaber adskiller sig fra andre måder at opnå social forandring på. I forskningslitteraturen om sociale bevægelser og social forandring trækkes en skillelinje mellem mobilisering og organisering (Han 2014). Organisering af fællesskaber går i dybden gennem lederskabsudvikling og relationsopbygning af tæt forbundne lokale fællesskaber

²⁷ Læs om Project InsideOut [her](#).

baseret på dybe forpligtelser. Mobilisering sigter mod spredning og at nå ud til mange via tynde relationer, lav grad af forpligtelse og mere overfladiske handlinger. Mobilisering kan dermed foregå i et højt tempo og kendes mere typisk fra kampagner baseret på mange menneskers handlinger. Sagt lidt overfladisk, så gælder det, at når vi taler mobilisering, er fokus på at udvide kampagnens rækkevidde i bredden mere end i dybden.

Hvis man for alvor ønsker at sandsynliggøre sociale tippepunkter gennem skalerbar klimahandling, kræver det, at man kombinerer organisering og mobilisering. Det er nemlig kombinationen af den dybdegående organisering af fællesskaber forankret i lokale leder-skabsgrupper i lokalsamfund og på arbejdspladser, skoler mv. med den tværgående mobilisering af de mange, der skaber størst og varig effekt. Det er dette mix, der kan skabe den nødvendige dybde og bredde.

En samlet samfundsstrategi på tværs, der skal øge danskernes involvering i den grønne omstilling, kan eksempelvis både foregå som opbygning af lokale fællesskaber i nabolaget, på arbejdspladsen og i håndboldforeningen. Det suppleres og understøttes samtidig af nationale kampagner, der mobiliserer folk omkring en bestemt handling eller indsats inden for eksempelvis transport, fødevarer, energi eller øvrigt forbrug.

Der er således ingenlunde tale om en modsætning mellem borgerdrevet mobilisering på den ene side og en stærk rolle for kommuner, regioner og staten på den anden. Det er supplerende tilgange og ikke konkurrerende.

De Schutter og Dedeurwaerdere (2021) har udarbejdet et bud på, hvordan myndigheder kan sandsynliggøre skalering af klimahandling på baggrund af en dyb forståelse af det afgørende samspil mellem aktører på forskellige niveauer af samfundet. Deres pointe er, at staten har en afgørende rolle at spille i forhold til at understøtte og muliggøre fremkomsten af borgerdrevne sociale innovationer (se Boks 4.8) og i at sikre, at potentielle borgerbidrag til en bæredygtig samfundsmæssig transformation maksimeres (ibid.).

BOKS 4.8: Bæredygtige sociale innovationer

De seneste års vækst i lokalsamfundsdrevet bæredygtig forandring er gået hånd i hånd med en fornyet interesse for sociale innovationer som et instrument til social forandring.

Konceptet i sig selv er dog ikke nyt. Hvor udtrykket ”teknologisk innovation” først dukkede op i 1930’erne, var ideen om ”social innovation” allerede i brug i det 19. Århundrede (Moulaert og MacCallum, 2019: 4).

Begrebets genoplivning i den nutidige diskurs er ikke desto mindre bemærkelsesværdig og forklares til dels med en vis desillusionering over velfærdsstatens udvikling. Et udbredt argument for social innovation er det stigende behov for at finde de løsninger, som giver borgerne, enten gennem en social og solidarisk økonomi eller ved rekonstituering af sociale forbindelser i lokalsamfundet, den form for støtte, som visse stater ikke længere ser ud til at kunne sikre.

“Top-down”-interventioner initieret og drevet af staten og sociale innovationer udviklet ”bottom-up” af lokalsamfund er således ofte og fejlagtigt blevet modstillet med hinanden. Men fællesskabsdrevne sociale innovationer er mere end et værktøj til at udfylde et hul der, hvor staten ikke slår til. De frembringer et antal af fordele for de berørte samfund, herunder jobskabelse; skabelse af nye, lokale markeder, hvor lokale små virksomheder har større chancer for at lykkes, og levering af tjenester eller varer, der måtte være mere overkommelige for husstande, der lever på stramme budgetter (tænk f.eks. på reparationscaféer eller lokale udvekslingssystemer, hvor naboer handler med hinanden).

Disse fordele for lokalsamfundet ser ud til at spille en væsentlig rolle i motivationerne for de personer, der vælger at deltage i lokale omstillingsprojekter. Studier viser, at opbygningen af stærke relationer og sociale netværk er en af de hyppigst nævnte fordele (ibid.).

De Schutter og Dedeurwaerdere (2021) peger her på, at særligt fire redskaber vil være afgørende:

1. Reduktion i ulighed
2. Byplanlægning og bredere organisering på tværs
3. Understøttelse af lokale fællesskabers grønne eksperimenter
4. En ændring i den organisatoriske kultur af den offentlige administration.

Forskerne foreslår, at lokalsamfund gives friheden til at eksperimentere og designe bæredygtige sociale innovationer og praksisløsninger, hvilket hænger sammen med deres syn på, hvilken rolle staten både kan og bør spille i forbindelse med den grønne omstilling. En bæredygtig samfundsmæssig transformation, med den hastighed og det omfang, der kræves, bør også være baseret på genopbygningen af social kapital og på nye former for demokrati, der opstår fra kollektiv handling på lokalt plan. Staten har naturligvis betydning både for at levere offentlige tjenester og social beskyttelse og for at disciplinere markedet. Men den bør også fungere som en aktør, der muliggør borgerdrevne eksperimenter, og den bør etablere et institutionelt setup, der sikrer, at kollektiv læring spredes på tværs af aktører. Hvordan sådan et institutionelt setup kan se ud i Danmark, vil vi nu uddybe nærmere i kapitel 5.

5

Folkelige partnerskaber skaber forandring:

Aktørinddragelse og partnerskaber
i klimaomstillingen

Dette kapitel er forfattet af DeltagerDanmark, Gate 21 og CONCITO.

HOVEDBUDSKABER I DETTE KAPITEL

- Skal den omfattende mobilisering af deltagelse og adfærdsændringer have fart, kan det offentlige spille en rolle som dynamo. Det kan ske ved at udvikle evnen til at spille sammen med civilsamfundet og den private sektor på alle niveauer. F.eks. har kommunernes samarbejde med foreninger og virksomheder på klimaområdet fået en mere central plads i flere forvaltninger landet over i de seneste år. De udledningsområder indenfor kommunernes geografi, som forvaltningerne ikke direkte kan påvirke via deres myndigheds- eller planlægningsansvar, kræver andre værktøjer, hvis der skal ske mærkbare reduktioner.
- I dette kapitel skal vi give eksempler og anbefalinger til offentlig og institutionel nytænkning. Allerede i dag står innovation i partnerskaber centralt, og ved at indtænke borgerdeltagelse i flere led kan hastighed og legitimitet øges, tyder forskning og praksiserfaringer på.
- Tilgangen kalder vi for lederskabsmekanismer for bottom-up samhandling og indholdet udmønter sig i følgende fem værktøjer: 1) hvilken rolle borgernære fællesskaber kan spille når kommunen skal facilitere klimaomstillingsprocesser, 2) hvordan disse fællesskaber kan sættes i værk via partnerskabsmodeller, 3) hvilken form for organisering og finansiering denne samarbejdsmodel kan have, 4) samt en uddybning af, hvordan kommunens rolle i dette partnerskab smitter af på facilitering generelt, og sidst 5) hvordan man fra nationalt hold kan modne disse partnerskaber via økonomiske incitamenter og puljer.

Hvidbogen peger på behovet for en helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi, som er på højde med udfordringernes natur, og som både tænker borgere, medarbejdere og øvrige ikke-statslige aktørers handlemuligheder ind som acceleratorer i den grønne omstilling. Dette kapitel behandler, hvilke institutionelle rammer en sådan strategi med fordel bør fremme, som samtidig øger den folkelige deltagelse og mandatet bag den grønne omstilling. Afsættet for kapitlet er den kreative nytænkning på tværs af aktører, der allerede er i fuld gang. Både i stat, regioner og kommuner ser man en markant interesse for, og eksperimenteren med, nye metoder og former for partnerskaber og samskabelse. Den bølge vil formentlig kun tage til i de kommende år og viser betydelige potentialer. Her i kapitlet vil vi lægge vægt på kommunernes særlige position og rolle som partner med demokratisk mandat og planlægningsansvar. Vi vil desuden også beskrive særlige roller for stat og regioner, samt hvilke indsatser der kan igangsættes sammen med civilsamfund og virksomheder i øvrigt. Afslutningsvis viser vi, hvordan disse institutionelle rammer, der øger deltagelse og mandat, kan gøre sig gældende inden for udbygningen af vedvarende energianlæg som et eksempel.

5.1 EN KOMBINATION AF INDSATSER PÅ ALLE NIVEAUER AF SAMFUNDET

Når den grønne omstilling bliver konkret, bør den finde sted gennem samskabelsesprocesser mellem offentlige myndigheder, energi- og forsyningselskaber, forskningsinstitutioner, virksomheder og lokalsamfund. (Sillak, Borch & Sperling 2021). Samskabelse kan styrke medejerskab og meningsfuldhed gennem inddragelse og partnerskaber. Oversat til erfaringerne fra Foreningsdanmark giver det en såkaldt *deltagereffekt*: Jo mere folk får lov at deltage i fælles problemløsning, desto mere holder de af det, de frembringer (Baastrup & Hansen 2018). Egne vindmøller forstyrrer mindre.

Partnerskaber giver mulighed for at øge deltagelse bredt og skabe flere lokale ambassadører og ”medfortællere”. Det er nemlig essentielt at ejerskabet til forandringerne forankres lokalt og ikke kun kommer fra ”storbyerne” eller ”Christiansborg”. Det bliver tværtimod ”vores”, jo mere vi selv involveres i at drive det. Det skyldes at identitetsmæssige sammenfald mellem afsender og modtager, øger sandsynligheden for positiv indoptagelse af de nødvendige forandringer. Der, hvor man søger at præge borgere til at acceptere ideer, der ikke er norm-konforme med den kultur og de fællesskaber og relationer, borgeren lever sin hverdag i, skal samskabelse og inddragelse være bærende for skabelsen af omstillingsindsatser. Bevæggrunden for at være medskaber må, for at være meningsfuld, kunne relateres til folks hverdag og daglige virke. Hvis grøn omstilling alene opleves som noget, der rammer borgere, lokale aktører, ledere og medarbejdere som udefrakommende og negativt, vil den risikere at gå i stå eller foregå markant langsommere.

5.1.1 Demokratisk innovation på klimaområdet

Borgernes verden er ikke opdelt i siloer og bureaukratiske enheder (mellem kommuner, stat, regioner eller energiselskaber). Derfor vil det lette implementeringen og øge forståelsen, hvis den enkelte kommune tænker i integrerede strategier. Den grønne omstilling skal finde sted lokalt, hvor folk bor, færdes og generelt føler, at de hører til. Derfor skal mobilisering af fælles viljesdannelse og handlekraft forankres lokalt – og det er af samme årsager også lokalt, at vi i disse år ser en høj grad af modstand mod lokale projekter der, hvor denne forankring og tilgang ikke har været forfulgt systematisk.

Som løftestang for borgerinddragelse i den grønne omstilling forsøger flere kommuner at eksperimentere med forskellige formater, der styrker den demokratiske dialog mellem borgere, foreninger, erhvervsliv og myndigheder omkring centrale omstillingsindsatser. Der afprøves forskellige samskabelsesformater inden for den grønne omstilling, men fælles for flertallet af disse er, at de begrænser samskabelsen til de indledende faser for omstillingsprocessen (f.eks. idegenerering, vidensproduktion og policy-udvikling). Men når det kommer til udmøntningen og implementering af den reelle samskabelse, er det begrænset til en snæver aktørkreds (Sørensen & Torfing 2021).

Arbejdet med at involvere borgere og forme fællesskaber rundt om alt fra klimatilpasningsplaner til VE-udbygning og over på de centrale domæner for forbrugs- og adfærdsændringer fra transport til fødevarer og bolig bør tænkes i en helhed. Denne helhed skal forstås som en samlet ressource og etableres i en tydelig demokratisk og institutionel ramme – båret af lokalt lederskab. Det vil ikke mindst kræve en fortsættelse af den demokratiske og institutio-

nelle innovation, man både fra stat og kommuner har indledt eksempelvis med anvendelsen af klimaborgersamlinger og -borgerting samt §17 stk. 4-udvalg²⁸.

Udfordringen ved disse fora er, at de er mest egnet til at legitimere eller give retning til kommunen som myndighed og virksomhed, og som demokratisk forum til design af politikker. De giver ikke særligt gode muligheder for at påvirke forbrugsmønstre eller skabe nye forpligtende samarbejder og demokratiske fællesskaber hos aktører i kommunens geografiske område, der kan medvirke til reduktioner i det forbrugsbaserede CO₂-aftryk i kommunens geografiske område – også kaldet scope 3-udledninger.

5.2 HVORFOR ER PARTNERSKABER OG AKTØRINDDRAGELSE AFGØRENDE FOR DEN GRØNNE OMSTILLING?

5.2.1 En integreret tilgang til omstillingspolitik

Både i centrale FN-rapporter (IPCC 2022; UNEP 2020) og i selve Paris-aftalen og videre til forskningslitteratur (Richardson 2020; Newell et al. 2021a) og hjemlige praktiske erfaringer (KEFM n.d.; Hoff & Gausett 2016) har partnerskaber i varierende udformninger været en afgørende løftestang for at sandsynliggøre fremskridt i kontekster, hvor kontrollen er lav og samarbejde afgørende. En række udfordringer kalder på nytænkning, når det kommer til aktørinddragelse og partnerskabsinnovation.

En ensidig jagt på storskala-løsninger har den konsekvens, at innovation kvæles, og de nye ideer og metoder, der først skal modnes, før de for alvor kan skaleres, aldrig udvikles. I det private erhvervsliv har løsningen på “de store tals tyranni” handlet om at investere i beskyttede innovationsmiljøer, acceptere risici og lav grad af kontrol og investere betydelige midler også der, hvor uvisheden er stor.

Ved at se på de mange megaton, man skal hente i reduktioner, kan det hurtigt synes spild af tid at fordybe sig i indsatser og områder, der samlet set kun leverer et mindre samlet bidrag. Ligesom det kan være svært at investere tid, politisk kapital eller økonomiske ressourcer på at løse mere sammensatte og adaptive udfordringer, hvor graden af kontrol er lavere og institutionelle erfaringer og gennemprøvede metoder er færre eller sågar ikkeeksisterende.

For at eksemplificere denne problemstilling kan man pege på det store fokus på hastighed og skala i udbyggelsen af vedvarende energi (VE) og den stigende folkelige modstand, mange projekter møder. Ambitionen om at skalere udbyggelsen af vedvarende energi hænger sammen med, hvor travlt vi har med at komme ud af afhængigheden af fossile energikilder. Men samtidig har hastighed og skala den utilsigtede konsekvens, at der sker en opløsning af hidtil gangbare modeller for folkeligt medejerskab eller anden deltagelse. Størrelsen på projekterne er blevet så betydelig, at de hidtidige modeller med folkeligt ejede vindmøllelavikke fungerer. Der er således sket en underprioritering af betydningen af borgernes mandat, deltagelse og medejerskab. En proces, der samlet øger risikoen for stigende folkelig modstand

²⁸ Ifølge Kommunestyrelsesloven § 17 stk. 4 kan kommunalbestyrelsen nedsætte udvalg med særlige varetagelse af rådgivning (heraf navnet §17 stk. 4-udvalg) inden for et bestemt hverv eller som generel rådgivningsfunktion for kommunalbestyrelsen, økonomiudvalget eller stående udvalg. Kommunalbestyrelsen kan bestemme sammensætningen af udvalget og fastsætter betingelserne for dets virke.

mod VE-projekter lokalt og kan medføre en stadig mere omfattende opbremsning af hastigheden af udbygningen af netop VE. Det vil vi i dette kapitel præsentere bud på, hvordan man omtænker.

En reduktion af hastigheden i den grønne omstilling af energiproduktionen kan dermed risikere at opstå som utilsigtet effekt af netop ønsket om hastighed, og dermed et udtryk for mulige konsekvenser af de store tals tyranni. En gennemgribende fornyelse af strategier for at øge folkelig deltagelse, så de kan matche skala og hastighed systemisk, vil være en væsentlig ingrediens i en vellykket grøn omstilling og f.eks. en forudsætning for, at vi kan lykkes med på ganske kort tid at erstatte den russiske gas med grønne alternativer.

Danmarks særkende har været at samle store udsnit af fælles interesser i forsamlinger, organisationer og bevægelser, der forpligtede sig på fælles handling eller opbakning til nye tiltag. Folk mødtes i store antal på torvet og i forsamlingshuset og sagde: "Ja, vi er med", når de (eller deres repræsentanter) først havde bidraget til at sikre deres interesser også blev tænkt ind. I dag er billedet alt for ofte modsat: Det er primært modstandere af vindmøller eller andre tiltag i deres lokalsamfund, der samles i håndboldhaller, fordi de vil klage som led i en formel høringsproces. Det sker, præcis samtidig med at den overordnede opbakning til udbygning af vedvarende energi og erkendelsen af et stort behov for at ændre egne vaner træder stadig tydeligere frem (Andersen et al. 2022).

Snarere end universel modstand mod forandring bør man tale om, at vi både søger personlig autonomi og mening og anerkendelse hos vores omverden. At problemet snarere skal forstås som et spørgsmål om medejerskab til forandringerne. Modstand mod den grønne omstilling kan derfor i mange tilfælde ved nærmere øjekast også opdages som en systemfejl i planlægningsprocessen snarere end den gentagne fortælling om menneskets iboende modstand mod forandring.

En integreret tilgang til klima- og omstillingspolitik skal være med til at realisere en række af sine mål gennem forpligtende samarbejder i partnerskaber med et distribueret ansvar for handling. Den samarbejdsform indebærer, at man er mere afhængig af andre "katalysatorer for handling" end formelle magtressourcer. Når den ene ikke kan bestemme over de andre, hvordan øger man så (sam)handling?

5.2.2 Hvordan fremmes partnerskabsdrevet forandringskraft?

Det væsentlige er her at have øje for, at partnerskaber har både en formel og en uformel dimension. Den formelle er alle de vedtagelser, bemyndigelser, papirer og formelle handlinger, som ofte er de synlige vidnesbyrd om partnerskabet. Den uformelle dimension handler om kulturen, dybden af den fælles motivation og oplevede nødvendighed (urgency). Derfor er en engagerende og motiverende rammefortælling væsentlig, når vi skal handle sammen på en fælles problemstilling. Det er svært at beslutte en rammesætning af et sådant partnerskab fra en traditionel myndighedsrolle. Men den er ofte afgørende for, om partnerskaber fører til dybere transformationer og leder til mobilisering af formelle og uformelle ressourcer på tværs af systemet.

Der er en stigende opmærksomhed mod det nyttige i at forankre partnerskaber i et stort og motiverende fælles formål. Klimaloven kan siges at danne en ramme om en fælles mission for Danmark under ét, ligesom kommunernes systematiske arbejde i regi af DK2020 med at udvikle ambitiøse klimaplaner har samme potentiale lokalt. Blandt andet peger DK2020-processen på, at det ikke er nok at opregne mål i ton og tælle fremskridt i CO₂-regnskaber alene. Der skal være en tydelig fortælling og vision for (lokal)samfundet, som folk kan samles om.

En vision kan man få ved at samle relevante aktører om udviklingen af en fælles fremtidsdrøm om den morgendag, vi gerne vil skabe som samfund, der tilføjer stærkere narrative og emotionelt appellerende dimensioner til de forskellige mål for CO₂e-reduktioner. En fremtidsdrøm, der kan adressere bekymringer for de særlige ting, borgerne har kært, og som formår at formulere fælles pejlemærker for en retfærdig omstilling kendetegnet ved fremskridt på de brede bæredygtighedsmål fra sundhed over arbejde til uddannelse og øvrige forhold. Fremtidsdrømme, der formår at give næring til nye ideer om det gode liv. Se beskrivelsen af det kommunale klimatopmøde i afsnit 5.3.2 for en uddybning af denne tilgang.

5.2.3 Manglen på kontrol er en præmis for alle aktører – ingen lykkes alene.

En vigtig erkendelse for alle aktører i den grønne omstilling er, at deres kontrol over udledningerne er begrænset, og at den er størst på udbuds- og produktionssiden. Den institutionelle og politiske logik tilsiger, at fokus på handlinger vil ligge der, hvor kontrollen er højest. Det kan forklare det stort set ensidige fokus på reduktioner fra udbuds- og produktionssiden, da kontrollen er højere i centraliserede systemer på bekostning af efterspørgselsiden i de hidtidige faser af omstillingen.

I 'CAP-Framework' beskrives delementerne i en plan mere detaljeret og i tre søjler:

SØJLE 1: Tilslutning til klimamål og samarbejde

fokuserer på forvaltning og koordinering af planen (herunder i henhold til den nationale politik og kommunens beføjelser) og behovet for kommunikation med og involvering af det lokale samfund og erhvervsliv under hele planens udvikling og gennemførelse.

SØJLE 2: Udfordringer og muligheder

tager afsæt i byernes eksisterende omstændigheder og vidensgrundlag, herunder basisfremskrivning for drivhusgasser, reduktionssti frem mod 2050, risici relateret til klimaforandringer og socioøkonomiske prioriteter.

SØJLE 3: Fremskynde og implementere indsatser

fastlægger planen for de gennemgribende strukturelle tiltag og implementeringen heraf, herunder udvikling og prioritering af tiltag, samt processerne for monitorering, evaluering, rapportering og revision.

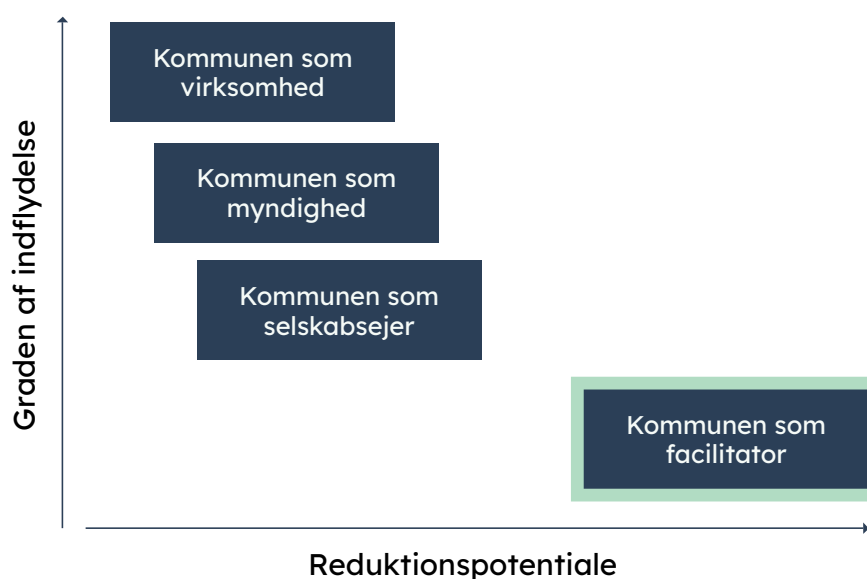
Figur 5.1. C40s Climate Action Planning Framework, oversat af Realdania (C40 cities 2020).

Tilsvarende har man også på kommunalt plan haft et hovedfokus på de udledninger, kommunen selv kontrollerer og har ansvar for at lave et CO₂-regnskab for i forlængelse af C40's CAP-framework. Gennem den nationale alliance DK2020 har kommunerne til opgave at lave CO₂-regnskaber for de udledninger, der kan kategoriseres som scope 1 og 2. Det angår CO₂e-udledninger fra energiforbruget, transport, industri, bygninger samt landbrug (scope 1) og fra anvendelsen af energi fra forsyningsnettet (scope 2) samt fra håndtering af kommunens affald.

De udledninger af drivhusgasser, som følger af varer og tjenester produceret uden for kommunens grænser, der forbruges af kommunens indbyggere, virksomheder og af kommunen som virksomhed (forbrugsbaserede udledninger; scope 3), er der ikke et krav om at opstille CO₂-regnskab for. Det betyder, at kommunerne i varierende grad forsøger at arbejde strategisk med disse udledninger uden at kunne afrapportere systematisk, hvordan disse kan reduceres.

I takt med at udledningerne reduceres inden for de områder, kommunerne kan regulere via velkendte løsninger gennem deres rolle som virksomhed, planlægnings- og godkendelsesmyndighed og ejer af forsyningselskaber, vil vi se et skift mod omstillingsstrategier, der fokuserer på forbrugsudledninger, hvor en stor grad af innovativ problemløsning skal skabes gennem partnerskab og samhandling (Hofstad et al. 2021: 3).

Denne problemløsning betyder, at de lokale myndigheder i langt højere grad skal indgå i en faciliterende rolle, hvis et systematisk arbejde med forbrugsreduktioner skal igangsættes. I denne rolle er de offentlige institutioners indflydelsesrum lav – men som Figur 5.2 herunder illustrerer, gælder det, at hvor kontrollen er højest, er reduktionspotentialet lavest.

Figur 5.2 Indflydelse og reduktionspotentiale (CONCITO, med inspiration fra Energistyrelsen, 2013).

Der er derfor et udtalt behov for at modne og videreudvikle den faciliterende rolle for myndigheder på alle niveauer. En integreret tilgang til grøn omstilling kan ikke implementeres af én aktør alene. Den vil kræve læring, udvikling og institutionel innovation på tværs af aktører og siloer for at opnå effekter. Og det indebærer andre typer af risici, dilemmaer og strategisk styring.

I forskningslitteraturen om offentlig styring tales der om netværksbaserede former for styring som et alternativ til at styrke samfundsudvikling. Denne styring kræver effektiv samhandlingsbaserede netværk, hvor ikke kun de centrale beslutningstagere er garanter for at drive den grønne omstilling lokalt. Ifølge Cambridge Sustainability Commission skal en meningsfuld styringsmekanisme i den grønne omstilling være fokuseret på et mix af top-down-processer med en bottom-up-tilgang (Newell et al. 2021a: 10). På den måde kombineres de formelle processer omkring regulering og lokalplanlægning med facilitering og rammesætning af fælles visioner, der giver mulighed for at bygge nye relationer på tværs af aktørgrupper (Jordan et al. 2018; Bulkeley et al. 2014). Denne mekanisme har en korporativistisk karakter, da processen drives gennem prøvehandling, eksperimenter og innovation, hvor forskellige aktører arbejder sammen mod et fælles mål. Man kan med fordel bruge udtrykket *lederskabsmekanisme*, da processen ikke bærer præg af central styring, men et centralt lederskab, hvor faciliteringen består i at få aktører til at arbejde sammen med formålet at løse fælles målsætninger under uvisse omstændigheder.

En central pointe inden for netværksstyring er derfor, at værdiskabelse forbundet med netværksbaseret lederskab bygger på en udstrakt grad af autonomi blandt de involverede (Ostrom 2010). På den måde tages der højde for de normer og regler, som gør sig gældende for specifikke aktørgrupper. Det bliver herigennem muligt at samarbejde om fælles målsætninger betinget af komplementerende handlinger.

5.2.4 Opskalering af facilitatorrollen via partnerskabsinnovation

Samfundsudvikling drevet gennem dialog mellem forskningsverdenen, den offentlige forvaltning, erhvervslivet og civilsamfundet (Carayannis & Campbell 2009) står centralt for det, vi omtaler som partnerskaber. Her er Sønderborgs ProjectZERO et af de stærkeste hjemlige eksempler på, hvor langt man kan komme med offentlig-private partnerskaber drevet med stærk erhvervsmæssig forankring og lederskab. Med ZEROBolig- og ZEROButik-programmerne har man formået at facilitere forbrugsreduktioner hos små erhvervsdrivende og i de enkelte husholdninger. Imidlertid er erkendelsen også hos nøglepersoner i projektledelsen, at det aktive borgerdrevne engagement ikke har været tilstrækkeligt tilstræbt og understøttet hidtil (Sillak, Borch & Sperling 2021). Et andet succesrigt og effektivt partnerskabsprogram er Gate 21, der har været en afgørende kraft ikke mindst i transformationen på produktionssiden af vores energisystemer i hovedstadsområdet og på Sjælland. Gate 21 har eksempelvis gode erfaringer med at bruge innovationsmodeller inspireret af "triple helix"²⁹-tilgangen til innovationspartnerskaber og -spredning (Hofstad m.fl. 2021).

Mens institutionel innovation og partnerskaber således vinder frem på tværs af sektorer og ses som afgørende for den grønne omstilling hos stadig flere, mangler der mere gennemgå-

²⁹ Tripple helix betyder i sin enkelhed tre cirkler og henviser til, hvordan de offentlige institutioner, vidensinstitutioner og private virksomheder samarbejder om at sprede innovation og nye løsninger i forskellige samfundssektorer.

ende eksperimenter og bud på, hvordan borgerne og forbrugerne kan indtænkes. I lyset af ovenstående udfordringer fra træghed, modstand og behovet for markante reduktioner i de forbrugsbaserede udledninger er der behov for at udvikle modeller for partnerskaber og aktørinddragelse, der integrerer borgerne som aktører i egen ret i de fællesskaber, de indgår i.

De forskellige komponenter til facilitering af samhandling, som præsenteres i det følgende, er inspireret af firedobbelt helix-metoden, som tilsiger, at når politik, videnskab og teknologi skal spredes i samfundet, er det centrale omdrejningspunkt, hvordan samfundets aktører indoptager og spreder disse løsninger, bakker op om dem og understøtter dem via deres egne handlinger og fællesskaber (Carayannis & Campbell 2009).

I det følgende skitserer vi en firedobbelt helix-organisering, der kan understøtte en integreret klima- og omstillingsstrategi. Det særlige fokus bliver: Hvad er forskellige aktørers roller i en grøn omstilling, som integrerer den folkelige deltagelse og sikrer hastige og gennemgribende bæredygtige adfærdændringer gennem kollektiv handling; og herunder, hvordan faciliterer de offentlige systemer samskabelse af den grønne omstilling?

Vi kommer ikke ind på alle samfundsaktørers rolle i denne proces. Formålet er derimod at give et bud på konkrete strukturer og lederskabsmekanismer, der kan understøtte spredning af bæredygtige normer og levevis.

5.3 LEDERSKABSMEKANISMER FOR BOTTOM-UP-SAMHANDLING

Den offentlige sektor spiller en væsentlig rolle i at skabe rum for lokale borgeres deltagelse, der har eller kan udvikle et afgørende innovativt forandringspotentiale for den grønne omstilling.

Nogle gange handler det om, at offentlige myndigheder skal hjælpe til med "ikke at stå i vejen". Det handler f.eks. om at tøjle overdreven bureaukratisering af arrangementstilladelser, minimere krav til revision af foreningsregnskaber og lignende. Generelt er der brug for en kritisk gennemgang af myndighedsprocesser, der ellers risikerer at dræbe lokalt folkeligt engagement, inden det overhovedet har fundet sine fødder.

I særlig grad handler det dog om, at offentlige myndigheder skal geares til at understøtte og facilitere det lokale borgerdrevne engagement aktivt. Den forandringskraft og det innovationspotentiale, der ligger i borgernes direkte deltagelse i lokalsamfundenes udvikling og udfordringer, er omdrejningspunktet for en varig og stabil grøn omstilling lokalt – og dermed i sidste ende også en forudsætning for, at Klimaloven kan realiseres i praksis.

For at udforme en mere samarbejdsdrevet klimaomstilling er der behov for at modne og videreudvikle den faciliterende rolle for offentlige myndigheder på alle niveauer. Til det beskriver vi i det følgende en række anbefalinger til hver af de relevante niveauer i den offentlige sektor samt fem konkrete komponenter til, hvordan samarbejdsdrevet innovation kan udmøntes i forskellige understøttende strukturer, som sikrer partnerskaber på tværs.

De fem konkrete bud på indsatser, der kan sætte skub i partnerskaber, er:

- 1) Investering i omstillingsfællesskaber
- 2) Partnerskabsdrevet, lokal samhandling: kommunale klimatopmøder
- 3) Lokale omstillingsfonde og -centre
- 4) Kommunernes rolle i partnerskabsinnovation
- 5) National rolle i partnerskabsinnovation.

5.3.1 Komponent 1: Investering i omstillingsfællesskaber

“[The] overemphasis on individual action shames people for their everyday activities, things they can barely avoid doing because of the fossil fuel-dependent system they were born into.”

(Newell et al. 2021a: 12)

BOKS 5.1: Anbefaling til lokale beslutningstagere: Vejen videre

- For at realisere en langt stærkere folkelig kapacitet til at handle sammen og indgå i partnerskaber med de ofte langt stærkere aktører i kommunale forvaltninger og virksomheder bør man systematisk understøtte kapacitetsopbygning af handlekraftige lokale omstillingsfællesskaber over hele landet.
- Det bør finansieres også fra offentlige kilder ved, at kommuner, regioner og folketing afsætter puljemidler eventuelt først i en pilotfase med test og metodeudvikling for at kunne kvalificere effekter på forbrug og informere en større udrulning.
- Det kan med fordel forankres i lokale partnerskabsbaserede fondskonstruktioner.
- Investerer man systematisk i omstillingsfællesskaber, kan man realisere flere attraktive delmål for en bæredygtig og socialt afbalanceret grøn omstilling:
 - Man kan lette vejen til at nå sociale tippepunkter, der kan understøtte dybere “normspring” i befolkningen mod mere klimapositive adfærdsmønstre i hverdagen.
 - Man kan hjælpe borgerne med at forme relationer, der gør dem i stand til at udvikle lokale fællesskaber mv., der giver konkrete goder som del af omstillingen ud over CO₂-reduktioner alene.³⁰

Man kan komme ud over ‘Tordenskjolds soldater’ og etablere en klangbund i andre segmenter af befolkningen.

Det rette startpunkt for lokal partnerskabsinnovation er en kapacitetsopbygning hos den danske befolkning, der fokuserer på lokalsamfundets evner og muligheder for at indgå som samarbejdspartner med kommunen, energiselskaber mv. Hvis man overlader det til tilfældighederne, vil det ofte være Tordenskjolds soldater eller de allerede engagerede “omstillere,” der dukker op til kommunens aktiviteter og engagerer sig i omstillingsinitiativer generelt. Der er derfor behov for en metodisk og systematisk involvering og organisering af fællesskaber af borgere langt bredere via nabolag, arbejdspladser, foreningsliv og skoler.

³⁰ Et godt eksempel på dette er Føns Nærværme. For mange indbyggere i landsbyen Føns var det styrkede naboskab og fællesskab mere konkret og væsentligt end klimagevinsten, ved selve nær-fjernvarme-projektet.

Vi lever som borgere vores hverdag i fællesskaber. Det er typisk på vores arbejdspladser, skoler og i vores lokalsamfund. Og selvsagt også i høj grad i online communities. Det er her, vi henter mening, det er her, vi høster den nyeste viden om, hvad der foregår omkring os lige fra sladder til trusler eller spændende nye muligheder. Det er her, vi søger anerkendelse og bekræftelse. Fællesskaber er norm-styrede, og det er typisk i samklang med fællesskabers udvikling og forandring, at vi som mennesker ændrer os under indflydelse fra dem, vi spejler os i. Det er med andre ord også her, at normer kan ændres, nye ideer og normer kan slå rod og vokse eller dø hurtigt væk, hvis de ikke møder accept (Fine 2012).

Fællesskaber er langt fra statiske og kan forandre sig af både udefrakommende forhold og af ideer, der introduceres af folk inden for fællesskaberne – såkaldte normmentrenerer³¹ (Newell et al. 2021a: 30f.). På dansk vil man mange steder kende dem som ”ildsjæle”, altså mennesker, hvis evne til at motiveres og brænde for en sag er høj. Det er ikke mindst disse ildsjæle, det er oplagt at basere sin strategi på, hvis man søger at præge fællesskaber til at indoptage nye normer eller engagere sig i betydningsfulde sager. Men man skal sørge for at beskytte dem mod negativ feedback fra de større fællesskaber, de indgår i, og samtidig hjælpe dem til at arbejde systematisk med relationer og fællesskaber frem for at overfokusere på den sag, de brænder for, på bekostning af deres relationer til det større fællesskab.

Den amerikanske sociolog Damon Centola (2018, 2021) anbefaler at tænke i netværk og lokale fællesskaber og spredning via relationer frem for traditionel spredning via ”broadcast”-kommunikation til alle på en gang. I studier viser han, hvordan vi som samfund kan opnå sociale tippepunkter gennem normmentrenerers rolle i fællesskaber. Nøglepersoner fra civilsamfundet kan spille en afgørende rolle i den grønne omstilling ved at tage ansvar for at lede forandring, opbygge tillid, udvikle visioner og skabe mening i omstillingen (Westley 2011: 771). De kan agere som vigtige bindeled mellem mennesker og som knudepunkter i læringsnetværk. Social bevægelsesforskeren Marshall Ganz peger på, at dette bedst skaleres ved at identificere, rekruttere og udvikle lederskab hos nøglepersoner, og bygge fællesskaber rundt om disse ”organiske ledere” gennem målrettede og målbare handlinger, der kulminerer i deltagerdrevne, mobiliserende kampagner (Ganz 2010; Han 2014; Han et al. 2014). Community organizing-litteraturen (se afsnit 4.4 og 4.5) peger på dette som en mulig vej til at mobilisere uformelle ressourcer via uformelle relationer og fortællinger (Bevan & Fairman 2014).

³¹ Også formuleret af Frances Westley, professor i social innovation ved University of Waterloo, Canada, som: ‘institutional entrepreneurs’ med kapaciteten til at “drive sustainability innovation strategies by eroding the resilience of dominant institutional systems and presenting, “viable shadow alternatives and niche regimes.” (Westley et al. 2011: 762). Og endvidere: “Key persons [ildsjæle red.] can play pivotal roles in such learning processes including providing leadership, building trust, developing visions, and sense-making. These individuals can be important brokers for connecting people and networks and also play a key role as nodes in learning networks” (Westley et al. 2011: 771).

BOKS 5.2: Flere kommuner er i fuld gang

- I forlængelse af beslægtede indsigter har Aarhus Kommune (se casebeskrivelse i Bilag F) lavet en ambitiøs strategi i regi af Aarhus Omstillingsråd, der er placeret i kultur- og fritidsforvaltningen og har til formål både at udvide demokrati, øge den demokratiske dannelse og investere i udviklingen af stærkere fællesskaber blandt borgerne.
- Rudersdal Kommune har i flere år arbejdet for at engagere borgere og virksomheder via kultur og fritidsinstitutioner i verdensmål og søger nu med næste skridt at skabe omstillingsfællesskaber.
- KlimaRebild har med det Grønne Råd i kommunen gennem en relationsbåret strategi drevet af erfarne lokale nøglepersoner med stærke lederskabskompetencer formået gradvist at engagere stadig flere borgere.
- Brøndby Kommune har besluttet en strategi for at understøtte udviklingen af grønne nabofællesskaber, vel vidende at samtalen om "klima" er begrænset blandt borgerne ved afsættet. Samtalen og processen skal dermed hjælpe borgerne gennem samtaler, husmøder i hjemmene mellem naboerne og stormøder med kommunen som vært frem til at finde ud af, hvordan de finder mening i at engagere sig i den grønne omstilling på måder, der passer deres værdier, normer, oplevede problemer og bekymringer og mulige drømme for fremtiden.
- Aarhus Kommune har investeret i udviklingen af et sekretariat på seks årsværk. Rebild Kommune har i en årrække understøttet KlimaRebild med sekretariatsbistand og 200.000 kr. årligt. Aarhus Kommune investerer en kvart million i kapacitetsopbygning af "Grønne Nabofællesskaber" i kommunens forskellige kvarterer, ligesom Brøndby Kommune rammer et tilsvarende niveau af investering.
- Etableringen af et lokalt nærvarmeværk i Egebjerg i Odsherred Kommune er gennemført med en lokal borgergruppe som primus motor. Kommunen og det lokale fjernvarmeværk har løbende forsøgt at understøtte processen uden at undergrave det lokale ejerskab.

Vejen til investering i omstillingsfællesskaber bør tænkes i en tredeling mellem

- Partnerskaber med eksisterende foreninger
- Økonomisk finansiering
- Hotspots for samhandling.

Partnerskaber med eksisterende foreninger. At bygge omstillingsfællesskaber rundt om nabolag, beboelseskvarterer, landsbysamfund, arbejdspladser og uddannelsesinstitutioner er særligt relevant for at kunne engagere folk til klimahandling. Eksisterende administrative- og sociale infrastrukturer og hverdagsfællesskaber er oplagte som omdrejningspunkt for klimaengagement, da det er her, de fleste folk færdes i deres hverdag, og taler med hinanden.

Både civilsamsfundsorganisationer i Foreningsdanmark, bolig- og fagbevægelse, ejendomsadministratorer såvel som vejlaug, ejerforeninger, cykel- og transport-relaterede foreninger samt detailhandlen og forbrugerorganisationer, gymnastik- og idrætsforeningerne er oplagte knudepunkter. Ved at bygge fællesskaber op om nøglepersoner i disse knudepunkter kan andre medlemmer og folk nås fra afsendere, som de identificerer sig med.

Flere kommuner investerer i Grønne Nabofællesskaber³² på helt lokalt niveau for at sikre en fællesskabs- og naboskabseffekt, der opstår ved, at folk siger ja, fordi de bliver spurgt af en, de kender, og ender med at engagere sig dybt i aktiviteter, der både styrker det lokale fællesskab og skaber reduktioner i borgernes udledninger i hverdagen (læs mere om Grønne Nabofællesskaber i Boks 5.3).

BOKS 5.3: Hvad er Grønne Nabofællesskaber?

Initiativet Grønne Nabofællesskaber (GNF) er et decentralt netværk af lokale borgergrupper, der findes i stort set alle landets kommuner – store som små. GNF startede som en ide hos Bent Mariager og den grønne organisation www.Omstilling.Nu og blev oprettet i marts 2020. Ønsket var at bringe muligheden for at bidrage til den grønne omstilling ud til alle kroge af Danmark. I dag fungerer GNF som en lokalt forankret, men nationalt udbredt struktur til organisering af danskernes fælles og hverdagsprægede klimahandlinger. Over 7000 danskere har tilmeldt sig netværket, og der kommer nye grupper og nye medlemmer til hver uge.

Fælles for de mange medlemmer og lokalgrupper af GNF er, at det er et mødested, hvor danskere bliver forbundet med deres naboer om at dele biler, finde nye energiløsninger, fællesspisning, plante miniskove og lave byttemarkeder, hvor man kan bytte tøj, værktøj og legetøj. Den bagvedliggende filosofi er, at det er gennem små og tætte fællesskaber bygget på tillidsfulde relationer, at vi kan ændre vores hverdag, nabolag og langsomt det meste af Danmark.

Eksempler på indsatser i GNF, der opbygger og styrker initiativet

Der foregår en række af arrangementer og indsatser i GNF, der har til formål at opbygge og styrke initiativet.

Husmøder og relationer: For at skabe handlekraftige og stærke lokalgrupper bliver der i mange GNF faciliteret såkaldte “hus”møder. Hvor interesserede og engagerede borgere mødes over en kop kaffe eller går en tur for at dele historier, ideer og koordinere grønne projekter. Husmøderne fungerer som en tryk og uformel måde at knytte relationer mellem mennesker, der brænder for den samme sag.

Højskole: GNF har i foråret 2022 afholdt sin første højskoleweekend. Hvor ca. 60 mennesker fra det meste af landet mødtes en hel weekend for at styrke en samlet koordineret indsats, erfaringsudveksle og opbygge gode relationer og lederskabskompetencer på tværs af lokalgrupperne.

Kampagne: I efteråret 2021 satte GNF som mål at ville sprede sig ud over hele landet med små lokale grupper i løbet af en måned. Gennem et digitalt stormøde med 150 deltagere, opsøgende og rekrutterende arbejde i landets kommuner lykkedes det GNF at etablere sig i hele landet og øge medlemsbasen med 2984 personer. Et mål med indsatsen var desuden at inddrage ildsjæle fra GNF i kampagnen for at understøtte og udbygge deres ejerskab omkring projektet og sikre, at kampagnen talte ind i deres behov og drømme. Det var således første skridt til at identificere lederskabspotentiale og rekruttere lederskab til den fremtidige udvikling af GNF's struktur og strategi.

Økonomisk finansiering. I relation til opbygning af omstillingsfællesskaber findes flere danske eksempler på borgerinddragelsesindsatser i kommunerne, der understøttes af lokale organisationer. Typisk for disse indsatser er, at deres organisering ikke kun skyldes en klimaambitiøs kommune. Den lokale organisering af indsatserne etableres oftest som et dagsordendrivende partnerskab uden for kommunen. Disse er i flere tilfælde organiserede med fondsstruktur og formår at tiltrække yderligere kapital og partnerskaber til formålet.

³² Læs mere om Grønne Nabofællesskaber [her](#).

En økonomisk finansiering, der skal være omdrejningspunkt for en ny og stærkere forankring af den grønne omstilling generelt, må i den henseende være bygget op af et indtægtsdækket virke fra både kommune, virksomheder og civilsamfundet og vil typisk kunne øge deres budgetter yderligere gennem partnerskabsprojekter. Denne organisering skal fokusere på aktiviteter, der understøtter lokalt erhvervsliv, foreninger og fællesskaber i at reducere deres klimaaftryk. I en bestræbelse på at nedbringe forbrugsbaserede udledninger (scope 3) og virkeliggøre de nationale mål om at hjælpe danskerne med at træffe klimavenlige valg i hverdagen skal denne organisering arbejde på at udvikle lokalbefolkningens engagement i den grønne dagsorden. Aktiviteter strækker sig fra kvashegn over etablering af miniskove til samkørsel og projektering af energifællesskaber i samspil med den lokale kommunale forvaltning mv. En organisering, der bygger op om en lokal fondsstruktur, vil også kunne modne en særlige forståelse af, hvad klimaomstillingen kan indebære lokalt, og modne et stærkt “vi” gennem en fremtidsvision, involvering og fælles handling.

Hotspots for samhandling. Der bør målrettes indsatser inden for de såkaldte ”hotspots” for borgernes forbrugsfodaftrek, dvs. udledninger inden for transport, fødevarer, bolig & energi samt øvrigt forbrug (jf. kapitel 3; Akenji et al. 2021; Newell et al. 2021a). Det vil ikke mindst kræve et partnerskab eller samspil på tværs af skalaniveauer fra det nationale til det kommunale og lokale niveau. En målrettet indsats omkring hotspots vil kræve vidensleverandører, som leverer ensartede og tilgængelige data fra styrelser og virksomheder mv., statslige eller regionale rejsehold, der spreder viden, fremmer metoder og sikrer kvalitet og læringsfeedback (uddybes i afsnit 5.3.3.).

BOKS 5.4: Kollektiv efficacy og klimahandling

En stærk barriere for handling og adfærdsændringer er tvivl på egne mestringsevner, hvilket også kaldes en lav grad af self-efficacy (Bandura 2000). Det bunder i en oplevelse af ikke at være kvalificeret nok eller en forståelse af, at “folk som mig” ikke er i stand til den slags handlinger. Og ligesom det er en stærk forklaringskraft til manglende handling, så er det modsat samtidig en af de mest signifikante psykologiske faktorer for menneskeligt engagement og adfærd – altså hvorvidt man har en tiltro til at kunne klare udfordringer samt igangsætte og fastholde aktiviteter.

Kollektiv efficacy på klimaområdet handler om ens oplevelse af, hvorvidt man tror på, at mennesker som en selv kan gå sammen med andre og handle kollektivt på klimakrisen og derigennem påvirke samfundsudviklingen i en mere bæredygtig retning (ibid.). Troen på, at samfundet kan forandres, er afgørende for grønt engagement og adfærd. Dette er indlejret i individens agens og mindset. Forskning underbygger, at et mindset, der anser verden som foranderlig, øger sandsynligheden for bæredygtige levevisændringer (Duchi et al. 2020). Der er altså store adfærdsænderende potentialer i at kommunikere løsninger og positive historier, som understøtter den kollektive efficacy – altså styrke troen på egne og kollektive mestringsevner (Newell et al. 2021a: 31). Derudover kan man styrke folks efficacy ved at tale til deres handlemuligheder og ved at give dem ansvar og indflydelse på beslutninger og implementering.

5.3.2 Komponent 2: Partnerskabsdrevet arena³³ for samhandling

– kommunale klimatopmøder

Når kommunen skal arbejde med grøn omstilling på alle de områder, hvor byråd og forvaltning ikke nødvendigvis har direkte kontrol over udledningerne, må der findes veje til at arbejde med partnerskaber og skabe nye arenaer eller fora. Kommunale klimatopmøder er vores bud på en ramme, der sikrer den rette mekanisme til at organisere lokale aktører omkring individuelle forpligtelser for at nå fælles mål. I det følgende beskrives det som et forum inspireret af de internationale klimatopmøder.

Facilitering af samhandling

Kommunen kan facilitere en proces, hvori aktører i kommunens geografiske område involveres i forpligtende aktiviteter, som siden kan føre til formelle beslutninger hos de involverede parter. Facilitering handler her ikke mindst om relationsopbygning, eksempelvis med et lytteforløb som startpunkt. Selve processen bør sigte mod at formulere fælles mål, så de forskellige aktører har mulighed for at beslutte, hvilke mål deres organisation, fællesskab eller virksomhed er klar til at sætte og forpligte sig på i en gensidig proces.

Det er op til kommunen at undersøge, hvordan den bedste proces skabes, og hvad der skal ske under processen, for at sikre at det passer på den lokale kontekst. Lokale muligheder, barrierer eller geografiske og erhvervmæssige forhold. Lokalhistorik består desuden af gode såvel som dårlige oplevelser – formen på processen afhænger derfor af, hvilken erfaring borgerne har af kommunen i lignende projekter. Facilitatoren finder herigennem ud af, hvilke ildsjæle, organisationer og virksomheder der findes i deres kommune, og hvilke bæredygtighedsdagsordner der ligger borgerne på sinde. Denne proces kan udvikles gennem lyttekampagne/lytteforløb med husmøder og samtaler i forsamlingshuse, biblioteker osv. som rekrutteringsgrundlag for det videre forløb.

Lederskabsdimensionen i denne proces består i at skabe et fællesskab af aktører fra kommunens geografiske enhed. Der kan med fordel tages udgangspunkt i eksisterende fællesskaber, når de første lokale aktører skal inviteres til lytteforløbet. Forløbet skal skabe nye relationer og ikke kun afdække allerede eksisterende institutioner og foreningers motivation for den grønne omstilling. Faciliteringen af denne proces kræver understøttelse af engagement og ikke kun at søge optimeringsmuligheder hos allerede eksisterende fællesskaber.

Princippet bag denne del af projektet skal være samtalebaseret og konsensusføgende, og vil derfor tilnærmelsesvist ligne en mini-borgersamling, men formålet med lytteforløbet er at fremkalde grundelementerne til nye, lokale handle-fællesskaber. Herved opnås en såkaldt deltagereffekt, hvor ejerskab og forpligtelse kan bidrage til at mobilisere fælles vilje og nye ressourcer fra de deltagende parter.

Klimatopmødet er et format for, hvordan en gruppe aktører bliver enige om en fælles agenda. Det er her samhandlingen går igang. I opstarten skal der deles en åben invitation til alle lokale aktører, så de fremmødte sammen kan mødes om en fælles agenda og sætte fælles

³³ Samhandlende arenaer er en projektbeskrivelse udviklet med henblik på at skabe rammen om en arbejdsform, hvor alle berørte parter forpligter sig på ambitiøs og vidtrækkende klimahandling. Ambitiøse kommuner vil have klimaplaner med vidtgående handling på scope 1 og 2 og vil kunne bruge arenaen som platform for at vise lederskab og derved inspirere og mobilisere civilsamfund og erhvervsliv til at følge efter (jf. modellen ovenfor).

mål og få flere med. Arenaer som disse vil samtidig skabe rammer for bredere samtaler både på sociale medier og i den lokale presse.

Klimatopmøder som platform³⁴

FN's velkendte klimatopmøder er udviklet som format til at fremme forpligtende målsætninger og handling rundt om et kollektivt problem, som ingen enkeltaktør har fuld kontrol over – hvor samarbejde, fælles data/målemetoder og partnerskaber er afgørende værktøjer. En partskonference³⁵ kan med en tilpasning være en relevant ramme såvel som motiverende fortælling, hvis man overfører det til bestræbelsen på at skabe transformativ partnerskaber for forbrugsrelaterede CO₂-reduktioner. I følgende inddeling skitseres konturen til et topmøde.

Mål og aktørkreds

Formålet med topmødet er at etablere en stærk strategisk forankring af målet blandt deltagerne. Målet kan være bredt defineret, da konsensus og fælles forståelse er i højsæde. Det fælles mål bliver til gennem historiefortælling om, hvorfor det geografiske fællesskab skal arbejde på at nedbringe forbrugsemissioner, så der modnes et lokalt, stærkt "vi" gennem en fremtidsvision, involvering og fælles handling. Heri skabes forbindelsen mellem individuel motivation, fælles læring og værdier.

Formålet kunne f.eks. formuleres som det at nedbringe forbrugsudledningerne på en socialt afbalanceret måde, som respekterer principper om fælles, men differentieret ansvar. Den fælles læringsproces, hvor deltagerne opbygger et fællesskab og lytter til hinanden, er essentiel, da den er med til at sikre, at deltagerne får ejerskab over de løsninger, som de selv skal være med til at virkeliggøre.

Aktørkredsen, der gennem lytteforløbet inviteres med til topmødet, kan være alle, som har medansvar for udledninger i kommunens geografi. Virksomheder, foreninger, vejlaug, boligforeninger og andre borgergrupper, netværk som Grønne Nabofællesskaber, landmænd, trafik- og transportselskaber, uddannelsesinstitutioner fra området, varme- og energiselskaber fra området, forskellige kommunale forvaltninger og institutioner mv., der vil indgå i et partnerskab om problemet.

Klimatopmøde-processen

På klimatopmødet er der både dialog og vidensformidling, så parterne lærer om omfanget af den grønne omstilling set ud fra både denne globale krises omfang og kommunens drømme for grøn forandring. Omfanget af krisen og forandringen præsenteres som en fremtidsvision for kommunen som fællesskab, og ikke som en uoverskuelig byrde af forandringer. Dernæst foregår mødet som simultane fremtidsværksteder, hvor der bliver diskuteret indsatser inden for udvalgte relevante kategorier, såsom udledninger inden for transport, fødevarer, bolig & energi samt øvrigt forbrug. Disse værksteder munder ud i forskellige fokusområder, som er dannet gennem de fremmødtes dialog, der tilsammen danner en fælles agenda for kommunen som fællesskab i år 2045.

³⁴ Konceptet indebærer en model hvor følgende punkter kan tjene til inspiration og videre indarbejdelse under hensyntagen til lokal kontekst og historie mv.:

³⁵ På engelsk bruges Conference of Parties (COP) som term for eksempelvis de internationale klimatopmøder, kendt som COP15 eller COP26 alt efter nummeret.

Afhængigt af faciliteringsgraden på mødet skal det gøres klart, hvad kommunen som myndighed og virksomhed går forrest med af reduktionsmuligheder via deres klimaplan, og hvad kommunen kan/vil gøre for at understøtte borgere, der gerne vil organisere sig i grønne fællesskaber.

Afslutningen på klimatopmødet skal være formuleringen af en række fælles delmål og forpligtelser. Aktørkredsen mødes derfor til sidst og udformer et fælles "charter," som alle parter skal tilslutte sig – hvor de enes om, hvad problemet består i, hvordan de måler frem-skridt og forpligter sig på komplementerende handlinger. Denne fælles agenda giver relevante aktører (særligt kommunen) mandat til at udvikle og fremlægge planer på efterfølgende topmøder for, hvordan forbrugsbaserede emissioner kan bringes ned.

Parterne samles en gang om året til klimatopmøde for at gøre status over, hvor langt de hver især er med at reducere deres egne udledninger ved at kigge på validerede data over udledninger. Hermed igangsættes en proces, som bliver startpunktet for en tilbagevendende begivenhed, hvorpå nye planer og strategier kan etableres. Det "loop", som hermed bliver til selve klimatopmøde-processen, består af:

- A. Vedtagelse af en handleplan for fælles kampagner eller andre tværgående aktiviteter, der gør dem i stand til at øge deres kapacitet til at realisere fælles mål.
- B. Opdatere deres mål for det kommende år med det mål løbende at accelerere reduktionerne fra erhvervsliv, foreninger, borgere/husholdninger samt kommunen selv.
- C. Drøftelse af eventuelle behov for nye, supplerende enten individuelle eller tværgående initiativer.

Klimatopmødets infrastruktur

Sikring af projektets monitorering kan koordineres, hvis de deltagende parter understøttes af et sekretariat/center, der følger de aktiviteter, som igangsættes, samt dokumenterer effekten og udvikling af klimatopmødets samarbejde. Monitorering skal ske i det omfang, aktørkredsen bag klimatopmødets målsætninger bruger sparring og coaching med sekretariatet for at understøtte den forandringsproces, de beslutter sig for at arbejde på.

Understøttelse betyder opbygning af stærkt lederskab i de enkelte netværker og arbejdsgrupper, som begynder at arbejde med at nedsætte deres forbrugsudledninger. Dette gøres ved at arbejde med de fem lederskabspraksisser udviklet af Marshall Ganz og hans associerede i det globale Leading Change netværk (se Afsnit 4.5).

Fælles sparring og coaching samt data og målemetoder af partnerskabets effekt kan finansieres gennem kommunale, regionale eller statslige midler eller via en lokal omstillingsfond. Alternativt kan staten oprette et rejsehold i stil med rådgivende rejsehold kendt fra energisektoren og landbrugsområdet.

Vejen frem

Klimatopmøderne vil også skabe en ramme for, at virksomhederne og civilsamfundet kan konkurrere med hinanden om at være grønnest på et fælles valideret datagrundlag. Og det vil være en ramme, hvor virksomheder og de offentlige institutioner kan modtage et venligt pres fra borgerne om at gøre mere. Samtidig kan de få en scene at blive hyldet på, når der for alvor opnås emissionsreduktioner i hele deres værdikæde.

Efter 3-5 års rul med sådanne klimatopmøder kan man med fordel sætte en ramme, hvor gennemsnittet af de bedste 25 % inden for en sektor gøres til baseline, som alle andre får x antal år til at leve op til. Efter en skæringsdato kan de så møde stigende afgifter eller blive fravalgt af kommunens udbud osv.

Man bør desuden fra statslig side understøtte et klimahandlingsnetværk for kommuner, der vil gå forrest og udvikle disse klimatopmøder i praksis. Hermed går man over til i større omfang at forpligte hinanden på at afprøve nye klimaløsninger. Disse kommuner kunne oplagt få status af "klimafrikommuner" med langt mere vidtgående beføjelser til at "fjerne bøvet", regulere udledninger (og trafik, industri osv.) og gennemføre de forslag, klimatopmøder, lokale borgerting og erhvervsfora måtte komme op med af nye, geniale løsninger. Og ret til at hæve skatten med en "klimaprocent," f.eks. hvis der er opbakning til det, i stil med da Odense Kommune fik adgang til at indføre en "velfærdsprocent" eller de frikommuneforsøg, hvor udvalgte kommuner er blevet friholdt for bestemte reguleringer.

BOKS 5.5: Skalering af normer for bæredygtige levevis

Borgergrupper, civilsamfund-, virksomheds- og markedsorganisationer spiller en stor rolle i overgangen til et lavemissionssamfund. Selvom både forbrugere og virksomheder spiller forskellige roller i den grønne omstilling, indvirker deres forskellige energi-relaterede ændringer hinanden positivt (IEA 2021: 174). Virksomheder og civilsamfundets konkurrence om at være grønnest kan derigennem skalere en gensidig afhængighed i forhold til hinandens ageren.

Virksomheder

Mange virksomheder viser grønt lederskab allerede, men mange har endnu til gode for alvor at få samlet overblik over og styr på værdikæderne og de samlede emissioner, der knytter sig til deres værdiskabelse, og få lavet troværdige strategier for at bringe dem ned.

Medarbejderne viser i mange analyser høj interesse og motivation for den grønne omstilling, men ofte er de kun i mindre grad blevet aktivt involveret i dette. Her mister man et betydeligt potentiale for tredobbelte bundlinjeeffekter på både energibesparelser og lavere CO₂-aftryk, økonomiske besparelser samt bedre arbejdsmiljø og højere trivsel.

Navnlig der, hvor processer omkring energibesparelser, klima- og miljøforbedringer drives via medarbejderdrevet innovation og deltagelse, rapporterer medarbejderne om betydelig anerkendelse fra ledelsen for deres mange gode ideer. Det gavner motivation, social kapital i virksomheden og dermed også samhørighed og produktivitet som eksempel på feedback-læringsloop beskrevet i kapitel 4³⁶.

Civilsamfund

Det grundlæggende økosystem for forandring er forankret i uformelle borgergrupper (f.eks. grønne nabofællesskaber). Her finder vi særligt lederskabspotentiale for forpligtende handlefællesskaber, som den dybe skalering af bæredygtig adfærd og levevis afhænger af (se Bilag K om forskellige typer af skalering). Disse græsrodsbevægelser er med til at skabe arenaer for alliancer, som samler forskellige grupper med fælles formål om social forandring (Webb et al. 2021).

Men det vil også især være centralt at sikre, at de brede formelle sociale bevægelser, foreninger og organisationer hjælpes til at finde måder at oversætte de erfaringer, værdier og motivationer, deres medlemmer typisk allerede har, til konkrete måder, de kan handle sammen på klimadagsordenen.

Det drejer sig ikke mindst om boligforeningerne, sports-, idræts-, og fritidsforeningerne, naturforeningerne bredt set, forbrugerrådet og lignende, som har unik position og mulighed for at skabe ejerskab til grøn omstilling og vidtforgrænsede samtaler og samhandling, når det kommer til forbrugsreducerende overgang til bæredygtige levevis.

Arbejdet med at involvere borgere og lokale aktører for at forme fællesskaber rundt om alt fra klimatilpasningsplaner til VE-udbygning og over på de centrale domæner for forbrugs- og adfærd ændringer fra transport til fødevarer og bolig bør derfor tænkes i en helhed. Også sådan vil man kunne tænke samlet om ressourcer og etablere det i en tydelig demokratisk og institutionel ramme – båret af lokalt lederskab. Men hvordan skaber man en robust lokal ramme, hvor denne platform for samhandling kan finde sted?

36 Carlsbergs erfaringer træder positivt ud som case til inspiration her, se mere på 3F's temaside [her](#).

5.3.3 Komponent 3: Opret lokale omstillingsfonde finansieret af offentlige, private og civile midler og lokale omstillingscentre

Det kræver investeringer at lykkes med den grønne omstilling, og det omfattende samarbejde på tværs af aktører kræver en robust og stærk lokal ramme. Som talrige eksempler viser rundt i kommunerne, er de ofte forankret i fonde eller offentlig-private samarbejder el.lign. Ved at etablere lokale fonde som omdrejningspunkt kan man på samme tid sikre en solid ramme om partnerskaberne og en ramme for samarbejde, læring og kapacitetsopbygning.

De kan oplagt knyttes til udbygning af vedvarende energi i det geografiske område, sådan at jo mere VE der etableres lokalt, desto flere midler vil fonden og dermed partnerne bag have til at realisere deres fælles mål og tilgodese de øvrige interesser, de er forankrede i (se mere om den nationale finansiering under komponent 6).

Sammensætningen af partnerne bag fonden skal tænkes sådan, at modsatrettede interesser har en ramme at mødes om og samtidig kan finde ind til deres fælles interesser. Hver af følgende interessenter er udvalgt efter at sikre kollektivt medejerskab fra de vigtigste partnere i lokalsamfundet og får derfor en stemme i bestyrelsen hver:

- Kommunen
- Lokalt erhvervsliv
- Lokale naturinteresser
- Lokalt idrætsliv
- Lokale fagforeninger
- Lokale klimainteresser.

I flere kommuner har man allerede disse interessenter samlet i "grønne råd" eller lignende udvalg med bred repræsentation af lokalsamfundet, ligesom man i en stribe kommuner har fondsstrukturer, der kan tænkes som ramme for dette allerede.

Etableringen af en lokal fondsstruktur har til formål at sikre et armslængdeprincip, der tydeliggør uafhængigheden af politiske interesser. De lokale fonde vil derfor kunne understøtte, at den fortsatte udbygning af grøn lokaludvikling er forankret omkring en lokal og uafhængig organisering, hvor lokale hensyn og ønsker er omdrejningspunktet.

De lokale omstillingscentre kan fungere som sekretariat for de lokale omstillingsfonde og dermed sikre en direkte forbindelse mellem fondenes prioriteringer og de lokale omstillingscentres arbejde. Denne model kendes fra miljøpunkterne i København, hvor miljøpunkterne varetager de bagvedliggende fondes praktiske forpligtelser. Herigennem får de lokale omstillingsfonde et værktøj til direkte at igangsætte og facilitere lokale omstillingsaktiviteter.

Derudover vil fondene kunne kanalisere midler videre lokalt til aktiviteter som lokale klimatopmøder og omstillingsfællesskaber. Disse vil tilsammen sikre, at titusindvis af borgere ser, lærer om eller forholder sig til, hvordan deres lokalsamfund omstilles, og hvad de selv kan bidrage med. Omstillingscentrene vil oplagt få en rolle i at facilitere disse aktiviteter.

Opgavebeskrivelse for lokale centre drevet af lokale partnerskaber/fonde:

- De mest gennemgående erfaringer med dybdegående, borgerinvolverende tiltag har dels været i Agenda21-centre i forskellige udgaver samt i Sønderborg med ProjektZERO, Samsø Energiakademi, Københavns miljøpunkter og Det Grønne Hus i Køge.
- Disse erfaringer er værd at bygge videre på, men man skal sikre, at de udvikles til at være lige så åbne, dynamiske og agenda-drivende for kommune og lokalsamfund, som de bedste af dem har været. Det kræver nytænkning og tilrettelæggelse af udadvendte aktiviteter, der sikrer, at man engagerer mange forskellige segmenter i befolkningen.
- Centrene kan lave øvrig indtægtsdækket virksomhed og vil typisk kunne to- eller tredoble deres budgetter gennem partnerskaber, fundraising mv.
- Centrene skal arbejde med at udvikle lokalbefolkningens engagement i bæredygtighed på en måde, så man finder sin egen særlige forståelse af, hvad det indebærer lokalt, og modner et stærkt "vi" gennem en fremtidsvision, involvering og fælles handling.
- Centrene skal have ansvar for at understøtte aktiviteter, der kan hjælpe lokalt erhvervsliv, foreninger og fællesskaber med at reducere deres miljø- og klimaaftryk, så de kan være en afgørende partner for kommunernes bestræbelser på at nedbringe forbrugsbaserede emissioner (scope 3-udledninger) og for regering og folketing med bestræbelserne på at hjælpe danskerne med at træffe klimavenlige valg i hverdagen.
- Det kan ske gennem fælles kampagner og målrettede indsatser, der øger effekten af statslige puljer, data og service (a la energitjenesten og spareenergi.dk) ligesom civilsamfundsprojekter fra Vedvarende Energi, Rådet for Grøn Omstilling, Gate21, CONCITO og DeltagerDanmarks bidrag til 70i30.
- Centrenes kompetencer kan kvalificeres med understøttelse af teknisk bistand og rådgivning fra statslige rejsehold til kompetenceudvikling i borgerinvolvering, organisering af fællesskaber og borgerdrevet innovation og samskabelse, som bør understøttes via statslige midler, men kan drives via ovenstående civile aktørers stærke kompetencer på feltet.

5.3.4 Komponent 4: Kommunal rolle i partnerskabsinnovation:

proaktiv sagsbehandling og sekretariatsbistand til samhandlende arenaer

Kommunerne spiller en helt central rolle som brobygger mellem det offentlige og civilsamfundet (og den private sektor). Det skyldes, at kommunen er den offentlige myndighed, der er tættest på borgerne. Kontaktfladerne mellem kommunen og borgerne er synlige i det daglige. Det være sig gennem daginstitutioner, skoler, biblioteker, affaldshåndtering, vejvedligehold, belysning osv. Det betyder også, at borgerne orienterer sig mod kommunerne om de praktiske fællesløsninger i hverdagen. Denne tætte relation indeholder et stort potentiale for, at kommunerne også kan fungere som initiator for de lokale organiseringer.

Kommunernes rolle kan beskrives i det følgende:

- **Ambitiøst kommunalt lederskab** ved at opstille omstillingsmål for hele kommunen (f.eks. CO₂-reduktionsmål, udvidet VE-kapacitet, energibesparelser og lignende).
- **Proaktiv myndighedsudøvelse**, hvor kommunen finder veje til at skifte fra “Nej, det må du ikke” til “Ja, det må du godt” eller “Nej, men hvis I gør sådan her, så ...”.
- **Institutionel samskabelse**, hvor man åbner kommunens organisation op ved at facilitere partnerskaber med borgergrupper og eksterne faglige kompetencer.

Ambitiøst kommunalt lederskab. Kommunerne spiller en vigtig rolle i at sætte barren for, hvad almindelige mennesker og lokale virksomheder forestiller sig er muligt at opnå. En kommune, der arbejder med klare og ambitiøse prioriteringer i f.eks. deres DK2020-klimaplan, vil inspirere til, at lokale borgere også kan forestille sig, at det er muligt at gå foran i den grønne omstilling.

Lederskabet handler om at feje for egen dør, ved at kommunen bliver ambitiøse på deres egen virksomhed, f.eks. via energioptimering af egne bygninger, omstilling af bilflåde til elbiler og elcykler, plantebaseret mad i institutionskøkkener og lignende. Men derudover handler det i høj grad også om, at kommunen understøtter en fælles fortælling om, at vi i det lokale fællesskab har et fælles ansvar for og en rolle i at løfte den grønne omstilling

Proaktiv myndighedsudøvelse. Kommunerne er i administrativ henseende lokale myndigheder, der både skal sikre, at sagsbehandling foregår i overensstemmelse med lovgivningen, og at kommunalfuldmagten overholdes. I udgangspunktet fungerer den kommunale myndighedsudøvelse som en “negativ” handling forstået på den måde, at den kommunale forvaltning skal sikre, at der ikke træffes ulovlige beslutninger i kommunalbestyrelsen eller foregår ulovlig sagsbehandling i kommunens forvaltning. Dette er i udgangspunktet en rigtig god ting og sikrer eksempelvis borgere og virksomheder mod forskelsbehandling.

Den kommunale myndighedsudøvelse kunne dog med fordel suppleres med et mere proaktivt element, der har fokus på at udvide det lokale handlerum i den grønne omstilling. I det konkrete vil det betyde, at der i forbindelse med f.eks. ansøgninger om opsætning af VE-anlæg ikke blot gives afslag, såfremt et ansøgt projekt er i modstrid med lokalt hensyn, men at den kommunale myndighed aktivt søger at pege på alternative muligheder for opsætning. Fri-kommuneforsøgsordningen kunne med fordel også gælde inden for den grønne omstilling, således at den kommunale administration har videre rammer til at fungere proaktivt.

Institutionel samskabelse. Når det ambitiøse kommunale lederskab forenes med en proaktiv myndighedsudøvelse, er der grundlag for en kommunal institutionel ramme, der giver lokale “muskler” til at skubbe den grønne omstilling op i omdrejning. Suppleres dette med en fokuseret samskabelsestilgang, hvor lokale borgeres (og virksomheders) aktive deltagelse i planlægning og udmøntning af de konkrete grønne omstillingstiltag prioriteres positivt, vil den kommunale værktøjskasse vokse.

Udgangspunktet for den institutionelle samskabelse er, at den offentlige/kommunale organisation har begrænsede ressourcer, og at en samskabelsesproces, hvor lokale borgere inddrages aktivt, vil kunne forløse langt flere ressourcer, mere viden og forståelse for de konkrete løsninger, der gennemføres i deres lokalområde. Fællesmængden af kreativitet og innovation bliver simpelthen større, når den lokale viden og ejerskabet hos de lokale borgere sættes i spil

Tværkommunal organisering via KKR-organisering. Regionerne og de tværkommunale KKR-organiseringer (der er ét KKR i hver region og det står for kommune kontakt råd) kan spille en vigtig rolle i at understøtte kommuner og ikke mindst ved at udvikle fælles strategiske indsatser, hvor der er særlige behov for det, samt hjælpe med kapacitetsopbygning og kompetenceudvikling på centrale felter især omkring den nye faciliterende rolle.

Det synes relevant, at KKR-organiseringerne tænker initiativer ind i en form for partnerskaber omkring et forsøgs- og omstillingscenter i hver region, hvor kommunerne i regionen kan samarbejde, hente læring og inspiration, og hvor efteruddannelse af kommunale medarbejdere kan organiseres.

Regionerne og KKR-organiseringerne kunne oplagt også understøtte med analysekapacitet på en række nødvendige felter, som kommunerne enkeltvis ikke har kapacitet til. Med et regionalt samarbejde kan man samtidig øge den lokale og kommunale anvendelse af best practices rundt om i landet.

5.3.5 Komponent 5: Pulje til finansiering af fondsstrukturer og lokale centre

National rolle i partnerskabsinnovation: en national pulje, der kan sikre, at de lokale omstillingscentre får den rette økonomiske og juridiske hjælp til opstartsfasen.

Fra vedvarende energi til lokal grøn omstilling

Finansieringen af den lokale grønne omstilling vil f.eks. kunne ske gennem en ny national model for VE-bonus, hvor en del af omsætningen fra lokal produktion af vedvarende energi går til den kommune, der stiller areal til rådighed for vedvarende energianlæg. Af disse midler skal en vis andel gå til de lokale omstillingsfonde (*beskrevet under komponent 3*), der finansierer lokale grønne aktiviteter.

Allokeringen af midler til de lokale omstillingsfonde kan med fordel kobles til nogle motivationsmekanismer, der belønner lokal grøn energiomstilling. Dette vil medvirke til at sikre fortsat tilbageløb af investerede midler til yderligere lokal udbygning af vedvarende energianlæg.

Med etablering af en sådan finansieringsmodel vil man sikre en mere omfattende udbredelse af værditilvæksten fra den grønne energiomstilling til hele landet – også til de områder af landet, hvor den grønne omstilling ikke tidligere har givet “afkast”. Tilbageløbet af midler fra de lokale VE-anlæg vil således medvirke til at opbygge en lokal kapital, der kan geninvesteres i yderligere energioptimering og grøn omstilling af lokalsamfund over en bred kam.

Pulje til nationalt omstillingssekretariat og kickstart af de lokale omstillingsfonde

Sideløbende med en ny national model for finansiering af lokale omstillingsaktiviteter bør der etableres en national pulje til grøn omstilling. Den nationale pulje har til opgave at finansiere et nationalt omstillingssekretariat og allokere midler til de lokale omstillingsfonde. Økonomisk finansiering af lokal infrastruktur og lokale aktionsgrupper kan eksempelvis tænkes i forlængelse af modellen for VE-bonus som foreslået af CONCITO, så der sikres tilbageløb fra VE-projekter til kommuner og lokalsamfund, der kan drive lokale grønne fonde mv. (Capon & Damsø 2022).

Nationalt omstillingssekretariat

Det nationale omstillingssekretariat vil have til opgave at koordinere den nationale interessevaretagelse og sikre faglig understøttelse af de lokale omstillingsfonde. Den faglige understøttelse vil kunne ske i form af forskellige former for nationale rejsehold, der kan vejlede de lokale organiseringer i borgerinddragelsesprocesser, etablering af energifællesskaber, renovering, fjernvarme/termonet, klimabetinget arealudvikling og lignende. Det nationale omstillingssekretariat skal have kompetencer til at uddanne og vejlede de lokale organiseringer i organisatoriske, økonomiske, juridiske processer. Derudover vil der med udspring i det nationale omstillingssekretariat også kunne koordineres landsdækkende aktiviteter samt videns- og dataformidling, der kan understøtte de lokale organiseringer i deres indsatser.

Midler til lokale omstillingsfonde

Den nationale omstillingspulje skal sikre opstartskapital til de lokale omstillingsfonde. Dette vil være med til at kickstarte de lokale omstillingsfondes arbejde, der i opstartsfasen til have brug for midler til etablering.

Derudover skal den nationale pulje løbende modvirke, at der opstår en geografisk ubalance, der forfordeler kommuner, der ikke er egnet til udbyggelse af vedvarende energi. Midler fra den nationale pulje til grøn omstilling vil derfor også være et supplement til finansieringen, der sker gennem VE-udbygningen.

6

Klimapolitisk lederskab og mulige virkemidler

Dette kapitel er forfattet af DeltagerDanmark og CONCITO.

HOVEDBUDSKABER I DETTE KAPITEL

- Klimapolitisk lederskab handler om konkrete og sektorspecifikke virkemidler, som muliggør, at borgere i fællesskab kan påtage sig ansvar og handlinger, som leverer markante reduktioner i det samlede klimaaftryk. Men det handler i mindst lige så høj grad om at gå forrest med klimahandling og skabe de bredere rammer, der fremmer et folkeligt engagement i klimahandlinger, så der opnås systemiske effekter.
- Sektorspecifikke virkemidler kan med fordel adressere områder med størst reduktionspotentialer, hvilket for højindkomstlande som Danmark er de tre områder kendt som "bilen, bøffen og boligen" bestående af vores transport/mobilitet (via mindsket bil- og flytransport, mere samkørsel og delebilisme, strategisk byplanlægning og offentlige transportudbud, som gør det nemmere at leve uden bil), fødevarer (via en mere planterig kost og mindsket madspild) og energiforbrug (via udfasning af olie og gas i el- og varmforsyning og udvidelse af vedvarende energi f.eks. via energifællesskaber). Herudover er der store reduktionspotentialer forbundet med vores forbrug af varer og tjenesteydelser (særligt via leje og leasing samt genbrug og reparation i stedet for at købe nyt og eje).
- Følgende områder indebærer et stort potentiale for at styrke de bredere rammer for et folkeligt engagement i den grønne omstilling: nye offentlige fortællinger om klimahandling, bedre forbrugsbaserede opgørelser og databaser, reduktionsmål for forbrugsudledninger, klimavurdering af politiske forslag og beslutninger, grønne offentlige indkøb og ansvarlige investeringer, en ambitiøs og social retfærdig grøn skattereform samt en begrænsning af fossile reklamer.

I dette kapitel beskriver vi først, hvad vi mener med et klimapolitisk lederskab i Danmark. Dernæst introducerer vi tre forskellige tilgange til efterspørgselsorienteret klimapolitik og de fordele og ulemper, som hver tilgang kan siges at være forbundet med. Herefter præsenterer vi en række bud på sektorspecifikke virkemidler inden for transport/mobilitet, fødevarer, energiforbrug samt varer og tjenesteydelser. Afslutningsvis fremhæver vi syv områder med et særligt stort potentiale for at skabe de bredere rammer, der fremmer et folkeligt engagement i klimahandlinger, så man opnår systemiske effekter. Samlet set giver kapitlet et bud på, hvordan det klimapolitiske lederskab i Danmark kan styrkes markant.

6.1 KLIMAPOLITISK LEDERSKAB I DANMARK

Lederskab kan defineres ved: “at acceptere ansvaret for at skabe de betingelser, der gør det muligt for andre at handle på og opnå et fælles mål under usikre omstændigheder” (Ganz 2010: 1). Ud fra denne definition er det tydeligt, at klimapolitisk lederskab ikke kun handler om at udvikle – og sikre flertal bag – specifikke, klimapolitiske virkemidler, men i lige så høj grad handler om at skabe de rammer, der muliggør, at borgere kan påtage sig et medansvar i form af bæredygtige adfærdsændringer og kollektiv klimahandling for at opnå den fælles vision om et bæredygtigt samfund. Derfor bør klimapolitisk lederskab tage udgangspunkt i to gensidigt afhængige strategier:

1. Vedtage konkrete og sektorspecifikke virkemidler, som muliggør, at borgere i fællesskab kan påtage sig ansvar og handlinger, som leverer markante reduktioner i det samlede klimaaftryk.
2. Gå forrest med klimahandling og skabe de bredere rammer, der fremmer et folkeligt engagement i klimahandling, så der opnås systemiske effekter.

Klimapolitisk lederskab handler altså ikke kun om sektorspecifikke virkemidler, men også om at skabe de optimale omkringliggende betingelser – det, vi her kalder den bredere politiske ramme. Denne ramme handler om at skabe en kontekst, der gør det svært for folk at retfærdiggøre manglende eller ikke-tilstrækkelig klimahandling. Hvis grunde eller undskyldninger for ikke at handle på klimakrisen er nemt tilgængelige, er det også nemmere for os som borgere at overbevise os selv og vores nærmeste om, at klimahandling kan, og bør, overlades til nogle andre (f.eks. politikere, virksomheder osv.). De to skitserede strategier overlapper hinanden blandt andet ved, at de sektorspecifikke virkemidler, som tages i brug (eller ikke tages i brug), påvirker den bredere kontekst for borgeres tænkning, samtaler, debatter og handlinger omkring klimaløsninger og bæredygtige levevis.

Argumenter eller rationaliseringer for ikke at handle kan være uretfærdighed, inkonsistens eller manglende politisk lederskab. Som beskrevet i kapitel 2 efterspørger den danske befolkning konsistens i klimapolitikken, og flertallet søger efter handlemuligheder, de selv kan påtage sig i den forbindelse. Dette sker i endnu højere grad, hvis de ved, at andre også påtager sig deres andel af ansvaret. FN's klimapanel dokumenterer (med høj sikkerhed), at folkelig accept af klimapolitik afhænger af, hvorvidt den politiske proces, og konsekvenserne af politikken, opleves som retfærdigt (IPCC 2018). Hvis individer eller virksomheder kan fortsætte deres klimaskadelige aktiviteter uden at skulle betale en retfærdig pris for det, eller på anden måde blive pålagt regulering eller krav om kompensation, kan det bidrage til kynisme og apati på klimaomstillingens vegne (Charmichael 2019). Det betyder samtidig, at der eksisterer et stort potentiale for en stærkere folkelig deltagelse i klimahandling med klimapolitiske virkemidler og rammer, der udviser en større grad af konsistens, lederskab og “walking the talk” eller “show it, dont tell it”.

6.2 EFTERSPØRGSELSORIENTERET KLIMAPOLITIK

For at nedbringe forbrugsbaserede emissioner kan man med politiske tiltag søge at sænke efterspørgslen på klimabelastende varer og ydelser ved at føre såkaldt efterspørgselsorienteret klimapolitik (Creutzig et al. 2018). Her er tale om politiske virkemidler med fokus på at nedbringe udledninger gennem ændringer i forbrug, adfærd og levevis og i den forbindelse de teknologiske og sociale systemer, disse mønstre indgår i (se også Klima- og Omstillingsrådet 2022). Med andre ord at omdirigere husholdningers forbrug væk fra klimabelastende produkter, varer og tjenesteydelser og hen imod klimavenlige alternativer.³⁷ For en uddybende konceptualisering af efterspørgselsorienteret klimapolitik fra FN's Miljøagentur se Bilag H.

Efterspørgselsorienterede klimapolitiske virkemidler kan opdeles i samme tredeling, som vi præsenterede i kapitel 4 (se Figur 4.2), afhængigt af om de tager udgangspunkt i modeller for forandring af adfærd baseret på individet, institutioner eller sociale praksisser (Keller et al. 2016).

Politiske virkemidler, der tager udgangspunkt i modeller for forandring af adfærd baseret på **individet**, er f.eks. afgifter, mærkningsordninger, traditionelle informationskampagner og nudging. De har ofte den fordel, at de potentielt kan komme i kontakt med alle aktører eller hele befolkningen, men de har samtidig den ulempe, at de ikke indregner de kulturelle og sociale dynamikker, som driver menneskelig adfærd og vaner (jf. kapitel 4). Virkemidler med udgangspunkt i **institutionelle** modeller er f.eks. regulering og ny teknologi. De har den fordel, at de bidrager til en styrende rammesætning og kan involvere organiserede aktører. Ulempen er, at de potentielt er dyre, og så er teknologisk udvikling altid forbundet med usikkerhed. Virkemidler med udgangspunkt i **sociale** praksisser er f.eks. støtte til normalisering af ændrede vaner og adfærd. Ud over at denne form for virkemidler netop indregner socialitet og kultur som drivende for adfærd og vaner, så har de også den fordel, at de forbinder det institutionelle niveau med andre aktørers (både individuelle og organiserede) handlerum. Se Tabel 6.1 for en opsummering af fordele og ulemper ved de tre typer af virkemidler.

³⁷ For flere eksempler og mere dybdegående internationale analyser på området, se: Creutzig et al. (2018; 2021), Grubb et al. (2020), Ivanova et al. (2020) og Wood et al. (2018).

	Fordele	Ulemper
Individuelle virkemidler f.eks. afgifter, informationskampagner og nudging	<ul style="list-style-type: none"> • Styrende rammesætning • Relativt klare incitamerter (minus nudging) • Relativt billige (minus tilskud) • Potentielt i kontakt med hele befolkningen/alle aktører 	<ul style="list-style-type: none"> • Kan ramme socialt skævt • Indregner ikke kulturelle og sociale dynamikker som driver vaner
Institutionelle virkemidler f.eks. regulering og ny teknologi	<ul style="list-style-type: none"> • Styrende rammesætning • Involverer organiserede aktører • Mulighed for tilpasning via teknologi 	<ul style="list-style-type: none"> • Potentielt dyre • Vanskeligheder med implementering • Usikkerhed mht. teknologisk udvikling
Sociale virkemidler f.eks. støtte til normalisering af ændret adfærd	<ul style="list-style-type: none"> • Indregner kulturelle og sociale dynamikker, som driver vaner • Kan specificere, hvor vanskelighederne med implementering kan være • Forbinder det institutionelle niveau med alle andre aktørers (både individuelle og organiserede) handlerum • Engagerer borgere/forbrugere 	<ul style="list-style-type: none"> • Potentielt dyre • Sjældent "one-size-fits-all"-løsninger • Baseres delvist på aktørers engagement

Tabel 6.1 Fordele og ulemper ved tre typer af efterspørgselsorienterede klimapolitiske virkemidler (Keller et al. 2016).³⁸

Brugen af social praksis og andre socialt orienterede tilgange til at forstå politiske udfordringer er relativt nyt. Derfor er konkrete politiske virkemidler, der baserer sig på forskningen om sociale modeller for adfærdsændringer, endnu et nyt felt sammenlignet med virkemidler baseret på individuelle og institutionelle tilgange. Dette skyldes blandt andet kompleksiteten forbundet med menneskelig adfærd som sociale praksisser. Men som vi uddyber i kapitel 4, eksisterer der et stort potentiale for skalering af bæredygtige adfærdsændringer, hvis man supplerer traditionelle individuelle og institutionelle tilgange og virkemidler med indsigter fra sociale modeller. Samtidig bør sådanne virkemidler implementeres med respekt for netop denne kompleksitet:

“Crucially...there is a need for programmatic policy responses that are coordinated, consistent and focused on specific sets of interrelated practices. (..) These programmes should be flexible enough to adapt to the dynamics and contingencies of practises (and interventions) as they unfold.” (Evans et al. 2012: 127f.)

I det følgende præsenterer vi mulige bud på sektorspecifikke, efterspørgselsorienterede klimapolitiske virkemidler for staten, regioner og kommuner i Danmark.

³⁸ Tabellen er en simplificeret oversættelse af Tabel 1 fra Keller m.fl. (2016) kombineret med en præsentation v/Bente Halkier d. 28. april 2022 i København.

6.3 SEKTORSPECIFIKKE VIRKEMIDLER

For højindkomstlande som Danmark vil de største bidrag til en reduktion af de forbrugsbaserede drivhusgasudledninger komme fra de tre områder kendt som "bilen, bøffen og boligen" bestående af vores transport/mobilitet (via mindsket bil- og flytransport, mere samkørsel og delebilisme, strategisk byplanlægning og offentlige transportudbud, som gør det nemmere at leve uden bil), fødevarer (via en mere planterig kost og mindsket madspild) og energiforbrug (via udfasning af olie og gas i el- og varmforsyning og udvidelse af vedvarende energi f.eks. via energifællesskaber). Herudover er der store reduktionspotentialer forbundet med vores forbrug af varer og tjenesteydelser særligt via genbrug og reparation i stedet for at købe nyt. Det giver tilsammen fire kategorier for efterspørgselsorienteret klimapolitik.

Vi har samlet mulige virkemidler for hver af de tre politiske niveauer (stat, regioner og kommuner) inden for hver kategori i tabellerne, som kan findes i Bilag G, og inddelt hver tabel i tre typer af virkemidler, som reducerer de forbrugsbaserede udledninger på forskellige måder henholdsvis via lovgivning og regulering; via facilitering; og via uddannelse og oplysning. Bruttolisten er udarbejdet på baggrund af en gennemgang af relevant litteratur på området og i samarbejde med relevante eksperter inden for de givne områder. Herunder opsummerer vi udvalgte, efterspørgselsorienterede virkemidler for hver kategori. Der er ikke tale om en udtømmende liste, og som tidligere nævnt er dette et relativt nyt politikområde, så det er vigtigt at følge implementeringen af virkemidlerne nøje og tilpasse dem undervejs, i takt med at virkeligheden udfolder sig.

6.3.1 Transport/mobilitet

Politiske virkemidler med det formål at sikre, at alle borgere har adgang til bæredygtig mobilitet, kan med fordel tage udgangspunkt i at fremme ordninger og forbedre rammerne for en mere sammenhængende kollektiv trafik, bedre udnyttelse af delebiler og mere samkørsel. Se Bilag E for inspiration fra Norge og Sverige om statslige og kommunale samarbejdsaftaler om omstilling af transportsystemet ud fra miljø- og klimahensyn.

For **kommuner** kan det f.eks. være ved at facilitere nye fællesskaber og partnerskaber, der har fokus på multimodalitet og kapacitetsudnyttelse; anlægge nye supercykelstier og udvide eksisterende; indføre cykelvenlige skoleveje og facilitere 'skole-cykelbusser' samt at oprette delebilspladser³⁹ og krav om kun at oprette p-pladser til dele-elbiler ved nybyggeri.

For **regioner** kan det være ved at tage medejerskab i trafikselskaber og bruge det aktivt til f.eks. elektrificering af alle offentlige køretøjer og stille arealer til rådighed for el-ladestander.

For **staten** kan det være ved at indgå i en trepartsforhandling om hjemmearbejdsdage for alle relevante brancher – minimum en dag om ugen – for at øge familiernes tid og trivsel og reducere behovet for transport samt ekstra feriefridage for borgere, der ferierer med tog; ved at ændre afgiftsstrukturer mod øgede incitamenter til mere fleksibel mobilitet og samkørsel f.eks. via bilbeskatning, parkeringsafgifter og transportgodtgørelser; styrke kollektiv trans-

³⁹ Se f.eks. [Københavns handleplan for delebilisme](#).

port og forbedre kollektiv infrastruktur f.eks. ved at inddrage passagerer i tilrettelæggelsen; at indføre et skattefrit pick-up fee til pendlere; og sikre bedre muligheder for hjemmearbejde.

BOKS 6.1: Seks anbefalinger til nytænkning i transporten

Partnerskabsorganisationen Gate 21 har udarbejdet seks anbefalinger til nytænkning i transporten på baggrund af praktiske erfaringer og inputs fra virksomheder i projektet **Moving People**, som samler Region Hovedstaden, 17 kommuner, Movia og Danmarks Tekniske Universitet.

De seks anbefalinger lyder:

- 1. Gør det nemt at være mobilist.** Vi skal tænke nyt i transporten – og have fokus på, at offentlige myndigheder, transportorganisationer, private virksomheder og borgerne skal samarbejde om at ændre transportadfærd og bedre udnytte eksisterende transportmidler, veje og skinner.
- 2. Undgå transportspild.** Transport er nødvendigt, fordi det skaber muligheder og udvikling, men det bruger samtidig ressourcer, er pladskrævende og koster energi. At undgå transportspild er en oplagt tankegang for, at transporten kan bidrage til bæredygtige byer og være sundere og grønnere.
- 3. Prioritér aktiv transport lokalt, regionalt og nationalt.** Vores samfund har bevæget sig mod en mere og mere stillesiddende levevis – på arbejde og i transporten i bil. Aktiv transport som cykel, elcykel, gang eller endda løb er en overset hverdagsmotion, som alle bør have ansvar for at fremme.
- 4. Etablér og understøt partnerskaber mellem arbejdspladser og myndigheder om grøn og sund mobilitet.** Ansvar for pendlingen til virksomheder og arbejdspladser falder mellem mange stole. Der er et stort potentiale i at samarbejde om de mange små løsninger – ”små tandhjul” – der skal få transporten til at hænge sammen for pendlerne.
- 5. Prioritér sammenhænge i transporten og infrastruktur, der understøtter grøn pendling.** Når det kommer til pendling på tværs af geografier og transportformer, efterspørger virksomheder og pendlere et samlet ansvar for, at det store system fungerer på tværs – ”de store tandhjul”.
- 6. Test og tag styring på nye innovative løsninger til gavn for et bæredygtigt samfund.** Der er en større forandring i gang på transportområdet, der kræver, at nye løsninger og services skal afprøves og formes sammen med borgerne, udbyderne og myndigheder til gavn for en bæredygtig mobilitet.

Kilde: Moving People (2019).

BOKS 6.2: Fremtidens mobilitet uden for større byer

Uden for de større byer er der længere afstande og færre mobilister, hvilket gør, at både den kollektive trafik og nye mobilitetstilbud er for dyre, og flere bliver afhængige af at have egen bil. Biltrafikken og CO₂-udledningen fra transporten er stigende. Det kræver en indsats at få udbredt og understøttet de nye løsninger uden for de større byer, hvor der ikke er et kommercielt marked. Her er samskabelse og aktørinddragelse af borgere, lokale økonomiske aktører, videnscentre og lokale myndigheder centralt for at udvikle innovative og bæredygtige innovationsinitiativer. I et white paper samles erfaringerne fra projektet MOVE, som blandt andet fremhæver følgende eksempler:

Flexbus – en on-demand-bus service i landområder – et eksempel fra Belgien

Bed and bike – tilbyd hotelgæster en parkeringsplads ved hotellet og en cykel til sightseeing – et eksempel fra Holland

Station for E-delebiler – debiler udlånes fra en debilsstation centralt i området til alle fra lokalområdet, studerende og medarbejdere i lokale virksomheder – et eksempel fra Tyskland

E-cargo bikes – levering dør-til-dør for små virksomheder – et eksempel fra Skotland

Kilde: MOVE (2022).

6.3.2 Fødevarer og madspild

Politiske virkemidler med det formål at sikre, at alle borgere kan få dækket deres ernæringsbehov på en sund og bæredygtig måde, kan med fordel tage udgangspunkt i at fremme klimavenlige madvaner og reducere madspild. For alle offentlige køkkener kan det være ved at lave fødevarerstrategier med klare reduktionsmål f.eks. gennem grønne, offentlige indkøb af fødevarer.⁴⁰ Det kan også være ved at lave handleplaner for, hvordan borgere inddrages og inviteres til en samtale om fødevarers klimaaftryk samt facilitere events, hvor borgere kan se og smage på bæredygtige fødevarer.

For **kommuner** kan man fremme klimavenlige madvaner ved at arbejde for at fremme strategier for plantebaserede fødevarer og mindre madspild i samarbejde med detailhandlen, f.eks. "spis efter årstiderne", og ved at sætte krav om, at bevillinger til arrangementer, som involverer udgifter til mad/forplejning, skal følge de nye kostråd, og at der altid skal være et plantebaseret alternativ.

For **regioner** kan klimavenlige madvaner fremmes ved at sætte mål for at servere sundere, bæredygtige fødevarer til patienterne på alle offentlige sygehuse og som minimum altid have et plantebaseret alternativ.

⁴⁰ Se f.eks. [WHO's Action Framework for Developing Public Food Procurement and Service Policies for a Healthy Diet](#)

For **staten** kan der sættes skub i klimavenlige madvaner ved at drive og fremme en offentlig tilgængelig, statskontrolleret database om fødevarers klimaaftryk såsom Den Store Klimadatabase⁴¹; at pålægge alle offentlige kantiner at reducere deres klimaaftryk med mindst 30 % i 2030;⁴² ved at kræve, at der hver dag tilbydes et plantebaseret/vegetarisk måltid i alle offentlige køkkener og til alle offentlige arrangementer; samt at øge bevillingerne til kompetenceopbygning i forhold til at lave plantebaseret mad hos alt offentligt ansat køkkenpersonale.

BOKS 6.3: Ti anbefalinger til virkemidler, der reducerer klimaaftrykket fra danskernes forbrug af fødevarer

1. Etabler en offentlig database over fødevarerens gennemsnitlige klimaaftryk baseret på tilgangen i Den store klimadatabase og med op mod 2000 forskellige råvarer samt almindelige sammensatte varer, som gør den mere komplet i forhold til varesortimentet.
2. Sæt klimareduktionsmål for kommunale indkøb af fødevarer (mindst 30 % i 2030). I første omgang baseret på Den store klimadatabase version 1 og opdateret, når der måtte foreligge flere og opdaterede resultater.
3. Stil en måltidsberegner baseret på klimadatabasen gratis til rådighed for professionelle køkkener og forbrugere. I denne forbindelse kan kommunerne med fordel påbegynde en oplysningsdialog med borgerne om deres madvaner og støtte op om borgerinitiativer som grønne fællesmiddage i forsamlingshuse, biblioteker og på torvedage.
4. Få klimaaftryk og næringsindhold i alternativer til traditionelt kød og mælk bedre belyst og integreret i kommende versioner klimadatabasen samt evt. opdaterede kostråd med anbefalinger om alternative proteiner. Her er det værd at bemærke, at der er lanceret kostråd til køkkener (altomkost.dk).
5. Stil krav om et plantebaseret tilbud i alle offentlige køkkener hver dag. Eller gå hele vejen, og gør frokostkantinerne vegetariske som default – evt. med mulighed for tilvalg af kød. Derudover bør der serveres plantebaseret til offentlige arrangementer, receptioner mv.
6. Indfør et klart grønt prissignal til forbrugeren enten i form af forbrugsafgifter på de mest klimabelastende fødevarer eller momsreduktion eller fjernelse på de mindst klimabelastende fødevarer (vegetabiliske produkter).
7. Der er taget hul på tilskud til opkvalificering af køkkenpersonale til at lave lækker planterig mad, men der skal meget mere til.
8. Indfør klimamærkning i butikker samt professionelle køkkener som supplement til Ø-mærket og Det Økologiske Spisemærke.
9. Stop offentlige tilskud til kampagner, der promoverer kød og mælk.
10. Planterig kost skal med i undervisningsplanen i alle fag og uddannelser om fødevarer og kan med fordel integreres i kost- og madlavningsundervisning i folkeskolen.

Kilde: CONCITO.

⁴¹ [Den Store Klimadatabase.](#)

⁴² If. klimarådets rapport [Klimavenlig mad og forbrugeradfærd](#) kan vi reducere klimaaftrykket fra fødevarer med 45 % (ud fra Den store klimadatabase inkl. iLUC, kg CO₂e) ved at følge de nye officielle kostråd.

6.3.3 Energiforbrug

Politiske virkemidler med det formål at sikre, at alle borgere har adgang til at få dækket deres basale behov for varme, husly og elektricitet på en bæredygtig måde, kan med fordel tage udgangspunkt i at fremme varme- og energifællesskaber.

For **kommuner** kan det være via strategisk energiplanlægning på tværs af kommunegrænser og med tidlig inddragelse af civilsamfund og erhvervsliv, som indeholder mulighederne for fjernvarmeudvidelser, varmebesparelser og nye varmekilder; i tæt og tidlig dialog med lokalsamfundet udarbejde en strategi for opsætning af solenergi, hvor der udpeges egnede arealer til markanlæg, og arbejde for at finde egnede arealer til opstilling af vindmøller samt sikre erstatning af udtjente møller med nye.

For **regioner** kan det være ved at udfase egne olie- og gasfyr og sætte krav om bygningsrenoveringer f.eks. på min. 3 % årligt. For **staten** kan det være ved at forbedre og forenkle rammevilkår og muligheder for lokale energiløsninger og kollektive el- og varmeordninger; mere fordelagtige lån til energirenoveringer; at øge det kommunale råderum ved f.eks. at fritage kommuner for anlægsloftet i forbindelse med klimainvesteringer, at muliggøre etablering af solceller på kommunale og industrielle tage samt lave fælles varmepumpeinstallationer i bebyggelser; sikre faciliterings- og teknisk rådgivning i form af et nationalt rejsehold; afsætte flere midler til kampagner om energieffektivisering og boligrenoveringer; igangsætte målrettede kampagner og oplysning, der kan håndteres af fjernvarmeselskaber og installatører i kombination med efteruddannelse og krav til installatører.

6.3.4 Varer og tjenesteydelser

Politiske virkemidler med det formål at sikre, at alle borgere har et bæredygtigt forbrug af materialer, tøj og underholdning, kan med fordel fremme forbrugsfællesskaber og deleordninger samt styrke incitamenter for at leje og lease frem for ejerskab.

For **kommuner** kan det f.eks. være ved at opstille og drive byttestationer⁴³ og repair-caféer, som faciliterer, at man som borger kan reparere og skabe egne produkter, så de holder længere, og der skabes en tættere forbindelse til produktet; at gentænke genbrugsstationer til cirkulær økonomi⁴⁴.

For **regioner** kan det både være ved at indtænke bæredygtighedskrav i rollen som indkøber og bygherre, men også som katalysator for cirkulære projekter og indsatser. For **staten** kan det være ved at forlænge reklamationsretten⁴⁵; skattefradrag/momsfritagelse på reparationer og serviceydelser; direkte producentansvar for den fulde værdikæde f.eks. på produkters holdbarhed og muligheder for reparation og genanvendelse⁴⁶; udvidelse af forbrugerrådets mandat og opgavebeskrivelse med fokus på overholdelse af bæredygtighedskriterier og krav.

43 Se f.eks. [REUSE i Aarhus](#).

44 Se [Sydhavn Genbrugscenter](#).

45 Se [Norge, Sverige, Finland, Island, Holland og Storbritannien](#).

46 Se f.eks. [Holland](#).

6.4 DE BREDERE RAMMER FOR KLIMAHANDLING

Ud over de sektorspecifikke virkemidler er der også andre måder, man fra politisk side kan udvise klimalederskab. I dette afsnit har vi derfor samlet syv områder, som for danske politikere indebærer et ekstra stort potentiale for at udvide det klimapolitiske lederskab og skabe rammerne for et folkeligt engagement i den grønne omstilling. Anbefalingerne kan i varierende grad implementeres på alle tre politiske niveauer.

6.4.1 Nye offentlige fortællinger om klimahandling

En bredere kontekst, der mobiliserer mennesker til at handle og fremmer et folkeligt klimaengagement, handler om mere end små og nemme individuelle adfærdsændringer (såsom 'husk at slukke for lyset'). Omfanget og hastigheden af den nødvendige samfundstransformation kræver effektfulde, kollektive ændringer i adfærd og levevis samt nye ambitiøse fortællinger, som inspirerer til en bred folkelig deltagelse. For at tydeliggøre dette, så handler det blandt andet om at undgå såkaldte forsinkelsesdiskurser⁴⁷ og italesættelser af klimaomstilling som forbundet med at gå ned i levestandard. Hvis diskursen omkring klimaomstilling i stedet fokuserer på de fordele, som omstillingen kan bibringe for blandt andet vores (folke-)sundhed og trivsel, ud over de indlejrede fordele for ikke-menneskelig natur, dyr og planter, så vil det markant øge det klimapolitiske lederskab. Dette bør i højere grad være en del af den offentlige fortælling omkring den grønne omstilling. Det bør det, fordi vi mennesker tilskriver verden mening gennem fortællinger (Evans 2017). Narrativ psykologi understreger nemlig, hvordan vores hverdag og adfærd er fundamentalt indlejret i fortællinger og historier (se f.eks. Lászlo 2008; Sarbin 1986).⁴⁸

De seneste årtier har vi i Danmark manglet tiltalende fortællinger om klimahandling og særligt om folkelig deltagelse i klimahandling. En tiltro til markedsløsninger og regulatoriske ændringer med fokus på at omstille energisektoren har betydet, at klimapolitik i høj grad har været usynlig for den bredere befolkning. Det har efterladt borgerne i skyggen af den grønne omstilling og givet indtrykket af, at "det med klimaet" er noget, der sker langt fra borgernes hverdagsliv. Hvis borgere samtidig oplever en uoverensstemmelse mellem myndigheder og politikeres retorik angående problemets omfang⁴⁹ på den ene side og klimapolitikens ambitionsniveau samt de potentielle løsningsmuligheder, der italesættes og præsenteres for almindelige borgere, på den anden side, så påvirker det tilliden negativt. Det kan reducere oplevelsen af at have kapaciteten til selv at handle og handle sammen med andre (jf. begrebet om (kollektiv) efficacy fra afsnit 4.4).

Dette misforhold er gældende for anbefalinger om at foretage små og nemme individuelle handlinger, og ideen om, at disse tilsammen vil have en stor indflydelse. Vi har derfor brug for nye fortællinger og måder at snakke om klimahandling på, som inviterer og inspirerer grupper af mennesker til at påtage sig mere ambitiøs klimahandling, der er proportional

47 Forsinkelsesdiskurser kan konceptualiseres som diskurser, der 1) forskyder ansvaret for klimahandling (f.eks. "Danmarks klimaaftryk er småt i forhold til visse andre lande, og derfor er omstilling nyttesløs"), 2) fremmer ikke-transformerende "løsninger", 3) har overskyggende fokus på ulemperne ved omstillingsinitiativer og/eller 4) argumenterer for at opgive handling og overgive sig til klimaforandringerne (Lamb et al. 2020).

48 Den grønne omstilling er både en social og en politisk udfordring og kræver derfor både en koordineret strategisk plan, hvilket vi i kapitel 5 har ansporet veje hen imod, samt: "et sæt af strategiske narrativer – en historie, eller et system af historier, der forklarer denne strategi på en overbevisende måde" (Bushell, Workman og Colley 2016: 1).

49 F.eks. når statsministeren eller klimaministeren udtaler: "Klimakrisen er den største udfordring for vores generation", eller når dronningen i sin nytårstale udtaler: "Vi står over for store udfordringer og forpligtelser, ikke mindst af hensyn til de kommende generationer. Det er vi alle nødt til at forholde os til – i tide!"

med klimakrisens omfang og presserende alvor.⁵⁰ Det kan gøres ved at tale klimavenlig adfærd op og som politikere og offentlige myndigheder selv at være forbilleder. Gå foran, og vis, hvor der kan tages klimarigtige valg og vær ærlige, når det viser sig at være svært. Det handler også om at acceptere og omfavne, at vi skal tale om og måske udfordre, hvad det gode liv er, og hvor forbrugstungt det behøver at være. Læs mere i Bilag I om, hvordan forskning fra bæredygtighedsretorik- og kommunikation kan bidrage til et grønt, retorisk medborgerskab i Danmark.⁵¹ Slutteligt kan nye fortællinger for klimapolitisk lederskab involvere i højere grad at fokusere på klimahåndaftryk frem for klimafodaaftryk (se Bilag J for uddybning af begrebet *klimahåndaftryk*).

6.4.2 Forbrugsbaserede opgørelser og databaser

Offentligt tilgængelige opgørelser over danskernes forbrugsbaserede klimaaftryk og databaser over varer og tjenesteydelsers samlede klimaaftryk er et vigtigt grundlag for at skabe betingelserne for folkeligt klimaengagement og en øget oplevelse af konsistens i det klimapolitiske lederskab. Blandt andet ved at modvirke greenwashing. Med klimaloven fra december 2019 tog vi hul på denne øvelse på nationalt niveau med energistyrelsens globale afrapportering⁵², men lignende opgørelser bør gøres offentligt tilgængelige på regionalt og kommunalt niveau og inden for alle sektorer, da dette muliggør en fælles baseline og identifikation af hotspot-indsatsområder. For kommuner og regioners klimaaftryk kan det ske via udvidelse af Energistyrelsens Energi- og CO₂-regnskab til at inkludere scope 3-udledninger (f.eks. med hjælp fra AAU's *Getting the data right*⁵³).

For databaser kan staten med fordel påtage sig ansvaret for at udvikle og drive offentligt tilgængelige databaser over varer og tjenesteydelsers samlede klimaaftryk (f.eks. med udgangspunkt i Den Store Klimadatabase⁵⁴). Databasen bør udvikles med øje for at skabe et bedre datagrundlag for, at arbejdspladser, foreninger og lokalsamfund nemt kan lave en baseline for deres klimaaftryk, som de kan måle deres resultater ud fra. Det kan gøre frem-skrift tydeligere og dokumentere bæredygtige adfærdsændringer (ideelt set *både* gennem klimafod- og håndaftryk jf. Bilag J), hvilket igen vil agere som et positivt feedback-loop på den førte og fremtidige klimapolitik.

50 Sådanne fortællinger inkluderer forståelser som menneskerettigheder og retfærdighed på tværs af generationer (UNICEF 2010), understøttet af nye forståelser af problemets omfang såsom en klimanødsituation: I nødsituationer handler folk forskelligt, med påtrængende nødvendighed og med udgangspunkt i forskellige prioriteringer. Det er en bedre beskrivelse af problemet end f.eks. det neutrale 'klimaforandringer', som ikke indikerer, hvorvidt det er noget, vi er nødt til at forholde os aktivt til og agere på. Derimod er det oftest uacceptabelt, og anset som irrationelt, ikke at ændre adfærd under en nødsituation.

51 Bilag I er forfattet af af Andrea Veggerby Lind og Frederik Emil Appel Olsen, begge ph.d.-studerende ved Københavns Universitet. I bilaget samler de den nyeste forskning i et grønt, retorisk medborgerskab og giver på baggrund heraf konkrete anbefalinger til politiske beslutningstagere angående, hvordan et sådant kan fremmes i Danmark.

52 [Global Afrapportering 2022.](#)

53 [Getting the data right.](#)

54 [Den Store Klimadatabase.](#)

6.4.3 Reduktionsmål for forbrugsbaserede emissioner

En central del af et klimapolitisk lederskab indebærer at sætte en vision for, hvornår vi som samfund skal være klimaneutrale og lave en handleplan med tilhørende milepæle, der sikrer, at visionen opnås. Dette har vi i Danmark taget hul på, hvad angår de territoriale udledninger med 70 %-målsætningen, men vi anbefaler, at der suppleres med et reduktionsmål for Danmarks forbrugsbaserede udledninger. Det vil sætte yderligere fokus på vores globale klimapåvirkning og -ansvar samt bidrage til at udvide forskellige aktørers handlemuligheder – særligt hvis det følges op af konkrete politiske initiativer og integreres i virksomheders og organisationers ansvarlighedsstrategier med fokus på at reducere klimaaftrykket i hele værdikæden.

Her kan vi med fordel lade os inspirere af vores naboland Sverige, hvor et tværpolitisk udvalg (Miljömålsberedningen⁵⁵) har foreslået et forbrugsbaseret reduktionsmål på 66-77 % i 2045. Det svarer til en reduktion i klimaaftrykket pr. borger fra ca. 9 ton i 2019 til 2-3 ton i 2045. Vi bør i Danmark også have en vision for, hvornår vi skal have reduceret vores forbrugsbaserede udledninger til 2-3 ton pr. borger, ideelt set tidligere end 2045 (jf. det politiske ønske om at være et grønt foregangsland). Det er et naturligt næste skridt i forlængelse af det nuværende klimamål, der vil vise, at Danmark tager ansvar for hele vores samlede klimaaftryk, og som etablerer et synligt fælles pejlemærke, som lokale aktører kan tage udgangspunkt i til næste generation af de kommunale klimaplaner. Klima- og Omstillingsrådet (KOR) anbefaler, at Danmark alternativt fastsætter et nationalt 2030-reduktionsmål for vores forbrugsbaserede udledninger, som stemmer overens med 1,5 graders-målsætningen i Paris-aftalen, hvilket ifølge KOR svarer til 3 ton CO₂e pr. Dansker i 2030⁵⁶ (Lund et al. 2019).

Vi anbefaler et indikativt reduktionsmål på minimum en halvering af Danmarks forbrugsbaserede udledninger inden år 2030 i forhold til år 2020 – eller en reduktion på 60 % inden år 2035, også med år 2020 som basisår.

Basislinjen for reduktionsmålet og monitoreringen af målopfyldelsen bør fastlægges og opgøres efter de mest aktuelle og retvisende metoder og databaser. Disse bør løbende opdateres i takt med ny viden, herunder det kommende datagrundlag fra Aalborg Universitets projekt “Getting the data right”⁵⁷.

6.4.4 Klimavurdering af politiske forslag og beslutninger

Klima bør være en integreret del af arbejdet i alle politiske forslag, planer og beslutninger på tværs af alle ministerier og forvaltninger. Det betyder, at man altid bør forholde sig til konsekvenserne for klimaet – både de positive og de negative. Hvor det er muligt, skal effekten på forbrugsbaserede udledninger dokumenteres og indgå i beslutningsgrundlaget.

Det øger den klimapolitiske konsistens, når der tages stilling til det samlede klimaaftryk, og

55 [Sveriges globala klimatavtryck](#).

56 Et reduktionsmål for det samlede klimaaftryk på 3 ton CO₂e pr. dansker i 2030 er ifølge Klima- og Omstillingsrådet en “Lavrisikomålsætning”, hvilket tager udgangspunkt i (1) globale emissionsscenarioer, som sigter imod den lave ende af 1,5-2-gradersmålsætningen fra Paris-aftalen, (2) en relativt kraftig reduktion af emissioner i første halvdel af det 21. århundrede, og (3) antager, at verdens befolkning vil følge den høje variant af FN’s befolkningsprognose. Modsat tager en højrisikomålsætning (6 ton CO₂-ækv./dansker i 2030) udgangspunkt i (1) globale emissionsscenarioer, som sigter imod den høje ende af 1,5-2-gradersmålsætningen, (2) en moderat reduktion i emissioner på kort sigt efterfulgt af binding af atmosfærisk kulstof i stor skala, og (3) at verdens befolkning vil følge den lave variant af FN’s befolkningsprognose.

57 [Getting the data right](#).

gør samtidig klimapåvirkningen af politiske beslutninger tydelig for offentligheden, hvilket forbedrer kvaliteten af den offentlige debat. På transportområdet kan vi med fordel se mod Wales' ni bæredygtighedskriterier for vurdering af nye trafikprojekter.⁵⁸

Arbejdet med den miljø- og klimaøkonomiske model GrønREFORM er et skridt i den rigtige retning på nationaløkonomisk niveau og kan med fordel udvides med forbrugsbaserede udledninger samt yderligere i niveauer og sektorer. På kommunalt niveau bør klima være et fast element i budgetforhandlingerne. Dette sikrer dels en åbenhed om kommunens indsats, dels fastholdelse af et politisk fokus på klimainsatsen. Middelfart, Aarhus og Hvidovre er gode eksempler på, hvordan kommuner kan arbejde med klimahensyn i deres budgetter,⁵⁹ som dog endnu mangler at tage højde for scope 3-udledninger.

6.4.5 Grønne offentlige indkøb og ansvarlige investeringer

Et område, som har stort potentiale for at forbedre opfattelsen af fairness og konsistens omkring det klimapolitiske lederskab, er offentlige indkøb og investeringer. Hvis man fra politisk side gerne vil fremme, at borgere køber og investerer mere bæredygtigt, bør den offentlige sektor gøre det samme og vise vejen som det gode eksempel. Det kan man gøre ved at sætte et mål om at halvere det samlede klimaaftryk fra alle offentlige indkøb inden år 2030, herunder ambitiøse delmål for hver sektor. Der kan ligeledes iværksættes handleplaner for de mest klimabelastende indkøb, ligesom man kan monitorere og klima-konsekvensvurdere offentlige indkøb samt styrke innovative offentlige udbud (se CONCITO 2020 for uddybning).

Hvad angår offentlige investeringer kan vi f.eks. lade os inspirere af det irske parlament, som har besluttet af frasælge alle deres offentlige investeringer i fossile energikilder.⁶⁰ Fra statslig side indebærer det også, at man fjerner subsidier og støtte til klimabelastende aktiviteter såsom fossile energikilder og offentlige midler til kødreklamer: Vi anbefaler konkret et øjeblikkeligt stop for offentligt finansieret promovning af traditionelle animalske produkter, både indland og udland (Klimarådet, 2021; se også afsnit 6.2.7). På et regionalt og kommunalt niveau handler det om grønne investeringspolitikker f.eks. med et minimumskrav om investeringer i grønne obligationer (se f.eks. Københavns Kommune og CONCITO 2021b). Det skaber gode betingelser for, at borgere genovervejer deres egne investeringer (pensioner, forsikringer og andre finansielle produkter), hvilket er et område med stort reduktionspotentiale.

6.4.6 En ambitiøs og social retfærdig grøn skattereform

Afgifter på forbrug er en nødvendig del af arbejdet med at reducere forbrugsbaserede emissioner, og hvis man samtidig sikrer, at afgifter ikke skaber en ulige fordeling og adgang, særligt til basis-forbrugsvarer (såsom fødevarer), kan det være en stærk måde at øge den folkelige opbakning og oplevelsen af fairness og konsistens i det klimapolitiske lederskab. Der er mange måder at gøre dette på. Klimarådet foreslår en ensartet CO₂-afgift suppleret med grønne checks til de laveste indkomstgrupper. En anden måde kan være en værdibaseret afgift. F.eks. kan der skelnes imellem luksusvarer og basisvarer, således at afgifter primært lægges på luksusvarer. I samme ombæring er det vigtigt at huske, at der er et betydeligt

⁵⁸ [Wales Roads Review: initial panel report](#). Criteria and review process.

⁵⁹ [Klima i budgetprocessen viser vejen i den grønne omstilling](#)

⁶⁰ [Ireland becomes world's first country to divest from fossil fuels](#)

finansieringsbehov for den grønne omstilling, som klimaafgifter kan bidrage positivt til. Hvis man samtidig med en grøn skattereform opretter en klimareserve, så sparer man sig først diskussioner om fordeling af afgiftsprovener og siden, hvem der skal betale for grøn omstilling (se uddybning og eksempler på afgiftsmuligheder i Bilag B).

6.4.7 Begrænsning af fossile reklamer

Sammenhængen mellem klimaskadeligt forbrug og markedsføring er veldokumenteret i forskningen, men den politiske regulering halter efter denne viden (New Weather Institute 2020). Lige nu er andre lande, vi normalt sammenligner os med, længere på regulering af fossile reklamer eksemplificeret ved både Holland, Storbritannien og Frankrig (UNEP 2020: 66-69; UNEP 2022: 8-11). Her er altså et område med potentiale for at udvide det klimapolitiske lederskab og skabe rammerne for øget sandsynliggørelse af bæredygtige, sociale tippepunkter (Otto et al. 2020: 2358). En minimumsmodel bør være, at Danmark bliver ”follower” på internationale trends på reguleringsfronten og gør som nogle af disse lande. Ønskescenariet kan være en grøn ledende rolle, hvor man går et skridt videre end det, vores nabolande har gang i. Det kan enten formuleres som et decideret forbud mod de mest klimaskadelige reklamer, men det kan også formuleres som en afgift på reklamer, hvor afgiftsniveauet stiger i takt med reklamens størrelse eller klimaaftrykket forbundet med det, der reklameres for. Man kan ligeledes skelne mellem reklamer, der generisk reklamerer for at fremme forbruget af kød og mælkeprodukter (f.eks. “alt smager bedre med ost”), og så reklamer, der bruges til at fremme en virksomheds produkt i forhold til en konkurrents, særligt, hvis det er et mere klimavenligt produkt.

7

Deltagerdrevne kampagner og medborgerskab

Dette kapitel er forfattet af DeltagerDanmark.

HOVEDBUDSKABER I DETTE KAPITEL

- En helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi kan med fordel tage udgangspunkt i at fremme et grønt medborgerskab gennem investeringer i folkeoplysning og -indsatser, der fremmer mere deltagelse fra flere samfundsgrupper som medafsendere, således at repræsentationen og appellen bliver bredest mulig.
- Dette kan f.eks. ske gennem nationale, regionale og kommunale puljer, der skaber flere og bedre handlemuligheder, men tager højde for lokale kontekster og værdier.
- I samspil med bæredygtige uddannelser og læring kan en national oplysningsindsats fungere som et vigtigt fundament og bidrag til at skabe det nødvendige mandat bag, og mobilisere fælles viljesdannelse rundt om, flere af de virkemidler, som præsenteres i denne hvidbog.
- Et sådant grønt mandat kan ydermere styrkes og fastholdes over tid med en bred klimaalliance mellem civilsamfundets parter.

Dette kapitel samler op på hvidbogens grundlæggende fordring om at tænke borgernes aktive rolle ind i den grønne omstilling ved at udfolde, hvordan man via folkeoplysning og grønt medborgerskab kan designe deltagerdrevne klimakampagner og -alliancer. Med udgangspunkt i argumentet om, at der kan opstå sociale tippepunkter gennem handlingsfremmende folkeoplysning, beskrives en række metodiske koncepter for, hvordan man kan lave deltagerdrevne kampagner, der appellerer til og involverer en bred gruppe af danskere på tværs af værdier og holdninger. Yderligere gives et bud på, hvordan en national civilsamfundsalliance kan udformes, så den understøtter øget kollektiv samtale og samhandling i relation til den grønne dagsorden.

7.1 KLIMAET SOM EN FOLKESAG

En helhedsorienteret klima- og omstillingsstrategi har som et afgørende aspekt at sikre, at omstillingen bliver en folkesag for de mange og ikke kun for de få. At det ikke kun er for de beslutningspressede politikere eller slidsomme klimaaktivister. Men for spejderlederen og fodboldtræneren. For præsten og skraldemanden. For højskoleeleven og bridgeklubben. For sygeplejersken og industriteknikeren.

Anbefalinger til at tænke borgernes aktive deltagelse mere ind i en helhedsorienteret indsats kan med fordel tænkes i to spor:

- **Den brede:** Oplysning, dannelse og medborgerskab
- **Den målrettede:** Klimaoplysning, -kommunikation og -kampagner.

Nogle af de vigtigste sociale tippe-elementer inden for klimaomstillingen centrerer sig om henholdsvis uddannelse og oplysning på den ene side og dybe værdi- og normtransformationer på den anden (se Bilag C).

Det er elementer, der traditionelt ligger inden for uddannelses- og kulturpolitikken. Imidlertid er det også emner, som gennemsyrrer langt bredere politiske områder, fordi det handler om synet på borgeren, idealer for aktivt medborgerskab og spørgsmålet om demokrati, deltagelse og engagement. På den måde kan man sige, at uddannelse, folkeoplysning og medborgerskab grundlæggende har en afgørende rolle at spille i forhold til at være medskaber af en øget deltagereffekt (se Boks 7.1) i den grønne omstilling.

Boks 7.1 Fra tilskuereffekt til deltagereffekt

Den såkaldte 'tilskuer-effekt' blev oprindeligt identificeret i et studie af, hvordan gruppedynamikker begrænser interventioner i nødsituationer (Latane & Darley 1968). Mange års opfølgende forskning dokumenterer, at mennesker er langt mindre tilbøjelige til at handle på f.eks. klimakrisen, hvis andre heller ikke handler: Passivitet fordrer passivitet gennem sociale dynamikker, f.eks. via hvordan andre opfatter en situation, hvad der anses for at være socialt acceptabelt og normen i en bestemt gruppe, samt utydelig ansvarsfordeling. Denne indsigt opsummerer to adfærdsforskere forbilledligt med sætningen: "People don't spring into action just because they see smoke; they spring into action because they see others rushing in with water" (Heckel & Sparkman 2018).

Tilskuereffektens modsvar er den såkaldte 'deltagereffekt'. Når organisationer arbejder strategisk med involverende organisering, kan man skabe en deltagereffekt. Den opnås, når medlemmer, der deltager aktivt, markant forøger organisationens evne til at nå sine mål. Det skyldes, at deltagelse både mobiliserer nye kræfter og styrker deltagerens tilknytning til fællesskabet og følelse af ejerskab til organisationen.

Deltagereffekten handler om at opnå:

- Flere stemmer › øget legitimitet og gennemslagskraft
- Flere hjerner › bedre løsninger
- Flere hænder › vi kan nå mere
- Flere ambassadører › flere medlemmer og øget loyalitet
- Fælles sejre › større sammenhold.

Kilde: Baastrup & Hansen (2018).

7.2 SOCIALE TIPPEPUNKTER Gennem UDDANNELSE OG FOLKELIG OPLYSNING

Som udtrykt af praksisforsker Etienne Wenger (2010), så betyder *engagement i praksis*, at grupper kombinerer både handlen og viden på samme tid (Farnsworth et al. 2016). Når vi tidligere har fremhævet forskning, der stiller sig kritisk over for tilgange, der antager, at mere viden og information om klimaforandringerne direkte vil lede til mere handling og omsætte sig i mere bæredygtige levevis, er det således ikke en afvisning af potentialerne i uddannelse og folkeoplysning. Læringen, som foregår i landets uddannelsesinstitutioner er tværtimod helt central. Særligt den, der sigter mod at engagere danskerne dybere i den grønne omstilling og klæde den enkelte på til at være forandringsagent (Van Poeck et al. 2017). Som beskrevet i afsnit 4.4 kan uddannelse derfor også betegnes som et potentielt socialt tippepunkt.

En stor mængde af forskning bakker op om den afgørende rolle, som uddannelse kan have i sociale transformationsprocesser og i håndteringen af klimaforandringerne (Otto et al. 2020). Studier viser, at borgeres forståelse af klimaforandringerne og graden, hvormed denne stemmer overens med forskningskonsensus, er afgørende for den kollektive forståelse af, hvad der skal til for at løse krisen, og hvilke former for virkemidler og adfærdsændringer der er nødvendige og proportionale. Samtidig kan uddannelse være et forum for udvikling af sociale innovationer og forhandling af nye normer. At få integreret undervisning i klimaforandringer og grøn omstilling i bredeste forstand – dvs. ud fra mere end en snæver oplysningstanke og naturvidenskabeligt perspektiv – er derfor et afgørende indsatsområde, som flere og flere uddannelsesinstitutioner heldigvis også tager på sig i de her år.

Formel og livslang uddannelse betragtes traditionelt som en langsom og udviklende proces, der over tid kan påvirke værdiorienteringer, holdninger og adfærd. Men der findes også eksempler på, hvordan hurtige forandringer kan finde sted på baggrund af mere eller bedre uddannelse. Uddannelse kan i sin bedste form både understøtte og forstærke normer og værdier og inspirere individer såvel som fællesskaber til adfærds- og praksisændringer. Her tænkes særligt på perspektiverne i, at der snart kommer en helt ny og klima(politisk)-bevidst generation ind på arbejdsmarkedet og ind i de offentlige beslutningsorganer. De seneste års #FridaysForFuture-protester viser, at den kommende generation kan ændre den politiske scene radikalt. Det anslås, at skolebørnsbevægelsen inden for blot et halvt år voksede til 1,5 mio. elever i 125 lande (Han & Ahn 2020).

Klimaeffekten af uddannelse kan styrkes gennem fællesskaber, der støtter de forandringer, der søges gennemført. Også medier, reklameforbud, højere skatter, brugsforbud og retssager mod producenter kan have en positiv medvirkende effekt. I klimasammenhæng har Dietz et al. (2009) vist, at interventioner, der kombinerer budskaber gennem massemedier, husstands- og adfærdsspecifik information og kommunikation gennem borgeres sociale netværk og fællesskaber, kan føre til reduktioner på 20 % i husholdningernes direkte emissioner på mindre end 10 år, uden at påvirke husstandens trivsel (Otto et al. 2020).

7.3 FOLKEOPLYSNING, MEDBORGERSKAB OG DELTAGELSE

Historisk var velfærdsstaten et oplysnings- og dannelsesprojekt med klare idealer for borgeren med både frihed, ansvar og forpligtelser til følge. Danmark har allerede en rig tradition for folkelig oplysning og både formel og uformel uddannelse i bæredygtighed og samfundsansvar. De senere år har vi set en markant forøgelse af bæredygtighedsindsatser både politisk, i civilsamfundet og i undervisningssektoren. Tilsammen har dette skabt et positivt bidrag til den fortløbende transformation af værdier, holdninger, praksis, adfærd og demokratisk mandat bag omstillingen mod bæredygtighed. Som forskningslitteraturen om tippepunkter peger på, er uddannelse og engagement på den ene side og normer og værdier på den anden en styrkeposition at bygge videre på (Otto et al. 2020). Ikke mindst når det kommer til de to centrale sociale tippepunkter i vores grønne omstilling.

Også fremtidigt vil den grønne omstilling indebære en stadig mere tydelig modning af idealer for borgerne og nye forståelser af, hvad vi kan forvente af hinanden hver især og i fællesskaber. Allerede i dag opdrager vi børnene til medansvar for natur og miljø via skolen, ligesom staten med de reviderede kostråd fra 2021 tydeligt beskriver idealet for vores sunde og klimaansvarlige fødevalg i hverdagen.

Statslige virkemidler kan imidlertid ikke tvinge nye værdier igennem. Opskriften skal findes gennem demokratisk innovation. Og her er Danmark heldigvis rig på både institutioner og praksisser med stærke pædagogiske og didaktiske principper, der kan fremme disse (se Boks 7.2 for et godt eksempel). Dannelses- og folkeoplysningsinstitutioner kan informere en måde at se på modningen af det afgørende norm- og adfærdsskifte, som en sådan moralsk transformation vil indebære.

BOKS 7.2: Et dansk eksempel på bæredygtig uddannelse

Uddannelse for Bæredygtig Udvikling (UBU) har fokus på det brede bæredygtighedsbegreb og dermed forholdet mellem den miljømæssige, sociale og økonomiske bæredygtighed. UBU bygger på systemisk tænkning og tværfaglighed, hvor elever, studerende og kursister udvikler kompetencer til at kunne reflektere, identificere og handle på deres viden om bæredygtige problemstillinger, dilemmaer og udviklingsmuligheder. UBU's handleplan opfatter to spor: <https://www.verdensmaal.org/handleplan-for-uddannelse>

1) Et Nationalt Råd for Uddannelse for Bæredygtig Udvikling: Rådet vil vejlede regeringen og de bæredygtige uddannelsespartnerskaber om uddannelse for bæredygtig udvikling.

2) Syv bæredygtige uddannelsespartnerskaber: Partnerskaberne vil arbejde med, hvordan vi kan fremme uddannelse for bæredygtig udvikling i Danmark helt fra lokalt og institutionelt niveau til det nationale niveau. Både ved at komme med anbefalinger til politikere og andre aktører og ved selv at igangsætte forandringskabende initiativer.

Kilde: Handleplan for en grøn uddannelse.⁶¹

61 <https://www.verdensmaal.org/nyheder/handleplan-for-en-gr%C3%B8n-uddannelse-er-her-det-her>

Der er ligeledes brug for øget folkeoplysning med fokus på kollektive samtaler borgere imellem for at adressere det, forskningen kalder flertalsmisforståelser: at man selv mener, der er behov for klimahandling, mens man samtidig tror, at de fleste andre mener det modsatte. Dette er en af kilderne til tilskuereffekten, og for at dette kan ændres til en deltagereffekt (se Boks 7.1), kræver det først og fremmest, at vi bliver bevidste om hinandens vilje og -handleryst på klimaområdet. Netop derfor er det fællesskabende element så vigtigt i den grønne omstilling. Når vi taler og går i dialog med hinanden, observerer og oplever, at andre handler på klimakrisen, så forstærker det oplevelsen af, at klimahandling er muligt og ønskværdigt. Med andre ord øger det borgerens agens over for klimakrisen.

7.3.1 Investeringer og virkemidler

Investeringer i folkeoplysning og medborgerskab er et vigtigt bidrag til at skabe mandat og mobilisere fælles viljesdannelse rundt om alle andre virkemidler i denne hvidbog. Det hænger sammen med, at folks tilbøjelighed til at acceptere forandringer hænger tæt sammen med deres deltagelse. Strategier for adfærdsændringer fra myndigheder og planlæggere er desuden betinget af aktiv deltagelse fra civilsamfundet for at virke for alvor (jf. kapitel 4).

Politiske virkemidler, der ønsker at fremme en bæredygtig levevis på tværs af sektorer, kan med fordel tage udgangspunkt i at fremme et grønt medborgerskab i form af handlingsfremmende folkeoplysning og facilitering af kollektive samtaler. Virkemidler, der fremmer denne udvikling, kan være statslige, regionale og kommunale puljer til folkeoplysning og samhandlings- og oplysningskampagner, hvor danskernes klimaaftryk og overforbrug tages alvorligt og adresseres på en inddragende og inkluderende måde. Herunder kan man indtænke biblioteker og folkeoplysningsaktører som drivkræfter lokalt og styrke rollen gennem kompetenceudvikling og udvidelse af DB2030-netværket⁶², som kom på finansloven fra 2022 med kapacitetsopbygning.

En synlig oplevelse af fremskridt kan også fremme ambitiøse fortællinger om positiv forandring og skabe en følelse af tilfredshed ved at være en del af en fælles indsats, som er konsistent med ens værdier (jf. Boks 2.5). Det betyder også, at de håndgribelige fordele, som følge af klimahandling, der skal reducere forbrugsudledninger, har en stor værdi for at sikre og fastholde det offentlige mandat bag en ambitiøs klimapolitik. Årlig rapportering om fremskridt og best-practice inden for kollektive, borgerdrevne omstillingsinitiativer, som også indeholder de medfølgende fordele, vil være et stærkt redskab hertil.

62 Læs mere om DB2030 [her](#).

7.4 KLIMAOPLYSNING, -KOMMUNIKATION OG -KAMPAGNER

Kommunikation og kampagner har typisk været et vigtigt værktøj, når det kommer til at understøtte adfærdsændringer. På tværs af myndigheder, organisationer og virksomheder bruges samlet set betydelige summer inden for feltet på kommunikationsindsatser. Kardinalpunktet i alle spørgsmål om folkelig deltagelse og strategier for at påvirke adfærdsændringer er evnen til at skalere fra de få til de mange.

Mediernes monopol på formidling af historier og underholdning er for længst brudt, og den virkelighed skal kommunikationsstrategier tilpasses for at være effektfulde. Det betyder, at ideer og budskaber og nye normer ikke længere alene spredes fra toppen og ned – eksempelvis fra en statslig styrelse eller et hovedkvarter i en virksomhed eller organisation – det spredes sidelæns. Det kræver, at kommunikation, kampagner og engagement designes med deltagelse som motor, eller med Heimanns og Timms (2018) ord:

“A big idea is made stronger if it is designed to pass between small groups of friends (...) This is why “connected” ideas matter so much. Today, the most resonant ideas are not those that get flashed at the highest number of people but those that become individualized expressions of affiliation and identity among peers.”

De ideer og budskaber, der spreder sig bedst, er ikke dem, der har flest annoncekroner i ryggen – men dem, der hjælper borgere til at danne mening i deres hverdag, fordi det rammer deres værdier og identitet og hjælper dem til at udtrykke sig over for deres ligesindede. Og navnlig her bliver segmentanalysens indsigter (se afsnit 2.2) operationelle og relevante: hvem er gode afsendere eller medfortællere til de forskellige segmenter?

Den erkendelse, man må gøre sig i dag, kan udtrykkes således: Folk begynder reelt først at ændre adfærd, når en ide valideres eller “godkendes” af deres fællesskab. Praksisændringer sker kun sjældent, når dette ikke er tilfældet, som vi også var inde på i kapitel 4. Og det handler om meget mere end blot influencer-markedsføring. Det handler om, at selve den måde, man former sine ideer og budskaber på, skal være designet til at skabe forbindelse mellem mennesker (f.eks. kolleger, naboer eller vennegrupper).

Selv de hurtigst spredende virale steppebrande spreder sig også via mindre grupper, og det er at engagere folk og få dem til at engagere deres relationer, der er kunsten. Og det er netop, hvad bruger-drevne kampagner og deltager-effekten handler om: at sikre, at det er almindelige mennesker, der bliver medfortællere og selv driver en væsentlig del af kommunikationen.

Med de sociale mediers fremkomst har en forskydning af kommunikationsstrategier vundet frem, hvor fokus rettes på facilitering og orkestrering af kommunikationen og budskaberne gennem en overgang fra traditionel broadcast-baseret kommunikation (en central afsender til et stort massepublikum) til, hvad man kan kalde for deltager-drevne kommunikations- og kampagnestrategier (Baastrup, Hansen & Nissen 2021: kapitel 9; Heimans & Timms 2018). Metoderne og indsigterne her er ulige udbredt, og navnlig statslige oplysningskampagner er ikke i alle tilfælde lykkedes med at gøre brug af de nyeste indsigter i, hvordan man i dagens mediebillede opnår sine mål gennem effektfulde kommunikationsstrategier og -kampagner.

7.4.1 Forskningsindsigter i klimakommunikation og spredning af grønne normer og adfærd

Ønsker man gennemgribende og langsigtede norm- og adfærdsændringer i en bæredygtig retning, der bidrager til substantielle reduktioner i de forbrugsbaserede udledninger, vil en metode- og strategiudvikling, hvad kommunikationsstrategi og kampagner angår, være relevant. Det skyldes blandt andet, at bæredygtige levevis og adfærdsændringer ikke er simple ideer, der kan indoptages. De spreder sig derfor heller ikke hurtigt og gennem perifere relationer, som vi kender fra andre sammenhænge (Granovetter 1985; Centola 2021).

De er derimod mere omsiggribende og kan variere, i forhold til hvor socialt og økonomisk omkostningstunge de er for den enkelte at foretage. Bæredygtige norm- og adfærdsændringer siges derfor at spredes gennem kompleks spredning, der kræver mere end blot simpel oplysning eller eksponering for ideen for at blive indoptaget (Centola 2021). Det betyder i simple termer, at sandsynligheden for, at en borger varigt ændrer sine daglige transport- eller kostvaner ved blot at se en annonce fra en kampagne med et budskab herom, er relativt lille. Forskning peger derimod på, at det mest virkningsfulde er at møde budskaberne i en samtale med en nabo, kollega eller ven, som vedkommende har *tillid* til for sidenhen at indgå i et *fællesskab* med andre, der 'øver sig' i denne nye vane (ibid.).

Myndigheder, der ønsker at skalere komplekse nye vaner til en bred del af befolkningen, gør derfor klogt i at tænke mangefacetterede og integrerede indsatser. Nye vaner skal helst øves i et positivt indstillet miljø, før man gør det over for alle, fordi vi har brug for positive feedback-processer, der kan bekræfte os og bidrage til at forankre nye vaner og normer. Den tyske strategi for udbredelse af solceller på hustage har netop brugt en nabolags-strategi baseret på denne indsigt (Centola 2021). Når lokale nabolag påvirker hinanden over hækken, viser den tyske erfaring, at man kan øge den samlede spredning hurtigere, fordi det indlejres i lokale relationer og samtaler.

Yderligere kan tilføjes den overraskende indsigt, at når man søger at understøtte komplekse normændringer, så kan traditionelle broadcaststrategier være direkte kontraproduktive. Hvis en borger gentagne gange eksponeres for et budskab om en bestemt klimavenlig adfærd, men ikke ser nogen i sin egen omgangskreds indoptage denne adfærd, så konkluderer man typisk, "det er nok ikke noget for sådan nogen som mig". En nok så dyr kommunikationskampagne, der opnår meget høj kendskabsgrad via "traditionel" broadcastspredning, kan med andre ord direkte underminere de strategiske mål om at bidrage til ændrede normer og vaner hos målgruppen. Det skyldes, at endnu ikke normkonform information om nye mulige handlinger og vaner afskrives, såfremt vi ikke ser nogen i vores netværk foretage sig disse (Centola 2021; 2018).⁶³

⁶³ Det er værd at understrege, at dette også gælder for såkaldte "influencer-kampagner".

7.5 BORGERDREVNE KAMPAGNER

Kollektiv handling og adfærdsændringer er forudsætninger for systemisk forandring. Henholdsvis systemiske og adfærdsmæssige forandringer er gensidigt forbundne (Akenji et al. 2021). Når en større del af befolkningen engageres i den grønne omstilling, sikres et stærkt socialt mandat bag klima- og omstillingspolitikken samt virksomheders bæredygtige omstilling (Clarke, Webster & Corner 2020). For at opbygge og fastholde et folkeligt engagement kræver det, at mange forskellige befolkningsgrupper;

1. kan se deres egne værdier, identiteter og bekymringer (for eget liv, arbejde og lokalsamfund) i den fortælling, der skabes om den grønne omstilling
2. oplever, at folk, de identificerer sig med, handler og agerer klimavenligt på en måde, der opfattes autentisk
3. bliver myndiggjorte til at handle på måder, der ræsonnerer med dem, deres bekymringer og de bekymringer, der hersker i deres omgangskredse og lokalsamfund (Clarke, Webster & Corner 2020; McLoughlin et al. 2019: 16).

Dette tilsammen betyder, at kampagner og kommunikationsstrategier med fordel direkte kan tage afsæt i de forskningsbaserede indsigter fra afsnit 5.1 og kapitel 4 og tænke i, hvordan man kan opnå sine mål ved at gøre flest mulige af dem, man normalt ville forstå som ens “publikum” eller “modtagere” af ens budskaber, til aktive medskabere, medfortællere og deltagere i klimakommunikationen.

Dette kan især ske gennem facilitering af deltagelse og fællesskaber og kan, hvis det er vellykket, opnå en “deltagereffekt” (Baastrup & Hansen 2018). Hvis man her tænker på arbejdet med at identificere, rekruttere og aktivere “ambassadører” for sin sag, er man på vej i den rigtige retning. Og indholdet bør være flere og bedre handlemuligheder, der tager højde for lokale kontekster og værdier. Dermed adresseres også et behov for indsats, der fremmer deltagelse fra nye samfundsgrupper som medafsendere, således at repræsentationen og appellen bliver bredest mulig. En opsamling på relevante metodiske greb såvel som mere grundlæggende perspektiver på deltagerdrevne klimakampagner kan findes i Boks 7.3 herunder.

BOKS 7.3: Metodiske greb og perspektiver til deltagerdrevne kampagner

- **Deltagereffekten.** Interventioner bør designes med deltagereffekten for øje, således at borgerne ikke gøres til passive objekter for kommunens kommunikation, men i stedet gøres til aktive medskabere af mening, til medfortællere af kommunikation, medproducenter af viden af data og deltagere i beslutningsprocesser. Kan borgerne f.eks. crowdfund viden og data om problemet og mulige løsninger gennem kollektiv indsats (Haque 2021)?
- **Start med hvorfor.** Involver borgerne i dialog om, hvad problemet er, lyt til, hvordan de kobler sig til problemet og selv danner mening om det, og samskab en vision om en fremtid, hvor problemet er løst. Basér dialogen på de værdier og historier, som folk deler med hinanden i lokalsamfundet i forvejen, og som formår både at skabe konkret og fysisk forandring, samtidig med at de tager vare på nogle af de aspekter af lokalsamfundet, som fællesskabet har særlig kært.

- **Skift i fokus fra individ til fællesskab.** Meget kommunikation og strategi har individet i fokus for den ønskede forandring. Dette bør suppleres med kampagner, der er udviklet med henblik på at understøtte adfærdsændringer i fællesskaber: på arbejdspladsen, dvs. et kollegafællesskab, nabolaget, fagforeningen, idrætsforeningen m.m.
- **Find de uformelle ledere:** Ved at identificere, rekruttere og udvikle grønt lederskab hos de uformelle ledere eller nøglepersoner i bolig- og fritidsforeninger, på arbejdspladser og i lokalsamfund vil man kunne trække på den indsigt, at det typisk er helt ned til 3-5 % af en population, der driver over 80 % af samtalerne, fordi disse individer fungerer som "netværks-noder", dvs. dem, mange går til for gode råd, hjælp eller sidste nyt (Bevan & Fairman 2014).
- **Gå systematisk efter at udvide antallet af handlemuligheder.** Design alle interventioner, så de kredser om ideer, folk kan handle på, og giver dem veje til at kunne gøre en forskel.
- **Forbindelse og horisontale relationer.** Design interventioner, så de skaber forbindelse mellem borgere (din målgruppe) frem for alene fra afsender til modtager rundt om værdier, i deler. Ideer, der skaber forbindelse, bringer den enkelte tættere på andre mennesker og giver en oplevelse af at høre til et fællesskab, der kan opnå netværkseffekter (Heimans & Timms 2018).
- **Konkurrencer mellem fællesskaber:** Centola (2018) viser i sin forskning, at man kan øge effekten der, hvor man designer interventionen, sådan at forskellige fællesskaber sidenhen deltager i en dyst med hinanden, så der kan opstå et motiverende og energifyldt positivt peer-pressure til at få alle med i nabolaget eller foreningen for at sikre, at man som fællesskab klarer sig bedre end de andre.

7.6 HANDLINGSFREMMEDE ALLIANCER

For at opbygge og fastholde et folkeligt engagement og mandat bag den grønne omstilling kræver det, at mange forskellige befolkningsgrupper får nye og mere direkte adgange til deltagelse i konkrete omstillingsprojekter.

Danmark har over 100.000 foreninger, og titusindvis er dagligt aktive på deres arbejdspladser som tillidsvalgte, i deres nabolag som fodboldtrænere, beboervalgte eller spejderledere. Flertallet af Danmarks Idrætsforbunds medlemsforbund er allerede i gang med at lave strategier for, hvordan de kan engagere deres medlemmer i hverdagen med at tage ansvar. De er erfarne i at organisere, og en meget stor andel af dem er meget optagede af også at finde måder at kunne gøre noget for klimaet med andre.

Der er store potentialer i at samle en civilsamfundets klimaalliance, som kan styrke befolkningens aktive bidrag til den nødvendige klimaomstilling af det danske samfund – konkret gennem de fællesskaber, befolkningen allerede er organiseret i.

Alliancen skal forstås som et forpligtende samarbejde mellem parterne og fungerer som en modvægt til den mangel på samtaler og samhandling, som forskningen peger på som en af flere forklaringer på den stadigt begrænsede udbredelse af handling i forbindelse med den grønne omstilling.

Undersøgelser har identificeret en afstand mellem folks egne holdninger og deres antagelse om andres holdninger (se også Boks 7.4). Gabet kan blandt andet forklares ved, at der ikke faciliteres nok offentlige samtaler om emnet (jf. kapitel 2 og 4). Derfor foreslås det, at gabet kan overkommes ved at understøtte samtaler og muligheder for samhandling borgere imellem. Dette kan påvirke holdninger, værdier og normer i en mere bæredygtig retning.

BOKS 7.4 Kløften mellem holdning og handling

En del af trægheden på klimaområdet skyldes en psykologisk kløft mellem intention og adfærd (på engelsk: 'the intention-behaviour gap'), hvilket er det paradoks, der opstår, når der er uoverensstemmelse mellem vores holdninger og værdier på den ene side og de handlinger, vi foretager os, på den anden side. Eller når der er uoverensstemmelse mellem vores intentioner om, hvordan vi gerne vil gebærde os, og så den måde, vi reelt gebærder os på (van Bassehuysen & Brandstedt 2018; White et al. 2019a; Johnstone & Tan 2015; Kollmuss & Agyeman 2002). Det psykiske ubehag, der opstår, når vi bliver bevidste om denne uoverensstemmelse, kaldes kognitiv dissonans. Det kan f.eks. være den ubehagelige følelse, som opstår, når man spiser kød, selvom man har en holdning om, at det ikke er godt. Når vi oplever ubehaget, søger vi at reducere det på den ene eller anden måde og derved genoprette konsonans. Det kan enten gøres ved at ændre holdning, ændre adfærd eller selvretfærdiggøre adfærden på den ene eller anden måde (Dammeyer 2021: 164). Da vores kognitive ressourcer er begrænsede, og det er mindre krævende at ændre holdning end at ændre adfærd, er vi ofte mere tilbøjelige til at ændre holdning eller ændre vores syn på handlingen frem for at ændre selve adfærden (ibid.).

En bred civilsamfundsalliance kan være med til at understøtte direkte klimahandling i forskellige fællesskaber blandt andet ved at identificere og træne nye meningsdannere og grønne ledere fra alle dele af samfundet – og ved at udvikle og distribuere konkrete handlekataloger med effektive klimahandlinger, der passer til forskellige kontekster og fællesskaber.

Alliancen kan samtidig bidrage til at styrke og synliggøre det folkelige mandat til lokale og nationale politikere, der arbejder for at fremme den grønne omstilling.

I Boks 7.5 opsummeres en skitse til, hvordan en sådan alliance kan se ud i praksis. En række af punkterne bør ligge hos civilsamfundet og ikke hos myndighederne, men det er muligt, at f.eks. regeringen kan ses som medfinansierende med puljer mv. og samtidig sikre autonomi for organisationerne fra politisk styring.

BOKS 7.5 Forslag til at understøtte klimasamtaler og -handlinger i det danske civilsamfund

1. Form et civilsamfundets klimapartnerskab som en alliance mellem nationale forbund for at skabe en ramme om den nationale samtale om klimaforandringer og aktivt medborgerskab.
2. Hold et stort seminar på Christiansborg eller Marienborg for civilsamfundet for at knytte den nationale og tværpoltiske samtale om klimaforandringer og nødvendige politiske beslutninger sammen med hverdagens handlinger og afgørende bidrag fra foreninger og borgere i deres hverdag.
3. Hold et "lokalsamfundenes topmøde" i Fredericia Hallerne, hvor 10.000 borgere og foreningsaktive på tværs af spejderklubber, grønne nabofællesskaber og sportsklubber samles med aktører fra klimapartnerskaberne over folketing til kommuner. Her kan der fødes ind i lokale og nationale projekter, eksperimenter og fælles handlinger organiseret via relevante digitale platforme for at sikre efterfølgende samhandling og koordination. Giv plads til de titusindvis af deres naboer, venner, kolleger og familiemedlemmer, der nemt siger ja, hvis invitationen kommer fra en, de kender.
4. Understøt alliancen med nationale klimahandledage, hvor alle landets kommuner og offentlige som private arbejdspladser og skoler inviteres til at handle for klimaet sammen med deres kollega, nabo eller sidemakker.
5. Lav en national oplysningspulje til at støtte handlingsorienterede oplysningskampagner, klimauger og kapacitetsopbygning via højskoler og biblioteker og oplysningsforbund og øvrige foreninger i Foreningsdanmark mv.

8 BILAGSOVERSIGT

Herunder kan du se en oversigt over hvidbogens bilag.

På www.gørdkgrøn.nu/hvidbogen kan du downloade selve bilagene.

Bilag A. Metoden bag DeltagerDanmark og Electicas segmentanalyse

Bilag B. Forbrugsbaserede afgiftsmuligheder

Bilag C. Seks sociale tippe-elementer

Bilag D. Fra stagnation til motivation: Psykologien bag klimahandling

Bilag E. Statslige og kommunale samarbejdsaftaler om bytrafik

Bilag F. Aarhus Kommunes klimaindsats

Bilag G. Bruttoliste over sektorspecifikke virkemidler til reduktion af forbrugsbaserede udledninger

Bilag H. Konceptualisering af efterspørgselsorienteret klimapolitik

Bilag I. Bæredygtighedsretorik og -kommunikation: Mod et grønt, retorisk medborgerskab

Bilag J. Fra fodaftryk til håndaftryk: Giv borgerne handlemuligheder

Bilag K. Forskellige forståelser af skalering og acceleration af grøn omstilling

9 REFERENCER

Akenji, L. Magnus Bengtsson, Viivi Toivio, Michael Lettenmeier, Tina Fawcett, Yael Parag, Yamina Saheb, Anna Coote, Joachim H. Spangenberg, Stuart Capstick, Tim Gore, Luca Coscieme, Mathis Wackernagel, Dario Kenner. (2021). *1.5-Degree Lifestyles: Towards A Fair Consumption Space for All*. Hot or Cool Institute, Berlin.

Amundsen et al. (2019). *Byvekstavtaler i et flernivåperspektiv: helhetlig styringsverktøy med demokratiske utfordringer*. CICERO, Oslo

Andersen et al. (2021). *Tryghed og utryghed i Danmark 2021*. Trygfonden. Online: <https://www.tryghed.dk/viden/tryghedsmaalinger/download-tryghedsmaaling-2021>

Andersen, J., Andersen, J. G., & Hede, A. (2021). *Tryghed og utryghed i Danmark 2021*. TrygFonden. Online: <https://www.tryghed.dk/viden/tryghedsmaalinger/download-tryghedsmaaling-2021>

Andersen, J., Andersen, J. G., & Hede, A. (2022). *Krigen i Ukraine og danskerne*. April 2022. Trygfonden. Online: <https://www.tryghed.dk/viden/tryghedsmaalinger/krigen-i-ukraine-og-danskerne>

Atmosfair (n.d.). *Calculate Flight Emissions*. Online: <https://www.atmosfair.de/en/offset/flight/> . Set den 16.03.2022.

Baggetta, M. (2017). "Leader" should be plural. *Mobilizing Ideas*. Online: <https://mobilizingideas.wordpress.com/2017/05/29/leader-should-be-plural/>

Bandura, A. (2000). Exercise of human agency through collective efficacy. *Current directions in psychological science*, 9(3), 75-78.

Beskæftigelsesministeriet (n.d.) *Trepartsaftaler*. Online: <https://bm.dk/arbejdsomraader/politiske-aftaler/trepartsaftaler/>

Bevan, H. & Fairman, S. (2014). The new era of thinking and practice in change and transformation. *Improving Quality NHS*. Online: <https://www.england.nhs.uk/improvement-hub/wp-content/uploads/sites/44/2018/09/Change-and-Transformation-White-Paper.pdf>

Bevan, H. et al (2010). The power of one, the power of many Bringing social movement thinking to health and healthcare improvement. *NHS Institute for Innovation and Improvement*. Online: <https://www.england.nhs.uk/improvement-hub/wp-content/uploads/sites/44/2017/11/The-Power-of-One-the-Power-of-Many.pdf>

Bolderdijk, J. W., Steg, L., Geller, E., Lehman, P., & Postmes, T. (2013). 'Comparing the effectiveness of monetary versus moral motives in environmental campaigning'. *Nature Climate Change*, 3, 413-416.

Bulkeley, H., Andonva, L., Betsill, M. M., Compagnon, D., Hale, T., Hoffmann, M., Newell, P., Paterson, M., Roger, C., & VanDeveer, S. (2014). *Transnational climate change governance*. Cambridge: CUP

Bushell, S., Workman, M., & Colley, T. (2016). *Towards a unifying narrative for climate change Headlines*. Online: www.imperial.ac.uk/grantham/publications

Baastrup, R. & Hansen, B. (2018). *Deltagereffekten: Skab handlekraftige fællesskaber*

gennem involvering og organisering i arbejdslivet. København: DeltagerDanmark.

Baastrup, R., Hansen, B., & Nissen, A. S. (2021). *Byggesten til fremtidens fagforening - lederskab og faglige strategier i en deltagerøkonomi*. København: DeltagerDanmark.

C40 cities (2020). *Climate Action Planning Framework 2020*. Online: <https://realdania.dk/publikationer/faglige-publikationer/climate-action-planning-framework-2020>

Carayannis, E. G., og Campbell, D. F. J. (2009). "Mode 3' and 'Quadruple Helix': Toward a 21st Century Fractal Innovation Ecosystem". *International Journal of Technology Management* 46, nr. 3/4. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374>.

Carmichael, R. (2019). *Behaviour change, public engagement and net zero, a report for the committee on climate change*. Online: <https://spiral.imperial.ac.uk/bitstream/10044/1/86457/2/Behaviour-change-public-engagement-and-Net-Zero-Imperial-College-London.pdf>

Centola, D (2018): *How behavior spreads. The science of complex contagion*. Princeton and Oxford: Princeton University Press

Centola, D. (2021). *Change: How to make big things happen*. Little, Brown Spark.

Centola, D., Becker, J., Brackbill, D., & Baronchelli, A. (2018). Experimental evidence for tipping points in social convention. *Science*, 360(6393), 1116-1119.

Christensen, D. V. (2022). *Kommende indsatser om borgernes klimaadfærd*. Oplæg for KEFM-udvalget d. 21 april 2022. Region Hovedstaden. Online: <https://www.ft.dk/samling/2021/almdelel/KEF/bilag/294/2561867.pdf>

Clarke, J., Webster, R., Corner, A. (2020) *Theory of Change: Creating a social mandate for climate action*. Oxford: Climate Outreach. Online: <https://climateoutreach.org/reports/theory-of-change/>

CONCITO (2019). *Klimavenlige madvaner*. Online: <https://concito.dk/klimavenligemadvaner>

CONCITO (2020). *Klimamål for offentlige indkøb*. Partnerskab for Cirkulære Kommuner (PARCK). Online: https://concito.dk/sites/concito.dk/files/media/document/Klimamaal%CC%8A%20for%20offentlige%20indk%C3%B8b_final%2029.06.pdf

CONCITO (2021a). *Den Store Klimadatabase*. Online: <https://concito.dk/projekter/store-klimadatabase>

CONCITO (2021b). *14 minimumskrav til den klimaambitiøse kommune*. Oktober 2021. Online: https://concito.dk/sites/concito.dk/files/media/document/Den%20klimaambiti%C3%B8se%20kommune%20-%20baggrund_0.pdf

CONCITO (2022). *Klimabarometeret 2022*.

CREEA (Tukker et al.), 2014: "The Global Resource Footprint of Nations"

Creutzig, F., J. Roy, P. Devine-Wright, J. Díaz-José, F.W. Geels, A. Grubler, N. Maïzi, E. Masanet, Y. Mulugetta, C.D. Onyige, P.E. Perkins, A. Sanches-Pereira, E.U. Weber. (2022a). *Demand, services and social aspects of mitigation*. In IPCC, 2022: *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change*. Contribution of Working Group III to the

Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926.007

Creutzig, F., J. Roy, P. Devine-Wright, J. Díaz-José, F.W. Geels, A. Grubler, N. Maïzi, E. Masanet, Y. Mulugetta, C.D. Onyige, P.E. Perkins, A. Sanches-Pereira, E.U. Weber. (2022b). *Demand, services and social aspects of mitigation Supplementary Material*. In IPCC, 2022: Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)].

Creutzig, F., Niamir, L., Bai, X., Callaghan, M., Cullen, J., Díaz-José, J., ... & Ürge-Vorsatz, D. (2021). Demand-side solutions to climate change mitigation consistent with high levels of well-being. *Nature Climate Change*, 1-11.

Creutzig, F., Roy, J., Lamb, W. F., Azevedo, I. M., Bruine de Bruin, W., Dalkmann, H., ... & Weber, E. U. (2018). Towards demand-side solutions for mitigating climate change. *Nature Climate Change*, 8(4), 260-263.

Dammeyer J. (2021). *Socialpsykologi - En introduktion til videnskaben om individet i en social sammenhæng*. Hans Rietzel Forlag.

DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi (2021). *Emission Inventories*. Online: https://envs.au.dk/fileadmin/envs/Emission_inventories/GHG/GHG_table.htm

De Schutter, O., & Dedeurwaerdere, T. (2021). *Social Innovation in the Service of Social and Ecological Transformation: The Rise of the Enabling State*. Routledge.

Deci, E. L., Koestner, R., & Ryan, R. M. (1999). A meta-analytic review of experiments examining the effects of extrinsic rewards on intrinsic motivation. *Psychological bulletin*, 125(6), 627.

DEFRA (2008). *A Framework for Pro-environmental behaviours, Report by the UK Department for Environment, Food and Rural Affairs*. Defra: London.

DeltagerDanmark & Electica (2022). *Danskernes grundværdier og potentialer for engagement i den grønne omstilling*. Online: <http://www.gørdkgrøn.nu/segmentanalyse/>

Dhakal, S., J.C. Minx, F.L. Toth, A. Abdel-Aziz, M.J. Figueroa Meza, K. Hubacek, I.G.C. Jonckheere, Yong-Gun Kim, G.F. Nemet, S. Pachauri, X.C. Tan, T. Wiedmann. (2022). *Emissions Trends and Drivers*. In IPCC, 2022: Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926.004

Diani, M & della Porta, D (2006). *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell

Dietz, T., Gardner, G. T., Gilligan, J., Stern, P. C., & Vandenbergh, M. P. (2009). House-

hold actions can provide a behavioral wedge to rapidly reduce US carbon emissions. *Proceedings of the national academy of sciences*, 106(44), 18452-18456.

DK2020 (2022). *Forbrugsbaserede udledninger i danske kommuner*. Notat af C40 og CON-CITO d. 20.07.22. Version 1.

DST - Danmarks Statistik (2021a). *AFTRYK: Klimaaftrykket af dansk forbrug*. Online: <https://www.statistikbanken.dk/10293>

DST - Danmarks Statistik (2021b). *Bestanden af køretøjer pr. 1. januar efter område, køretøjstype og tid*. Online: <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/transport/transportmidler/bestanden-af-transportmidler>

DST - Danmarks Statistik (2021c). *Analyse: Dansk forbrug sætter i høj grad sit klimaaftryk i udlandet*. Online: <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetAnalyse.aspx?cid=47752>

DST (2020). *Flyrejsende i Danmark tager i stigende grad på mellemlange og lange flyrejser*. Online: <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyheder-analyser-publ/bagtal/2020/2020-09-01-flyrejsende-i-danmark-tager-i-stigende-grad-paa-mellemlange-og-lange-flyrejser>

Duchi, L., Lombardi, D., Paas, F., & Loyens, S. M. (2020). How a growth mindset can change the climate: The power of implicit beliefs in influencing people's view and action. *Journal of Environmental Psychology*, 70, 101461.

Ellen Macarthur Foundation (n.d.).: *FASHION AND THE CIRCULAR ECONOMY*. Online: <https://archive.ellenmacarthurfoundation.org/explore/fashion-and-the-circular-economy>

Energistyrelsen (2013). *Vejledning i analyser af systemændringer og scenarieanalyser*, Strategisk energiplanlægning i kommunerne, findes via: https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Varme/system_og_scenarieanalyse_vejledning_081013.pdf (10.08.2012)

Energistyrelsen (2021a). *Global Afrapportering 2021*. Online: https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Basisfremskrivning/global_afrapportering_2021.pdf

Energistyrelsen (2021b). *Klimastatus og -fremskrivning 2021*. Online: https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Basisfremskrivning/kf21_hovedrapport.pdf

Energistyrelsen (2021c). *Danmarks samlede forbrugsbaserede klimaaftryk – resultatrapport*. NIRAS. Online: https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Basisfremskrivning/delrapport_2_-_beregning_af_danmarks_samlede_forbrugsbaserede_klimaaftryk.pdf

Europa-Parlamentet (2019). *CO2-emissioner fra biler: fakta og tal (infografik)*. Online: <https://www.europarl.europa.eu/news/da/headlines/society/20190313STO31218/co2-emissioner-fra-biler-fakta-og-tal-infografik>. Set den 11.03.2022.

European Commission (2020). *Updated analysis of the non-CO2 effects of aviation*. Online: https://ec.europa.eu/clima/news-your-voice/news/updated-analysis-non-co2-effects-aviation-2020-11-24_en. Set den 16.03.2022

European Parliament (2020). *The impact of textile production and waste on the environment (infographic)*. Online: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20201208STO93327/the-impact-of-textile-production-and-waste-on-the-environment-infographic>. Set den 16.03.2022.

Evans, A. (2017). *The Myth Gap*. London: Eden Project Books.

Evans, D. S., McMeekin, A. D., Warde, A., & Southerton, D. (2012). *Sustainable consumption, behaviour change policies and theories of practice*. In *The Habits of Consumption: COLLeGIUM: Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* (pp. 113-129). University of Helsinki.

Farnsworth, V., Kleanthous, I., & Wenger-Trayner, E. (2016). Communities of practice as a social theory of learning: A conversation with Etienne Wenger. *British journal of educational studies*, 64(2), 139-160.

Fine, G. A. (2012). *Tiny publics: A theory of group action and culture*. Russell Sage Foundation.

Frederiksen, M. (2019). *Usikker Modernitet: Danskernes værdier 1981-2017*. Hans Reitzels Forlag.

Frey, B. S. (1994). How intrinsic motivation is crowded out and in. *Rationality and society*, 6(3), 334-352.

Friedlingstein, P., Jones, M. W., O'Sullivan, M., Andrew, R. M., Bakker, D. C., Hauck, J., ... & Zeng, J. (2022). Global carbon budget 2021. *Earth System Science Data*, 14(4), 1917-2005.

Færgeman, T., (2014). *Hej Dansker: Så stort er dit CO2-fodaftryk*. Politiken. Online: <https://politiken.dk/oekonomi/ressourceoekonomi/art5600979/Hej-dansker-S%C3%A5-stort-er-dit-CO2-fodaftryk>

Galizzi, M. M., & Whitmarsh, L. (2019). How to measure behavioral spillovers: a methodological review and checklist. *Frontiers in Psychology*, 10, 342.

Ganz, M. (2000). "Resources and Resourcefulness: Strategic Capacity in the Unionization of California Agriculture, 1959-1966", *American Journal of Sociology*

Ganz, M. (2009). *Why David Sometimes Wins: Leadership, Organization, and Strategy in the California Farm Worker Movement*. Oxford: Oxford University Press.

Ganz, M. (2009b). Why stories matter. *Sojourners*, 38, 16-21.

Ganz, M. (2010). *Leading Change. Leadership, Organization, and Social Movements*. In: Nohria, Nitin and Khurana, Rakesh (Eds.): *Handbook of Leadership Theory and Practice: A Harvard Business School Centennial Colloquium*. Boston, MA: Harvard Business Press.

Ganz, M. (2015). *Speaking of power*. Harvard University. Online: https://www.academia.edu/19115864/Speaking_of_Power

Ganz, M. (2016). *Organizing Notes*. Harvard University Kennedy School of Government. Online: https://projects.iq.harvard.edu/files/ganzorganizing/files/organizing_notes_s2016_2.0_mg.docx

Ganz, M. & Wageman, R. (2008). "Leadership development in a civic organization: Multi-level influences on effectiveness"; Working Paper, Harvard Kennedy School of Government.

- Gecan, M. (2004). *Going Public - An Organizer's Guide to Citizen Action*. Anchor. 9781400076499
- Gramm-Hanssen, K. (2022). *Bæredygtig praksisomstilling*. Hans Rietzel Forlag.
- Granovetter, M (1973): 'The strength of weak ties', *American Journal of Sociology*, Vol. 78, no. 6, pp. 1360-1380.
- Grubb, M., Crawford-Brown, D., Neuhoff, K., Schanes, K., Hawkins, S., & Poncia, A. (2020). Consumption-oriented policy instruments for fostering greenhouse gas mitigation. *Climate Policy*, 20(sup1), 58-73.
- Gössling, S. & Humpe, A. (2020). "The global scale, distribution and growth of aviation: Implications for climate change", *Global Environmental Change, Volume 65*, 102194, ISSN 0959-3780, <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102194>
- Hackman, R. (1977). "Designing Work for Individuals and for Groups", adapted from J.R. Hackman, Work Design in J.R. Hackman & J.L. Suttle (Eds.) *Improving Life at Work: Behavioral science approaches to organizational change*. Santa Monica: Goodyear Publishing Company, (pp.242-255).
- Halkier, B. (2022). Mundane normativity and the everyday handling of contested food consumption. *Consumption and Society*, 1(1), 51-66.
- Han, H. (2014). *How Organizations Develop Activists: Civic Associations and Leadership in the 21st Century*. New York: Oxford University Press.
- Han, H., & Ahn, S. W. (2020). Youth mobilization to stop global climate change: Narratives and impact. *Sustainability*, 12(10), 4127.
- Han, H., McKenna, E. & Bird, J., (2014). *Groundbreakers: How Obama's 2.2. Million Volunteers Transformed Campaigns in America*. Oxford University Press.
- Haque, U. (2021). *Pollution Explorers Collective Action*. Online: <https://uah.medium.com/pollution-explorers-collective-action-cd895d0e172d>
- Hawkins, S., Yudkin, D., Juan-Torres, M., & Dixon, T. (2018). *Hidden Tribes: A Study of America's Polarized Landscape*. More in Common.
- Heckel & Sparkman (2018). *Reducing Your Carbon Footprint Still Matters*. Slate. Online: <https://slate.com/technology/2018/10/carbon-footprint-climate-change-personal-action-collective-action.html>
- Heimans, J., & Timms, H. (2018). *New Power: How it's changing the 21st century-and why you need to know*. Macmillan.
- Hofstad, H., Sørensen, E., Torfing, J., & Vedeld, T. (2021). Leading co-creation for the green shift. *Public Money & Management*, 1-10. <https://doi.org/10.1080/09540962.2021.1992120>
- IEA - International Energy Agency (2021). *Net Zero by 2050: A Roadmap for the Global Energy Sector*. IEA: Paris. Online: <https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050>
- IEA - International Energy Agency (2022). "Transport sector CO2 emissions by mode in the Sustainable Development Scenario, 2000-2030". Online: <https://www.iea.org/>

[data-and-statistics/charts/transport-sector-co2-emissions-by-mode-in-the-sustainable-development-scenario-2000-2030](#) Set den 11.03.2022.

IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)]. In Press.

IPCC. (2022). *Summary for Policymakers*. In: *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926.001

IPPC (2019). *Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems (SR2)*. Online: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/07/sr2_background_report_final.pdf

Ivanova, D., Barrett, J., Wiedenhofer, D., Macura, B., Callaghan, M., & Creutzig, F. (2020). Quantifying the potential for climate change mitigation of consumption options. *Environmental Research Letters*, 15(9), 093001.

Johnstone, M.-L. and Tan, L. (2015). 'Exploring the Gap Between Consumers' Green Rhetoric and Purchasing Behaviour', *Journal of Business Ethics*, 132 (2), 311–28.

Jordan, A., Huitema, D., Van Asselt, H., & Forster, J. (Eds.) (2018). *Governing climate change: Polycentricity in action?* Cambridge University Press

Jordan, J. V., Kaplan, A. G., Stiver, I. P., Surrey, J. L., & Miller, J. B. (1991). *Women's growth in connection: Writings from the Stone Center*. Guilford press.

Juan-Torres, M., Dixon, T., & Kimaram, A. (2020). *Britain's Choice: Common Ground and Division in 2020s Britain*. More In Common.

Kaspersen, L. B., & Halkier, B. (2020). *Relationel teori, procesteori og nyere praksisteori*. In H. Andersen, & L. B. Kaspersen (Eds.), *Klassisk og moderne samfundsteori II* (6. ed., pp. 833-864). Hans Reitzels Forlag.

KEFM - Klima-, Energi- og Forsyningsministeriet (n.d.). *Regeringens klimapartnerskaber*. Online: <https://kefm.dk/klima-og-vejr/regeringens-klimapartnerskaber-og-groent-erhvervsforum>

KEFM, Klima- Energi & Forsyningsministeriet (2021a). *Køreplan for et grønt Danmark*. Online: https://kefm.dk/Media/637687027970573761/Gr%C3%B8n_K%C3%B8replan-a.pdf

KEFM, Klima- Energi & Forsyningsministeriet (2021b). *Klimaprogram 2021*. Online: [https://kefm.dk/Media/637684923696666735/Klimaprogram%202021%20\(DIGITAL\).pdf](https://kefm.dk/Media/637684923696666735/Klimaprogram%202021%20(DIGITAL).pdf)

Keller, M., Halkier, B., & Wilska, T. A. (2016). Policy and governance for sustainable

consumption at the crossroads of theories and concepts. *Environmental Policy and Governance*, 26(2), 75-88.

KL - Kommunernes Landsforening (2022). *Kommunalpolitisk Topmøde - KT2022*. 17. marts 2022. Formandens tale ved KL's formand Jacob Bundsgaard. Online: <https://www.kl.dk/politik/kl-politiske-organisation/kommunalpolitisk-topmoede/>

Klima- og Omstillingsrådet (2022). *Er 70 % retfærdigt? - Danmarks klimamål i lyset af global retfærdighed*. Februar 2022. Online: <https://usercontent.one/wp/www.klimao-gomstillingsraadet.dk/wp-content/uploads/2022/06/Er-70-retfaerdigt-KOR-feb22.-Ny-maj.pdf?media=1644949959>

Klimarådet (2019). *Regulering af flysektoren*. Online: <https://klimaraadet.dk/da/analyser/regulering-af-flysektoren>

Klimarådet (2021). *Klimavenlig Mad og Forbrugeradfærd*. Online: <https://klimaraadet.dk/da/analyser/klimavenlig-mad-og-forbrugeradfaerd>

Klimarådet (2022). *Statusrapport 2022 – Danmarks nationale klimamål og internationale forpligtelser*. Online: <https://klimaraadet.dk/da/rapporter/statusrapport-2022>

Knutti, R. (2019). Closing the knowledge-action gap in climate change. *One Earth*, 1(1), 21-23.

Kollmuss, A. & Agyeman, J. (2002). 'Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-environmental Behavior?' *Environmental Education Research*, 8 (3), 239–60.

Lamont, M. (2001). The dignity of working men: Morality and the boundaries of race, class and immigration. *Symbolic Interaction*, 24(4), 505-508.

Larsson & Svensson (2021). *Effekter av stadsmiljöavtalet - Utvärdering av försöksperioden 2015-2018*. K2 Working paper

László, J. (2008). *The Science of Stories : An Introduction to Narrative Psychology*. Hove/ New York: Routledge.

Latane, B., & Darley, J. M. (1968). Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of personality and social psychology*, 10(3), 215.

Lecocq, F., H. Winkler, J.P. Daka, S. Fu, J.S. Gerber, S. Kartha, V. Krey, H. Lofgren, T. Masui, R. Mathur, J. Portugal-Pereira, B. K. Sovacool, M. V. Vilariño, N. Zhou. (2022). *Mitigation and development pathways in the near- to mid-term*. In IPCC, 2022: Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khouradajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926.006

Lenton, T. M., Held, H., Kriegler, E., Hall, J. W., Lucht, W., Rahmstorf, S., & Schellhuber, H. J. (2008). Tipping elements in the Earth's climate system. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 105(6), 1786–1793. <https://doi.org/10.1073/pnas.0705414105>

- Lenton, T. M., Rockström, J., Gaffney, O., Rahmstorf, S., Richardson, K., Steffen, W., & Schellnhuber, H. J. (2019). Climate tipping points - too risky to bet against. *Nature*, 575, 592-595. <https://doi.org/10.1038/d41586-019-03595-0>
- Lund, J. F., Bjørn, A., Simonsen, M. B., Jacobsen, S. G., Blok, A., & Jensen, C. (2019). Outsourcing og omstilling: de danske drivhusgasudledninger genfortolket. *Samfundsoekonomen*, 2019(4), 15-24.
- Laage-Thomsen, J & Blok, A (2020): 'Civic modes of greening the city? Urban natures in-between familiar engagement and green critique', *Local Environment*, vol. 25 no. 2, pp. 162-178
- Madsen, M., B. (2019). *Klimatosserne*. Haslund Publishing. 1. udgave, 1. oplag.
- McAdam, D (2017): 'Social Movement Theory and the Prospects for Climate Change Activism in the United States', *Annual Review of Political Science*, Vol 20, pp. 189-208
- McKenna, E. C. (2020). *The Revolution Will Be Organized: Power and Protest in Brazil's New Republic, 1988-2018*. University of California, Berkeley.
- McLoughlin, N., Corner, A., Clarke, J., Whitmarsh, L., Capstick, S., & Nash, N. (2019). *Mainstreaming low-carbon lifestyles*. Climate Outreach & CASPI. Online: <https://talk.eco/wp-content/uploads/Climate-Outreach-CASPI-Mainstreaming-low-carbon-lifestyles.pdf>
- Messerli, P., Murniningtyas, E., Eloundou-Enyegue, P., Foli, E. G., Furman, E., Glassman, A., ... & van Ypersele, J. P. (2019). *Global sustainable development report 2019: the future is now—science for achieving sustainable development*. Online: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/24797GSDR_report_2019.pdf
- Moskovitz, L., & Garcia-Lorenzo, L. (2016). Changing the NHS a Day at a Time: The Role of Enactment in the Mobilisation and Prefiguration of Change. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(1), 196-219. <https://doi.org/10.5964/jspp.v4i1.532>
- Moskovitz, L., & Garcia-Lorenzo, L. (2016). Changing the NHS a day at a time: The role of enactment in the mobilisation and prefiguration of change. *Journal of Social and Political Psychology*, 4(1), 196-219. Online: <https://psycnet.apa.org/record/2016-48482-015>
- Moulaert, F., & MacCallum, D. (2019). *Advanced introduction to social innovation*. Edward Elgar Publishing.
- MOVE (2022). *MOVE - White Paper. Interreg North Sea Region. European Regional Development Fund*. Online: <https://www.gate21.dk/wp-content/uploads/2022/02/WHITEPAPER-MOVE-INTERREG-WT2.pdf>
- Moving People (2019) *Anbefalinger til nytænkning i transporten*. Online: <https://www.gate21.dk/wp-content/uploads/2019/09/Layout-anbefalinger-060919-final.pdf>
- Möller-Christensen, M T (2020): 'Danskernes CO2-fodafttryk og fællesskabets potentiale', powerpoint præsentation tilgængelig fra <https://levendelokalsamfund.dk/wp-content/uploads/2020/10/2-COMPASS-Maria-Toft-M%C3%B6ller-Christensen-KU-Statskunkskab.pdf>
- Nash, N., Whitmarsh, L., Capstick, S., Hargreaves, T., Poortinga, W., Thomas, G., ... & Xenias, D. (2017). Climate-relevant behavioral spillover and the potential contribution

of social practice theory. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 8(6), e481.

New Weather Institute (2020). *Badvertising: Advertising's role in climate and ecological degradation - what does the scientific research have to say?* Online: <https://static1.squarespace.com/static/5ebd0080238e863d04911b51/t/5fbfcb1408845d09248d4e6e/1606404891491/Advertising%E2%80%99s+role+in+climate+and+ecological+degradation.pdf>

Newell, P. & Simms, A. (2020). 'How did we do that? Histories and political economies of rapid and just transitions'. *New Political Economy*. Online: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13563467.2020.1810216>

Newell, P., Daley, F., & Twena, M. (2021a). *Changing our ways? Behaviour change and the climate crisis*. Cambridge Sustainability Commissions: University of Sussex. Online: <https://www.rapidtransition.org/resources/cambridge-sustainability-commission>

Newell, P., Twena, M., & Daley, F. (2021b). Scaling behaviour change for a 1.5-degree world: challenges and opportunities. *Global Sustainability*. 4(e22), 1–13. <https://doi.org/10.1017/sus.2021.23>

Nielsen, K. S., Nicholas, K. A., Creutzig, F., Dietz, T., & Stern, P. C. (2021). The role of high-socioeconomic-status people in locking in or rapidly reducing energy-driven greenhouse gas emissions. *Nature Energy*, 6(11), 1011-1016.

Nielsen, O.-K., Plejdrup, M.S., Winther, M., Nielsen, M., Gyldenkærne, S., Mikkelsen, M.H., Albrektsen, R., Thomsen, M., Hjelgaard, K., Fauser, P., Bruun, H.G., Johannsen, V.K., Nord-Larsen, T., Vesterdal, L., Callesen, I., Caspersen, O.H., Scott-Bentsen, N., Rasmussen, E., Petersen, S.B., Olsen, T. M.. & Hansen, M.G. (2019). *Denmark's National Inventory Report 2019. Emission Inventories 1990-2017 - Submitted under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol*. Aarhus University, DCE – Danish Centre for Environment and Energy, 886 pp. Scientific Report No. 318 <http://dce2.au.dk/pub/SR318.pdf>

Nisa, C. F., Bélanger, J. J., Schumpe, B. M., & Faller, D. G. (2019). Meta-analysis of randomised controlled trials testing behavioural interventions to promote household action on climate change. *Nature communications*, 10(1), 1-13.

Norton, M. I., Mochon, D., & Ariely, D. (2012). The IKEA effect: When labor leads to love. *Journal of consumer psychology*, 22(3), 453-460.

Olifent, L., (2020). "Ny rekord: Verden smed 54 mio. ton elektronikaffald ud sidste år - det meste ved vi ikke hvor bliver af". *Ingeniøren.dk*. Online: <https://ing.dk/artikel/ny-rekord-verden-smed-54-mio-ton-elektronikaffald-ud-sidste-aar-meste-ved-vi-ikke-hvor>. Set den 16.03.2022

Ostrom, E. (2010). Polycentric systems for coping with collective action and global environmental change. *Global environmental change*, 20(4), 550-557.

Otto, I. M., Donges, J. F., Cremades, R., Bhowmik, A., Hewitt, R. J., Lucht, W., ... & Schellnhuber, H. J. (2020). Social tipping dynamics for stabilizing Earth's climate by 2050. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(5), 2354-2365.

Pathak, M., R. Slade, P.R. Shukla, J. Skea, R. Pichs-Madruga, D. Ürge-Vorsatz (2022). *Technical Summary*. In: *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change*. Contri-

bution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Die- men, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926.002

Poortinga, W., Whitmarsh, L., & Suffolk, C. (2013). The introduction of a single-use carrier bag charge in Wales: Attitude change and behavioural spillover effects. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 240-247.

Regeringen (2019). *Bred aftale om ambitiøs og bindende klimalov*. Online: <https://www.regeringen.dk/nyheder/2019/bred-aftale-om-ambitioes-og-bindende-klimalov/>

Richardson, K. (2020). *Hvordan skaber vi bæredygtig udvikling for alle*. Informations Forlag.

Sahakian, M., Rau, H., Grealis, E., Godin, L., Wallenborn, G., Backhaus, J., Friis, F., Genus, A. T., Goggins, G., Heaslip, E., Heiskanen, E., Iskandarova, M., Louise Jensen, C., Laakso, S., Musch, A. K., Scholl, C., Vadovics, E., Vadovics, K., Vasseur, V., & Fahy, F. (2021). Challenging social norms to recraft practices: A Living Lab approach to reducing household energy use in eight European countries. *Energy Research and Social Science*, 72 (February), [101881]. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101881>

Sarbin, T. (ed). (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger.

Scheffe, A., F. (2022). *Ekspertes til regeringen: Borgerne skal tænkes ind i klimapolitikken*. MandagMorgen d. 1. maj 2022. Online: <https://www.mm.dk/artikel/ekspertes-til-regeringen-borgerne-skal-taenkes-ind-i-klimapolitikken>

Schlosberg, D & Craven, L (2019): *Sustainable Materialism: Environmental Movements and the Politics of Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.

Schwartz, D., Bruine de Bruin, W., Fischhoff, B., & Lave, L. (2015). Advertising energy saving programs: The potential environmental cost of emphasizing monetary savings. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 21(2), 158–166. <https://doi-org.ep.fjerna-dgang.kb.dk/10.1037/xap0000042>

Shefte A., F. (2022). “*Ekspertes til regeringen: Borgerne skal tænkes ind i klimapolitikken*”. MandagMorgen d. 1. maj 2022. Online: <https://www.mm.dk/artikel/ekspertes-til-regeringen-borgerne-skal-taenkes-ind-i-klimapolitikken>

Shove, E., Pantzar, M., & Watson, M. (2012). *The dynamics of social practice: Everyday life and how it changes*. Sage.

Sillak, Silver, Kristian Borch, og Karl Sperling. (2021). “Assessing Co-Creation in Strategic Planning for Urban Energy Transitions”. *Energy Research & Social Science* 74:101952. doi: 10.1016/j.erss.2021.101952

Simms, A. (2013). *Cancel the Apocalypse: New Pathways to Prosperity*. London: Little Brown.

Smith, S. R., Christie, I., & Willis, R. (2020). Social tipping intervention strategies for rapid decarbonization need to consider how change happens. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(20), 10629-10630.

- Sorrell, S., Dimitropoulos, J., & Sommerville, M. (2009). Empirical estimates of the direct rebound effect: A review. *Energy policy*, 37(4), 1356-1371.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., ... & Sörlin, S. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223).
- Steffen, W., Rockström, J., Richardson, K., Lenton, T. M., Folke, C., Liverman, D., ... & Schellnhuber, H. J. (2018). Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(33), 8252-8259.
- Swidler, A. (1986). Culture in action: Symbols and strategies. *American sociological review*, 273-286.
- Sørensen, E., & Torfing, J. (2022). Co-creating ambitious climate change mitigation goals: The Copenhagen experience. *Regulation & Governance*, 16(2), 572-587.
- Terlau, W., & Hirsch, D. (2015). Sustainable consumption and the attitude-behaviour-gap phenomenon-causes and measurements towards a sustainable development. *International Journal on Food System Dynamics*, 6(3), 159-174.
- Thøgersen J, & Ölander F. (2003). 'Spillover of environment-friendly consumer behaviour'. *Journal of Environmental Psychology* 23:225–236.
- Thøgersen, J., & Noblet, C. (2012). 'Does green consumerism increase the acceptance of wind power?' *Energy Policy*, 51, 854-862.
- Tukker, A., Bulavskaya, T., Giljum, S., de Koning, A., Lutter, S., Simas, M., Stadler, K., Wood, R. (2014). *The Global Resource Footprint of Nations*. Carbon, water, land and materials embodied in trade and final consumption calculated with EXIOBASE 2.1. Leiden/Delft/Vienna/Trondheim
- UNEP - United Nations Environment Programme (2016). *A framework for shaping sustainable lifestyles: determinants and strategies*. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/9995> .
- UNEP - United Nations Environment Programme (2020). *Emissions Gap Report 2020*. Nairobi.
- UNEP - United Nations Environment Programme (2021). *Emissions Gap Report 2021: The Heat Is On – A World of Climate Promises Not Yet Delivered*. Nairobi
- UNEP - United Nations Environment Programme (2022). *Enabling Sustainable Lifestyles in a Climate Emergency*. Online: <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/39972>
- UNICEF (2010). *A brighter tomorrow: climate change, child rights and intergenerational justice*. Online: <https://www.unicef.org.uk/wp-content/uploads/2010/09/intergenerationaljustice.pdf>
- van Basshuysen, P. & Brandstedt, E. (2018). 'Comment on 'The climate mitigation gap: education and government recommendations miss the most effective individual actions' *Environ. Res. Lett.* 13 048001.
- Van Der Linden, S. (2015). Intrinsic motivation and pro-environmental behaviour. *Nature Climate Change*, 5(7), 612-613.

Van Deth, J. W., & Scarbrough, E. (1995). *The impact of values*. Oxford: Oxford university press.

Van Poeck, K., Læssøe, J., & Block, T. (2017). An exploration of sustainability change agents as facilitators of nonformal learning: Mapping a moving and intertwined landscape. *Ecology and Society*, 22(2).

Wang, S., Corner, A., & Nicholls, J. (2020). *Britain talks climate: a toolkit for engaging the British public on climate change*. Oxford: Climate Outreach.

Webb, J., Stone, L., Murphy, L., & Hunter, J. (2021). *The climate commons: How communities can thrive in a climate changing world*. London, UK: Institute for Public Policy Research.

Wenger, E. (2010). *Communities of practice and social learning systems: the career of a concept*. In *Social learning systems and communities of practice* (pp. 179-198). Springer, London.

Westley, F., Olsson, P., Folke, C., Homer-Dixon, T., Vredenburg, H., Loorbach, D., ... & Van Der Leeuw, S. (2011). Tipping toward sustainability: emerging pathways of transformation. *Ambio*, 40(7), 762-780.

White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019a). 'How to SHIFT consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework'. *Journal of Marketing*, 83(3), 22-49.

Whitmarsh, L., O'Neill, S., & Lorenzoni, I. (2013). Public engagement with climate change: what do we know and where do we go from here?. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 9(1), 7-25.

Wood, R., Moran, D., Stadler, K., Ivanova, D., Steen-Olsen, K., Tisserant, A., & Hertwich, E. G. (2018). Prioritizing consumption-based carbon policy based on the evaluation of mitigation potential using input-output methods. *Journal of Industrial Ecology*, 22(3), 540-552.

Zhong, C. B., Ku, G., Lount, R. B., & Murnighan, J. K. (2010). 'Compensatory ethics'. *Journal of business ethics*, 92(3), 323-339.

Aarhus Kommune (n.d.). *På vej mod fossilfrihed - klimastrategi 2020-2030*. Aarhus Kommune. Online: <https://gogreenwithaarhus.dk/media/62188/klimastrategi-2030.pdf>

Omstilling på vippen

En hvidbog om forbrug, adfærd og folkelig deltagelse i grøn omstilling

